

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Edukologijos katedra

Rūta Vaitiekutė

Edukologijos studijų programa
Magistro darbas

Lyderiavimas delinkventiškų paauglių grupėje

Darbo vadovas: Prof. Vanda Aramavičiūtė

Vilnius, 2007

TURINYS

ĮVADAS	5
1. DELINKVENTINIS ELGESYS IR JO IŠTAKOS PAAUGLYSTĖJE	8
1.1. Delinkventinio elgesio samprata ir savybės.....	8
1.2. Namų aplinka- delinkventinio elgesio ištaka.....	10
1.3. Mokyklos įtakos prieštaravimas paauglių elgesiui	14
1.4. Bendraamžių grupės poveikis elgesiui.....	18
1.4.1. Paauglio statusas grupėje	21
1.4.2. Lyderio vadovavimo stilius.....	23
1.4.2.1. Lyderis filosofijos ir sociologijos požiūriu	26
1.4.2.2. Lyderio vaidmuo psichologijos mokslo kontekste	29
1.5. Individualios paauglystės raidos ypatybės.....	32
2. DELINKVENTIŠKŲ PAAUGLIŲ GRUPIŲ LYDERIŲ TYRIMO REZULTATAI	36
2.1 Tyrimo paskirtis ir metodika.....	36
2.2 Tyrimo organizavimas ir eiga.....	38
2.3. Tyrimo imtis ir jos charakteristika.....	39
2.4. Delinkventiškų paauglių statuso bruožai	40
2.5 Delinkventiškų paauglių statusų pasiskirstymas pagal lytį.....	44
2.6. Prosocialių paauglių statuso ypatumai.....	50
2.7. Veiksniai, turintys įtakos grupės lyderio pasirinkimui	54
2.7.1. Požiūris į save kaip į potencialų lyderį	54
2.7.2. Požiūris į grupės narį kaip pageidaujamą lyderį	61
2.7.3. Požiūrių į save ir pageidaujamą grupės narį palyginimas.....	69
IŠVADOS	72
PRIEDAI.....	78

SANTRAUKA

Šiame darbe buvo siekiama ištirti delinkventiškų paauglių grupių lyderių vadovavimo stilius bei statuso grupėje ypatumus. Siekiant šio darbo tikslo, pirmiausia buvo atskleista delinkventinio elgesio samprata, nustatyti pagrindiniai veiksniai, lemiantys delinkventinio elgesio raišką, bei išaiškinta kaip delinkventinis elgesys reiškiasi paauglystėje, bendraamžių grupėje. Buvo sukurti lyderio tipų ir stilių modeliai, remiantis jais sukurta tyrimo metodika.

Darbe pateikiami tyrimo duomenys atskleidžia delinkventinio elgesio paauglių statuso ypatumus grupėje, paauglių požiūrį į savęs kaip į potencialų lyderį bei požiūrį į pageidaujamą lyderį, jų tarpusavio panašumus ir skirtumus.

SUMMARY

This job is trying to reveal styles of leadership in delinquent teenager groups and status specifics of leadership in such groups. While pursuing aim of job, the conception of delinquent behavior was revealed, set main factors, defining expression of delinquent behavior; described, how delinquent behavior expresses at teenage in contemporaries group. Models were created, defining types and styles of leaders, on that base the methodology of research was generated.

Job's research data shows teenager's status specifics in delinquent behavior group; teenagers' opinion about desired leader and teenagers' opinion about them self as a possible leaders, differences and similarities of such comparison..

IVADAS

Ekonominė- socialinė situacija Lietuvoje ir pasaulyje turi nemaža įtakos nepilnamečių nusikalstamumui. Pastaruoju metu didėja nepilnamečių nusikalstamumas, susijęs su psichotropinių medžiagų bei alkoholio vartojimu, laikymu ar net platinimu, taip pat su toksikomanija, valkatavimu, prostitucija ir pan. Taip pat stiprėja delinkventų agresyvumas, keliantis grėsmę ne tik vaikų, bet ir suaugusiųjų saugumui. Taigi, nuolat augant nepilnamečių padaromų nusikaltimų skaičiui¹ ir stokojant tinkamai organizuotos paauglių priežiūros bei kryptingo ugdymo, didėja ir paauglių padaromų nusikaltimų skaičius bei stiprėja paauglių priešiškus tiek visuomenėje nusistovėjusioms elgesio bei moralės normoms, įstatymams, tiek ir pačiai visuomenei. Šios problemos gilėjimui įtakos turi visos socialinės sferos, pradedant paauglio santykiais šeimoje, mokykloje ir baigiant dalyvavimu įvairiose referentinėse grupėse, įtvirtinančiose įvairias delinkventinio elgesio apraiškas. Tokiose grupėse paauglių elgesio prioritetai sudėliojami ne socialiai priimtino, bet delinkventinio elgesio sferose.

Amžiaus tarpsnius tyrinėję psichologai (R.Žukauskienė (1998, 2002), D.Gailienė (1996), L.Bulotaitė (2000), A.Gučas (1990), R.Oerter ir L. Montada (1995), U.Petermann ir F. Petermann (1990), A. Petrulytė (2003), G.Valickas (1991, 1997, 2006) ir kt.) akcentuoja, jog burtis į grupes yra vienas svarbiausių paauglystės bruožų. Kaip jokiam kitame amžiaus tarpsnyje, paauglystėje ypatingai suaktyvėja pasitikėjimas bendraamžių siūlomomis vertybėmis, nuostatomis, suaktyvėja savirealizacijos ir saviraiškos poreikis, kuris nerealizuotas prosocialioje aplinkoje randa terpę referentinėse paauglių grupėse. Pagal grupių struktūrą kiekviena grupė turi savo hierarchiją, kurioje aukščiausio statuso asmuo- lyderis, atlieka kontrolės, reguliacinę, vadovavimo, veiklos paskirstymo ir kitas funkcijas. Nuo lyderio socialinės orientacijos priklauso ir grupės veikla, kadangi lyderis- svarbiausia grupės figūra. Todėl kalbant apie nepilnamečių nusikalstamumą, natūraliai kyla klausimas: kokius lyderius ir kodėl linkę pasirinkti delinkventai, dalyvaujantys grupėse, ir kokiomis savybėmis turi pasižymėti asmuo, kad galėtų būti pripažintas lyderiu.

Analizuojant šiandieninius statistikos duomenis bei pateikiamas ataskaitas (žiūrėti 1 priedą) apie nepilnamečių nusikalstamumo augimo Lietuvoje tendencijas, galima pastebėti, jog: a) nusikalstamoje veikloje dalyvauja vis jaunesnio amžiaus paaugliai; b) vis dažniau teisės pažeidėjais tampa ne tik nedarnių, bet ir normalių šeimų vaikai ir paaugliai; c) pagal nepilnamečių

¹ Lietuvos statistikos departamento pateiktoje 2006 metų ataskaitoje nurodoma net 124.7 nepilnamečių padaromų nusikalstamų veiklų skaičius, tenkantis 100 000 gyventojų. Pagal pateiktus duomenis nepilnamečių padarytų ir ištirtų nusikalstamų veiklų skaičius mažėja, tačiau tyrinėtojai teigia, jog mažėja išaiškinamų nusikaltimų skaičiai, tačiau apie didžiąją dalį nepilnamečių padaromų nusikalstamų veiklų nepranešama.

lytį galima stebėti, jog stiprėja nepilnamečių nusikalstamumo feminizacija; d) tarp nepilnamečių ryškėja grupinio nusikalstamumo augimo tendencija. Grupinius nusikaltimus bandoma skirstyti į nepilnamečių nusikaltimus, padaromus delinkventinio elgesio bendraamžių grupėje, ir nusikaltimus grupėje, kuriuos nepilnamečiai įvykdo įtraukiami į nusikalstamą veiką suaugusiųjų asmenų. Įsitraukimas į nusikalstamą veiką pirmiausia siejamas su kriminalinės patirties perdavimu, siekiant suaugusiesiems išvengti baudžiamosios atsakomybės². Nors Vidaus reikalų ministerijos pateikti skaičiai ir rodo, jog nepilnamečių nusikalstamumo augimas stabilizuojasi, tačiau keičiasi šių nusikaltimų kokybė- jie sunkėja.

Paauglių grupių struktūras ir statusą jose Lietuvoje yra tyrinėję kol kas nedaug tyrėjų. Verta pažymėti, jog bene pirmoji tyrinėtoja Lietuvoje, pradėjusi nagrinėti paauglių tarpusavio santykius ir paauglių grupes, buvo M. Barkauskaitė (1979, 2001), tačiau jos darbai skirti prosocialaus elgesio paauglių santykių ypatumams atskleisti. Beveik prieš 20 metų R. Paulauskas (1988) yra tyrinėjęs būtent delinkventinio elgesio paauglių genezės priežastis ir perauklėjimo problemas. Iš naujausių darbų verti dėmesio yra G. Merkio, A. Juodraičio, J. Ruškaus (2001) atlikti tyrimai apie vidutinės priežiūros įstaigų psichosocialines ir edukacines sferas, kur glaustai pristatomi ir šių įstaigų ugdytinių psichosocialiniai portretai. Tam tikrą reikšmę turi ir G. Kviešienės (1996, 2003) darbai, kuriuose atskleidžiamos ir kai kurios delinkventinio elgesio paauglių socializacijos problemos. Negalima pamiršti ir G. Valicko (1997, 2006) bei A. Suslavičiaus (1991, 2006) darbų, kuriuose pateikiama ne tik psichologinės nusikalsti linkusių paauglių charakteristikos, bet ir santykio su referentinėmis grupėmis psichologinis aspektas. Tačiau tyrimų apie delinkventinio elgesio paauglių statuso ypatumus ir delinkventinėse grupėse vyraujančius lyderius bei jų pasirinkimo pobūdį, pedagoginės intervencijos galimybes aptikti nepavyko.

Atsižvelgus į tai, **tyrimo objektu** buvo pasirinkta delinkventinio elgesio paauglių grupių lyderiavimo ir statusų hierarchijos ypatumai.

Tyrimo tikslas - atskleisti delinkventinio elgesio paauglių lyderių tipus bei kai kuriuos jų pasirinkimui turinčius veiksnius.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pateikti delinkventinio elgesio sampratą.
2. Panagrinėti paauglių delinkventinio elgesio ištakas.
3. Atskleisti delinkventinio elgesio paauglių statusų grupėse ypatumus.

² Lietuvos Respublikos teisės aktai nenumato paauglio patraukimo baudžiamajon atsakomybėn iki 14 metų amžiaus, todėl pilnamečiams paranku į savo grupę įtraukti nepilnamečių ir vėliau atsakomybę už padarytus nusikaltimus perduoti jam, kuriam blogiausiu atveju gresia administracinė bauda tėvams.

4. Išryškinti delinkventinio elgesio paauglių grupių lyderius.
5. Apibūdinti veiksnius, turinčius įtakos delinkventinio elgesio paauglių lyderių pasirinkimui.

1. DELINKVENTINIS ELGESYS IR JO IŠTAKOS PAAUGLYSTĖJE

1.1. Delinkventinio elgesio samprata ir savybės

Įvairioje mokslinėje literatūroje galima sutikti įvairių delinkventinio elgesio interpretacijų bei apibrėžimų. Delinkventinio elgesio sąvoka naudojama tiek pedagoginėje, tiek psichologinėje, kriminologinėje, sociologinėje bei kitų mokslų literatūroje. Tačiau svarbu pažymėti, jog ši sąvoka naudojama tik paauglių arba vaikų elgesio nukrypimams apibūdinti. Kaip teigia tyrėjai (Valickas 1997, Kvieskienė 2003), delinkventinio elgesio sampratai įtakos turi sociokultūrinis kontekstas, vieta ir laikas bei kiti specifiniai išoriniai veiksniai. Todėl įvairiose kultūrose delinkventiškiems asmenims apibūdinti yra vartojamos įvairios sąvokos: *sunkūs* ar *sunkiai auklėjami*, *probleminiai*, *asocialūs*, *patologiniai*, *deviantiniai*, *antisocialūs*, *antivisuomeniniai*, *nusikalstami*, *kriminaliniai*, *amoralūs* ir pan. Tokia terminų gausa rodo, jog nėra vieningo ir delinkventinio elgesio apibrėžimo.

Delinkventinis elgesys plačiausia prasme suprantamas kaip smulkūs nusižengimai, moralinių elgesio normų pažeidimai, agresyvus, nesažiningas, amoralus elgesys, kriminaliniai nusikaltimai, narkomanija, alkoholizmas, savižudybės, pabėgimai iš namų, valkatavimas ir prostitucija (Valickas, 1997, Ignatavičienė, Žukauskienė, 1999, Žukauskienė 2006 ir kt.). R.Paulauskas (1989) pateikia šio termino turinį išskirdamas šias delinkventinio elgesio apraiškas: nusikaltimai nuosavybei, nusikaltimai viešajai tvarkai, nusikaltimai asmenybei.

Tačiau tam, kad būtų galima kalbėti apie delinkventinį elgesį, reikia apibrėžti, kas yra laikoma *prosocialiu elgesiu*, kadangi delinkventinis elgesys- tai elgesys, nukrypęs nuo prosocialaus elgesio normų. Prosocialus- socialiai priimtinas elgesys bus traktuojamas kaip atskaitos taškas, leidžiantis suvokti, kada prasideda delinkventinis elgesys. G.Valickas (1997) socialiai priimtina elgesį siūlo vertinti pagal statistinį, etinį ir psichologinį- medicininį kriterijus. *Statistinis* kriterijus taikomas kalbant apie nusistovėjusio elgesio pasikartojimo dažnumą: elgesys, kuris visuomenėje pastebimas retai- delinkventinio elgesio apraiškos, nepriimtinas elgesys pagal nusistovėjusias toje visuomenėje elgesio normas. Vadinasi, šiuo atveju elgesio priskyrimas prosocialiam arba delinkventiniam priklauso tiesiogiai nuo pasikartojančių formų dažnumo. Tačiau šis kriterijus ne visuomet gali būti teisingas, kadangi mažumos specifinis elgesys ne visuomet nurodo į delinkventinį elgesį (jei genialumas yra retai pasikartojantis reiškinys, tai nereiškia, jog tai yra nukrypimas nuo socialiai priimtino elgesio), taip, kaip ir daugumos elgesys (jei visuomenėje įprastas reiškinys- alkoholizmas). *Etinis* kriterijus susijęs su moralės normomis ir statistiniu

dažnumo kriterijumi. Tai elgesys, kuris atitinka išskeltus reikalavimus, atsižvelgia į draudimus ir nurodymus. Jis siejamas daugiau su kultūriniais, politiniais ar kitais bendruomenės ypatumais, todėl šis kriterijus yra lankstus, reliatyvus ir dažniausiai taikomas priklausomai nuo aplinkos veiksnių. Pagal *psichologinį- medicininį* kriterijų prosocialiu elgesiu laikomas elgesys, kuris užtikrina žmogaus psichologinį ir fizinį komfortą. Čia nebegalioja nei dažnumo, nei aplinkos nulemti veiksniai. Be abejo, skirtingi žmonės komfortą ir diskomfortą gali jausti taip pat skirtingai, priklausomai nuo stimuliatorių, tačiau šis kriterijus yra ne toks reliatyvus kaip etinis ar statistinis. Jei elgesys neatitinka šių kriterijų, tuomet jis gal būti laikomas delinkventiniu.

Tyrinėtoja R.Žukauskienė (2006) siūlo delinkventinį elgesį sieti su dviem problemų rūšimis: eksternaliomis ir internaliomis problemomis. *Eksternalios problemos* pasireiškia per išoriškai pastebimą elgesį, siejamą su menka kontrole. Šios problemos dar kitaip vadinamos *elgesio sutrikimais*, kurie dažniausiai ir įvardijami kaip delinkventinio elgesio atvejai. *Internalios problemos*- vidinės problemos: psichologinės problemos, susijusios su pernelyg kontroliuojamu elgesiu, kitaip dar vadinamos *emocijų sutrikimais*. Nors delinkventinis elgesys dažniausiai traktuojamas kaip eksternalios problemos, tačiau egzistuoja abipusis šių problemų ryšys: išorinės sąlygos bei poveikiai formuoja vidines asmenybės savybes, įsitikinimus bei elgesio normų ir vertybių sistemą. Kita vertus, atitinkami vidiniai dariniai gali skatinti tiek delinkventinio, tiek prosocialaus elgesio pasireiškimus (Valickas, 2006).

Emociniai ir elgesio sutrikimai yra dažniausiai sutinkamos paauglių problemos, ir jų vis daugėja. Dažnai šios dvi problemų rūšys persidengia, daugeliui psichologinių sunkumų turintiems paaugliams pasireiškia abiejų rūšių sunkumų požymiai. Vienas iš dažniausiai sutinkamų delinkventinio elgesio raiškos požymių- beprasmiška agresija, kuri gali reikštis daiktų gadinimu, kitų asmenų užpuolimais, narkotikų vartojimu, pastovaus darbo neturėjimu, bedarbyste, mokymosi motyvų stoka ir pan. Tai agresyvaus- delinkventinio elgesio išraiška, nes agresyvus elgesys gali būti ne tik delinkventinio elgesio sudedamoji dalis, bet ir pirmasis laiptelis delinkvencijos link (Petermann, Petermann, 1990).

Kalbant apie delinkventinį elgesį ir jo ryšį *su amžiaus tarpsniais* svarbu paminėti, jog skiriamos dvi delinkventinio elgesio rūšys: delinkventinis elgesys, kuris ima reikštis jau ankstyvoje vaikystėje, ir delinkventinis elgesys, kuris pasireiškia tik paauglystėje. Sudėtingiausiais paaugliais tampa tie asmenys, kurie su delinkventiniu elgesiu jau buvo susidūrę vaikystėje (neretai pirmuosius kriminalinio elgesio pavyzdžius vaikai pamato jau artimiausioje aplinkoje- šeimoje), kadangi toks elgesys jau yra tapęs norma, kasdieninio gyvenimo natūralia patirtimi. Vadinasi,

polinkis į delinkventinį elgesį iki paauglystės stabilizuojasi ir priešinga linkme, jau nebekinta. Priešinimasis bandant pakeisti tokį elgesį su amžiumi tik didėja (Oerter, Montada, 1995). Delinkventinis elgesys, kuris ima reikštis paauglystėje, dažnai gali būti koreguojamas. Tikima, kad vidines paauglio nuostatas pažeidinėti nusistovėjusias elgesio normas dar galima pakeisti teigiama linkme arba „perauklėti“. Pagrindinė priežastis, kaip teigia psichologai, kodėl paaugliai tampa teisės pažeidėjais, yra noras savotiškai, simboliškai priartėti prie suaugusiųjų pasaulio privilegijų, tuo pačiu demonstruojant ir savo autonomiškumą (Oerter, Montada, 1995), tačiau dar neturint pakankamai patirties ir žinių, kaip tai padaryti.

Kita vertus, kaip teigia G.Valickas (1997), delinkventinis elgesys nėra monokauzalinis reiškiny, nes jame sąveikauja tiek makrosocialiniai, tiek psichologiniai- socialiniai, tiek individualūs faktoriai. Todėl delinkventinį elgesį galima traktuoti kaip įvairių faktorių, tampančių aktualiomis ar potencialiomis elgesio ištakomis, grupių sąveikos bei įtakos rezultata.

Išvados:

-Delinkventinis elgesys- visuomenei nepriimtinių poelgių visuma, kuria pažeidžiamos tam tikroje socialinėje struktūroje nusistovėjusios elgesio, moralės normos.

- Delinkventinis elgesys gali reikštis emocijų- per didelės elgesio kontrolės arba elgesio- menkos elgesio kontrolės sutrikimais.

Tačiau siekiant suformuluoti galutinį delinkventinio elgesio apibrėžimą, reikalinga apžvelgti šeimos, mokyklos ir bendraamžių grupės, kaip pagrindinių elgesio ištakų, galimą įtaką delinkventinio elgesio raidai bei raiškai.

1.2. Namų aplinka- delinkventinio elgesio ištaka

Socialinių įgūdžių bei vertybių ugdymas pirmiausia prasideda šeimoje. Todėl svarbu apžvelgti, kokias klaidas daro tėvai, kad paaugliai pasirenka delinkventinio elgesio grupes, įsitraukia į nusikalstamą veiką, suabejoja tėvų autoritetu. Nuo šeimos priklauso ir vaiko socializacijos proceso sėkmė, kuri nulemia ir tolimesnį vaiko elgesį bei draugų pasirinkimus. Kadangi šeima užima ypatingą vietą socialinėje struktūroje ir yra pirmoji aplinka, perteikianti tam tikrus elgesio modelius, todėl tikslinga aptarti tėvų- vaikų santykių sutrikimus, kurių pasekmė gali būti delinkventinis elgesys.

Edukologas R.Paulauskas (1989) išskiria šiuos neigiamos įtakos šeimoje veiksnius: kriminalinė namų aplinka (paauglys identifikuoja su tėvais), laisvė ir nepriežiūra iš vienos pusės ir griežtumas bei despotiškumas iš kitos pusės (netinkamas auklėjimo stilius), meilės šeimoje

stoka, tėvai nesąmoningai palaiko vaikų agresyvumą. *Kriminalinė namų aplinka* daro tiesioginę įtaką paauglio psichosocialiniam vystymuisi, nes šeimoje pirmiausiai sutinkami elgesio modeliai, kurie ilgainiui tampa paaugliui natūraliai priimtinais. *Netinkamas auklėjimo stilius šeimoje* gali sukelti prieštarinę paauglio reakciją ir sumenkinti tėvų teigiamą įtaką, suteikiant prioritetą draugams, kurie gali turėti savo elgesyje ir delinkventinio elgesio apraiškų. *Laisvės ir nepriežiūros* pasekmė- paauglio nesugebėjimas suvaldyti savo norų. *Griežtumo ir despotiškumo* pasekmė- paauglio nesugebėjimas išsiugdyti gebėjimų paklusti tėvams ir dėl to patirti beaugantį kaltės jausmą. *Meilės stoka*- nepatenkintas saugumo poreikis, o pasekmė- paauglio abejingumas socialinei aplinkai.

Z.Bajoriūno (1997) nuomone, šeima pirmiausia skirta tam, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos mylėti vaiką. Tokiomis sąlygomis pirmiausia užtikrinamas vaikui saugumas, formuojama pozityvi emocinė situacija šeimoje, abipusės pagarbos ir palaikymo klimatas. Taip suaugę tampa ir apsaugančiuoju veiksniumi nuo negatyvių pasekmių- delinkvencijos. Nesąmoningas agresyvumo palaikymas natūraliai augina dar didesnę agresiją ir ją pristato kaip visuotinai priimtą veikimo būdą.

Pagrindinė šių laikų problema- *nedarnios šeimos*: skyrybos, tėvų barniai, skurdas, tėvų kriminalinis elgesys ir pan. Ši problema aktuali todėl, kad sutrikęs šeimos gyvenimas apriboja galimybes pilnai atlikti auklėjamąsias funkcijas šeimoje. Vaikai, augantys tokiose šeimose, gali tapti nervingais, agresyviais, nemokančiais valdytis, pradėti prasčiau mokytis, konfliktuoti su aplinkiniais. Tokioje šeimoje suaugusieji dažnai praranda paauglių autoritetą, savo poreikius patenkinti paaugliai bando tarp bendraklasių, kiemo draugų kompanijose ar kitur (neretai tai būna nusikalsti linkusios paauglių grupės). Psichologiniu aspektu, šiame amžiuje tėvų autoritetas nėra griežtai atskirtas nuo apskritai suaugusiųjų autoriteto (Žukauskienė, 1998), todėl susvyravęs tėvų autoritetas tampa nepaklusnumo pedagogams ar kitiems suaugusiems priežastimi.

Kita svari priežastis, skatinanti suabejoti šeimos autoritetu- paauglių *santykių su tėvais* sutrikimai, kai „tėvai per daug vadovauja (neugdomas paauglio savarankiškumas); nekritiškai žiūrima į vaiką (vaikas pernelyg globojamas); kai vaikas menkai arba visiškai neprižiūrimas; kai vaikas tėvų niekinamas; kai jam keliami pernelyg dideli reikalavimai“ (Justickis, 1984, p.102). Dėl šių santykių sutrikimų kyla ir paauglio nepasitenkinimas, priešinimasis tėvų pažiūroms, norams. Paauglys siekia būti lygiaverčiu suaugusiuoju, o tėvai dažniausiai į paauglį žiūri kaip į vaiką, vis dar vadovaujasi „paliepiamą morale“. Tuomet sutrinka ir emocinis klimatas šeimoje, o kartu atsiranda paauglio nepasitikėjimas tėvais, netikėjimas, jog jie linki jam gera, todėl tėvų įtaka

paauglių elgesiui ima silpnėti. Kita šios problemos pusė siejama su socialinėmis-ekonominėmis problemomis: „tėvai gali jaustis pasimetę dėl nesėkmių auklėjant vaiką ir dėl socialinės izoliacijos, kurią sukelia skurdas ir socialinės paramos trūkumas, todėl jie yra ne taip linkę bendrauti su vaikais ir užimti juos veikla, kuri skatintų jų pasirengimą mokytis, gebėjimą kontroliuoti emocijas, lavintų kitus socialinius gebėjimus“ (Ignatavičienė, Žukauskienė, 1999, p. 8). Taigi, jeigu prie sunkiai auklėjamo paauglio problemų prisideda dar ir socialinės- ekonominės problemos, kaltinti vien tėvus dėl netinkamo auklėjimo būtų nekorektiška.

Daugelis autorių tėvų ir vaikų santykių sutrikimus vertina netinkamai tėvų pasirinkamo *auklėjimo stiliaus* kontekste. Teoriškai šeimoje gali vyrauti šie auklėjimo stiliai: valdingas (autoritarinis auklėjimo stilius), autoritetingas (demokratinis auklėjimo stilius), nereiklus (liberalus auklėjimo stilius) ir atstumiantis – abejingas (Vaitiekonienė, 2001). *Valdingi tėvai* vadovaujasi „paliepiamą morale“, siekdami įtvirtinti savo autoritetą paauglio akyse: „bus taip, kaip aš pasakiau“. „Toks auklėjimo stilius- „prievartos ir pedantizmo autoritetų kūrimosi šeimoje veiksnys“ (Bajoriūnas, 1997, p. 219). Šiam stiliui būdinga įkyri vaiko kontrolė, savarankiškumo slopinimas, vaiko nelygiateisiškumo pateisinimas. Kai kurie tyrėjai teigia, jog autoritariniu stiliumi auklėjanti šeima- tai erdvė, kurioje vaikai pirmiausia susiduria su jėgos kulto, prievartos, smurto plačiąja prasme demonstravimu (Minarek, 2004). Kaip teigia D.Šeffferis (2003), pagrindinės paauglių problemos, kurios skatina paauglį

Autoritetingi tėvai reikalauja ir kontroliuoja, nustatydami taisykles bei nuolat jas primindami, bet kartu aiškindami priežastis bei stengdamiesi aptarti numatomas taisykles. Šis stilius, tyrinėtojo Z.Bajoriūno (1997) nuomone, yra pats efektyviausias, kadangi paauglys yra pilnai įtraukiamas į šeimos reikalus, palaikoma jo iniciatyva ir savarankiškumas, skatinamas teigiamas savęs vertinimas, savikontrolė, yra aiškios, bet neprimetamos pareigos, kurias paauglys supranta. *Nereiklūs tėvai* retai baudžia savo vaikus ar kelia kokius nors reikalavimus, nustato taisykles. Tai reiškia, jog į vaiką atsižvelgiama tik tada, kai jis drastiškai pažeidžia visuomenės elgesio normas. Tokie tėvai yra linkę nuolaidžiauti, ignoruoti normas ir taisykles. Todėl paaugliai nepasižymi savikontrolė, gali net įgyti nepilnavertiškumo jausmą. *Atstumiantys- abejingi tėvai* mažai domisi savo vaikais, vaikų auklėjimą dažniausiai plieka savieigai.

Be abejo, pasakyti, kuris iš šių siūlomų stilių yra geriausias ar blogiausias, yra sunku, kadangi tai tik teorinės prielaidos. Žinoma, tam tikri nesklaidumai šeimoje (nepilna šeima, tėvų nesirūpinimas vaikais, abejingumas vaikams ir pan.) tampa vaiko delinkventinio elgesio formavimosi prielaida. Kaip pastebi I.Leliūgienė (2002), tyrinėdama šeimos poveikį

psychosocialinei vaiko raidai, didžioji dalis vaikų gyvena padidintoje rizikoje patirti psichologinę ir fizinę prievartą šeimose, tokia situacija neišvengiamai turi įtakos delinkventinio elgesio formavimuisi ir vėliau atsirandančioms jo apraiškoms.

Kartu būtina atsižvelgti ir į *tėvų patiriamas baimes ir sunkumus* auklėjant vaikus. Viena iš tokių baimių- *tėvų nepasitikėjimas* savo sugebėjimais auklėti vaiką (Justickis, 1984). Tokioje situacijoje paauglys mokomas manipuliuoti kitais, siekiant apginti savo tiesą, poelgius, išpildyti užgaidas, nes nepasitikintiems savo jėgomis tėvams būdingas nuolaidžiavimas. Tokioje šeimoje vaikas ima nurodinėti tėvams, reikalauti, komanduoti. Taip auklėjami paaugliai prie to pripranta ir vėliau šį mechanizmą perkelia ir jį naudoja tarp draugų, kitų suaugusiųjų. Kita vertus, manipuliacinių gebėjimų ugdymas siejamas ir su „neprotinga tėvų meile vaikams“ (Miškinis, 2003). Kai bendravimas šeimoje pavirsta tik vaiko užgaidų bei fiziologinių jo poreikių tenkinimu arba vieno tėvo nuolaidumas tampa „meile“, o kito griežtumas- „nemeile“. Iš tokio nevienodo tėvų požiūrio į vaikų vertinimą išsivysto kita problema - *priešiškumas skirtingai lyčiai ir amžiui* (Justickis, 1984). Kadangi vaikai kartoja savo tėvų auklėjimo modelius bei elgesio tendencijas, todėl netinkamų pažiūrų propagavimas šeimoje gali būti ne tik polinkio į delinkventinį elgesį priežastis, bet ir auklėjimo modelio tolesnio perdavimo akstinas.

Daugelis autorių (Justickis, 1984, Žukauskienė ir Ignatavičienė, 1999, Miškinis, 2003) bando klasifikuoti šeimas pagal tipus, skirtingai orientuojančius paauglius, sureikšminant skirtingas vertybes. Tai gali būti:

1. *Šeima, orientuota į nepasitikėjimą visuomene.* Tokia šeima „laiko savo narį paauglį visais atvejais teisiu arba didesnę kaltės dalį suverčia kitiems asmenims, mokyklai ir kt.“ (Justickis, 1984, p. 115). Tokie tėvai linkę manyti, jog už visus paauglio elgesio nukrypimus yra atsakingi kiti asmenys ar institucijos, dažniausiai- mokykla. Tuomet patys tėvai tampa neatsakingais už savo vaiko auklėjimą. Paauglys, visiškai nejausdamas kontrolės iš tėvų pusės, gali pradėti domėtis delinkventiniu elgesiu, ieškoti palaikymo ir laisvalaikio praleidimo būdų asocialioje aplinkoje.

2. *Šeima, orientuota į siaurą hedonistinį pasaulio suvokimą.* Nepilnamečio atžvilgiu ugdomas supratimas, jog gyvenama iš inercijos, reikia daryti tik tai, kas nekainuoja daug pastangų, ugdomas abejingumas viskam, pateisinamas silpnavališkumas, laisvalaikis suprantamas tik kaip lengvos pramogos. Tai - dažnai į materialinę kultūrą orientuotas auklėjimas, kurio pasekmė- materialiai orientuotos asmenybės (Miškinis, 2003). Siekiant gauti pinigų trumpalaikėms pramogoms, gali būti nukrypstama į chuliganizmą ar kitus pažeidimus.

3. *Šeima, orientuota į avantiūrizmą.* Tokioje šeimoje augančiam paaugliui būdingas išradingumas, lankstumas, energingumas, padedantis apeiti įstatymus (Justickis, 1984). Nuolatinės rizikos ir adrenalino paieškos dažnai nuveda prie delinkventinio elgesio.

4. *Šeima, orientuota į jėgos kultą.* Čia vyrauja įsitikinimas stipresniojo teisumu ir nebaudžiamumu. Tokioje šeimoje tėvai skatina paauglių agresyvumą, kaip problemų ir iškilusių sunkumų su kitais žmonėmis sprendimo būdą (Justickis, 1984, Žukauskienė ir Ignatavičienė, 1999). Tokia šeimos orientacija gali būti laikoma pačia pavojingiausia, nes ugdomas supratimas, jog visas problemas galima išspręsti jėga. Vėliau toks problemų sprendimo būdas gali peraugti ir į delinkventinį elgesį.

Išvados:

- *Stipriausią įtaką paauglio elgesiui daro šeima kaip pirmutinė aplinka, pateikianti įvairius asmens elgesio ir vertybinių orientacijų modelius.*
- *Paauglio ir tėvų santykių sutrikimai, augantis paauglių nepasitikėjimas tėvais, kriminalinė ar asociali namų aplinka, iškreipta šeimos orientacija, netinkamas auklėjimo stilius gali tapti paauglio delinkventinio elgesio ištakomis.*

1.3. Mokyklos įtakos prieštarumas paauglių elgesiui

Šeima, negalėdama ar nepajėgdama užtikrinti vaikams pozityvios socializacijos, šiuos įgaliojimus perduoda kitai institucijai- mokyklai. Tačiau pasitaiko atvejų, kai ir mokykla prisideda prie paauglio elgesio problemų gilėjimo. Negalima teigti, jog mokykla daro tiesioginę įtaką paauglio polinkiui į delinkventinę veiklą, tačiau ugdymo sistemos trūkumų ir prieštaravimų gausa tam gali turėti įtakos.

Remiantis Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2006 metais beveik 25 proc. paauglių, esančių profilaktinėje policijos įskaitoje ar kitais būdais patekusių į policijos akiratį, nesimokė ir niekur nedirbo. Todėl aktualu kalbėti apie mokykloje paaugliui kylančias problemas bei mokyklos nelankymo priežastis. Galima teigti, jog netinkamos socializacijos sąlygos mokykloje turi tiesioginės įtakos ne tik išsilavinimui, bet ir jo elgesiui bei tolimesniam paauglio gyvenimui. P.Dereškevičiaus (2000) tyrimas atskleidė keletą esminių mokyklos nelankymo priežasčių grupių: chuliganizmas, mokymo turinio nesupratimas, pernelyg aukšti reikalavimai, bausmės, nemėgiamų mokytojų vengimas, nesutarimas su kitais mokiniais. Todėl tyrinėjant mokyklos įtakas, reikalinga išskirti šiuos esminius tyrimo kontekstus: *bendrą mokyklos kontekstą, santykių problemas mokyklos ir klasės viduje.*

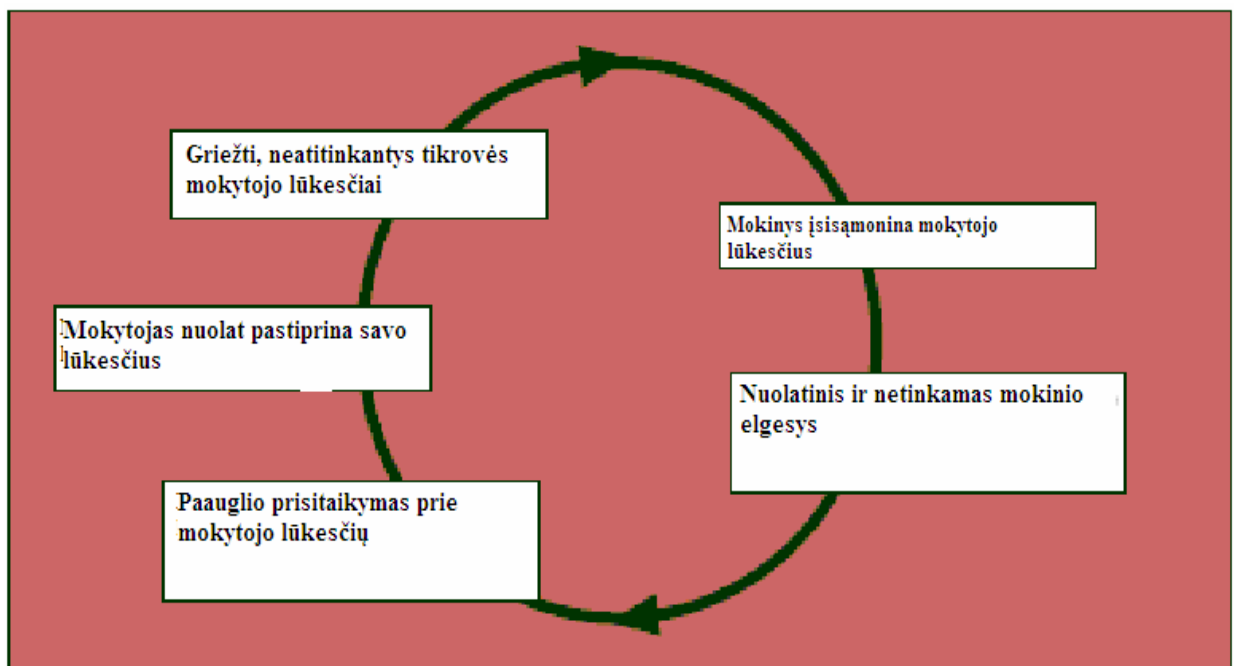
Prie mokyklos problemų priskirtina vertinimo sistema, konfliktai tarp mokytojų ir administracijos, netinkamas mokinių paskirstymas (vienoje klasėje ar mokykloje per daug problemišku vaikų), per aukštas ar per žemas mokymosi lygis, nevykęs pamokų laiko paskirstymas. Dėl *vertinimo sistemos* netobulumo diskutuojama labai intensyviai, kadangi „pažymiais vertinamos žinios, bet ne vaiko asmenybės visuma” (Gučas, 1990, p. 234). Tie paaugliai, kurie privalomuosius dalykus mokosi silpnai (jų pasiekimai yra vertinami silpnai), paprastai praranda galimybes pademonstruoti savo kūrybiškumą, iniciatyvumą, gebėjimus kitose srityse. L.Rupšienė (2000) išskiria keletą veiksnių, kurie lemia mokytojo apsisprendimą vertinant mokinį: mokytojo nuomonė apie vaiko gabumus ir pastangas, mokytojo požiūris į mokiniams namuose teikiamą pagalbą, vaiko elgesys klasėje, vaiko fizinis subrendimas, užduoties sudėtingumas, žinios apie vaikų tėvų dalyvavimą mokyklos gyvenime, mokytojo simpatijos ir antipatijos. Nesunku pastebėti, jog ne visi išvardintieji veiksniai yra objektyvūs ir matuoja mokinių žinių lygį. Vertinimo sistemos subjektyvumas daro įtaką ne tik mokytojo autoriteto menkėjimui, bet ir mokinio susidomėjimui mokykla bei jos lankomumui.

Kitas vertinimo sistemos trūkumas- *tėvų lūkesčiai*, jog gauti įvertinimai turės įtakos tolimesnei profesinei karjerai. Tėvai reikalauja iš vaikų aukštų mokymosi rezultatų: jei paaugliui nepasiseka, tuomet paauglys nusivilia savimi ir nuvilia tėvus. Toks lūkesčių ir rezultatų neatitikimas gali ne tik paskatinti paauglio savęs vertinimo smukimą, bet ir narkotikų ar alkoholio vartojimą, retkarčiais tai gali būti delinkventinio elgesio pradžia (Beckstein, Hohlmeier, Stewens, Weiss, 2001).

Dar kita mokyklos problema- *nelanksčios ugdymo programos*, kuriose pateikiami ugdymo reikalavimai gali neatitikti paauglio gebėjimų. Tai reiškia, jog mokinys yra nepajėgus mokytis pagal bendrąsias bendrojo lavinimo mokyklos programas (Rupšienė, 2000). Tokioje situacijoje mokinys ima konfliktuoti su mokytojais ir kitais klasės draugais, trukdyti vesti pamoką, netinkamai elgtis. Kita tokios reakcijos į mokymosi sunkumus pusė yra susijusi su egocentrizmo poreikio patenkinimu: „jeigu tėvai ir mokytojai atkreipia dėmesį į vaiką tik tada, kai jis nusikalsta, jie kartu jį pastiprina, nes patenkina vaiko aplinkinių dėmesio poreikį“ (Dapkienė, 2006). Tokie paaugliai dažnai būna baudžiami, tačiau jie gali ir toliau elgtis agresyviai, kęsti negatyvias sankcijas, nes dėl tokio elgesio jie susilaukia trokštamo dėmesio. Tačiau disciplinos ir nustatytų mokyklos taisyklių nuolatinis pažeidinėjimas turi negatyvias pasekmes ir tolesniam paauglio mokyklos lankymui. Mat susiklostę negatyvūs santykiai su mokytojais ir administracija, mažina mokyklos administracijos norą dirbti su tokiu paaugliu ir sąlygoja jo išvartymą iš klasės pamokų

metu ir pan. (Ignatavičienė, Žukauskienė, 1999, Bulotaitė ir kt., 2000, Civinskas, Levickaitė, Tamutienė, 2006). Galiausiai toks paauglys yra šalinamas iš mokyklos, jam atimama galimybė koreguoti savo elgesį.

Neigiamas mokinio požiūris į mokyklą neretai siejama ir su „etikečių klijavimo“ mechanizmu, kuris neatskiriamas nuo mokinio identifikavimosi su tam tikru vaidmeniu. Jeigu mokiniui nuolat sakoma, jog jis yra negabus ar blogas, tuomet pats mokinys save ima identifikuoti su „negabiu“ ar „blogu“ ir prisiima šiuos vaidmenis kaip elgesio ir mokymosi rezultatų pateisinimus. Ši mokytojų nuostata gali turėti įtakos mokinio savęs vaizdui: nuo savęs, kaip delinkvento, įsisažmoninimo ir prasideda delinkvento karjera. Kadangi paauglys stengiasi pateisinti savo vardą, tai atsiranda visko neigimas, negatyvūs veiksmai fiksuojami kaip pozityvūs-atitinkantys jam klijuojamą etiketę. Toks procesas siejamas su mokytojo lūkesčiais ir mokinio lūkesčių įsisažmoninimu ir pateisinimu, galinčiu tapti uždaru ratu, kuriame galiausiai paauglys įsisažmonina neigiamo elgesio lūkesčius kaip natūralius, savaime suprantamus, o netinkamą elgesį ima laikyti norma (Beckstein, Hohlmeier, Stewens, Weiss, 2001).

1 pav. Lūkesčiai ir jų įsisažmoninimas. (Beckstein, Hohlmeier, Stewens, Weiss, 2001)

Norėdama būti patraukli paaugliui, mokykla turi tenkinti paauglio *emocines ir socialines reikmes*. Šias reikmes M.Barkauskaitė (1979, 2001) suskirstė į tris santykių sistemas: dalykiniai santykiai (oficialūs, formalūs), asmeniniai santykiai (emociniai) ir humanistiniai santykiai.

Dalykiniai santykiai, anot autorės, formuojasi mokantis, užsiimant visuomenine veikla. *Asmeniniai santykiai*- individualūs pasirinktiniai santykiai siekiant bendrauti. Mokykloje dažniausiai tikimasi, jog šias bendravimo reikmes padės tenkinti klasė- formali grupė, kurioje siekiama bendravimo komforto, savitarpio pagalbos, o tai padeda susiformuoti neformaliems asmeniniams santykiams (Pivorienė, 2005). Formuojantis neformaliems santykiams susidaro ir neformalios grupės, kuriose vyrauja specifinė santykių sistema. Atitinkamai pasiskirsto ir vaidmenys klasėje: formalūs ir neformalūs. Formalus paauglio vaidmuo klasėje- mokinys. Šis vaidmuo sąlygoja visų paauglių kaip mokinių vienodą statusą klasėje dalykinių santykių sistemoje. Neformalūs vaidmenys- mokinių prisiimami arba grupės „primetami“. Šie vaidmenys nustatomi pagal asmeninių santykių kriterijus. Kiekvienas neformalus vaidmuo atitinka tam tikrą statusą klasės asmeninių santykių sistemoje ir kartu įpareigoja laikytis atitinkamų vaidmens reikalavimų. Atlikdamas jam priskirtus vaidmenis paauglys kartu ugdo tam vaidmeniui būdingus bruožus, savybes, o šie savo ruožtu vėliau tampa įgūdžiais (Barkauskaitė, 2001).

Pasak S.Valatkienės (2002), klasikinis mokytojo ir mokinio bendravimo variantas šiandieninėse Lietuvos mokyklose sutinkamas labai dažnai. Klasikinėje sampratoje buvo pabrėžiamas *mokytojo vaidmuo*, tačiau šiuolaikinės mokyklos modelyje „ryškiausias vaidmens pasikeitimas yra tas, kad mokytojas, anksčiau skleidęs informaciją ir duodavęs nurodymus mokiniui, tampa tuo, kuris aiškina, kaip reikia mokytis., (Sahlberg, 2006, p.7). Mokytojo tikslas- ne tik išmokyti mokinius, bet ir pačiam mokytis juos pažinti ir suprasti. Mokytojui priskiriama ne tik mokymo, bet ir auklėjimo funkcija, kurios yra nedalomos. Šios funkcijos realizuojamos bendraujant, todėl mokytojas turi gebėti bendrauti, išklaudyti, įsiklaudyti, bendradarbiauti su mokiniu. Kaip teigia N. Sturlienė (2005), mokytojas turi pirmiausia perteikti pagarbą kiekvienam mokiniui, nepriklausomai nuo jo mokymosi, klusnumo ar maištingumo, tėvų turtinės ar socialinės padėties. Priešingu atveju, jeigu tarp mokytojo ir mokinių vystosi pavaldumo santykiai, atsiranda nepagarba tiek tarp mokytojo ir mokinių, tiek mokinių tarpusavio santykiuose.

B. Bitinas (2004) teigia, jog galimi keli *mokytojo bendravimo su mokiniais stiliai*. Kiekvienas iš stilių turi skirtingus tikslus ir skirtingus klasės kontrolės būdus. Gali būti mokytojas- *autoritaras*, kuris valdo jėga ir siekia, kad vaikai paklustų taisyklėms. Mokytojas- *demokratas*, kuris dalijasi valdžia su vaikais, tariasi su jais, bendrai sprendžia iškilusias problemas. Mokytojas- *nuolaidžiautojas*, kuris valdžią atiduoda į klasės rankas, nesikiša į klasės mokinių tarpusavio santykius, viską palieka saviškai.

M.Barkauskaitė (2001) įvardija keletą klasės kaip formalios grupės ypatumų, kurios gali stabdyti paauglio socializaciją ir sąlygoti polinkį į delinkventinį elgesį, tai gali būti: bendravimo sunkumai, artimų santykių su mokytojais ir bendraamžiais nebuvimas, mokytojų nepasirengimas šiam darbui, emocinis moksleivių diskomfortas. Taigi, klasėje, kaip formalioje grupėje susiklostantys santykiai bei jų kokybė gali nulemti ir sėkmingą arba nesėkmingą socializaciją.

Išvados:

- *Pagrindinės mokyklos nelankymo priežastys, kurios formuoja neigiamą paauglio požiūrį į pedagogus, į mokymąsi ir į mokyklą, išskiriamos: mokymo turinio nesupratimas, nemėgiamų mokytojų vengimas, chuliganizmas mokykloje, pernelyg aukšti reikalavimai, mokinių tarpusavio santykių problemos.*

- *Paaugliui didžiausia problema mokykloje yra ne tik santykių su mokyklos ir klasės draugais palaikymas, bet pedagogų ir tėvų lūkesčių ir paauglių galimybių neatitikimas rezultatų. Kita vertus, artimų santykių su pedagogais ir bendraamžiais stoka, patiriamas emocinis diskomfortas, bendravimo sunkumai gali paskatinti paauglį įsijungti į bendraamžių grupes, esančias už mokyklos ribų ir įtvirtinančias neigiamus vaidmenis.*

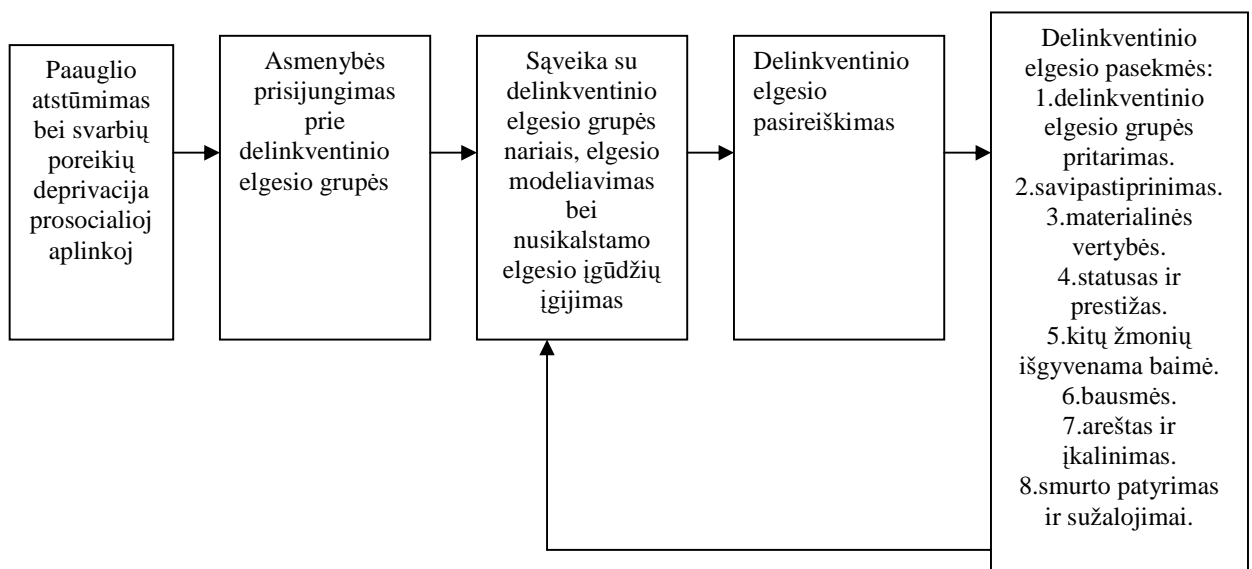
1.4. Bendraamžių grupės poveikis elgesiui

Susiklosčius nepalankioms aplinkybėms mokykloje bei šeimoje, paauglys gali imti ieškoti sau terpės, kurioje galėtų atrasti save. Neretai tai būna delinkventinio elgesio grupės, kurios ir užpildo prosocialioje aplinkoje patiriamą bendravimo diskomfortą. Bendraamžiai ypatingai paveikia paauglio socialinį gyvenimą, todėl kai kurie autoriai kalba net apie paaugliams būdingą atskirą visuomenę, kuri formuojasi kaip opozicija suaugusiųjų pasauliui. Paauglių grupės narių ryšį kai kurie autoriai vadina net šeimos ryšių pakaitalu (Beckstein, Hohlmeier, Stewens, Weiss, 2001, Minarek, 2004). Vadinasi, bendraamžių grupėje gali būti kompensuojamas prosocialioje aplinkoje (mokykloje ar namuose) patiriamas nepakankamas dėmesys, pripažinimo, saugumo poreikių patenkinimo stoka. Todėl paaugliai ima burtis į grupes su savo normomis, taisyklėmis, kurios nustato, kaip turi atrodyti, rengtis, kokių pažiūrų laikytis ir kaip elgtis. Šioje terpėje paauglys pirmiausia siekia bendraamžių pripažinimo (Žukauskienė, 1998, Barkauskaitė, 2001, Vaičiulienė, 2004), o tai svarbu norint pakelti savivertę bei užimti trokštamą statusą.

Viena svarbiausių priežasčių, kodėl paaugliai renkasi delinkventinio elgesio grupes, laikoma bendraamžių *atstūmimas*: paaugliai dažniausiai pažeidžia visuomeninio elgesio taisykles, kai yra nepatenkinti savo tarp bendraamžių užimama padėtimi, nepritampa. Tokia situacija kartu apriboja

jų pasirinkimo galimybes ir kontaktus su prosocialia aplinka. Tada paauglys, besistengdamas neutralizuoti bendraamžių negatyvius vertinimus, ima grubiai bei įžūliai elgtis, naudoja fizinę jėgą, grasinimus ar net prievartą (Suslavičius, Valickas, 1999). Tokiu būdu paauglių reakcijos į prosocialius reiškinius tampa priešiškos, o jų bendravimas- konfliktiškas ir negatyvus, pasireiškiantis visuomenės normų neigimu. Jeigu grupė paauglį priima, tuomet jis tą santykį puoselėja, stengiasi išlaikyti.

Psichologai A. Suslavičius ir G. Valickas (1999) pateikia schemą, kuri iliustruoja bendraamžių atstūmimą, patekimą į delinkventinio elgesio grupę ir vėlesnes pasekmes.

2 pav. Asocialios asmenybės raidos trajektorija (Suslavičius, Valickas, 1999, p. 237)

Ši schema rodo, kaip prosocialioje aplinkoje atstumtas paauglys patenka į delinkventinio elgesio grupę ir joje perima naujus elgesio modelius, įgyja nusikalstamus įgūdžius. Tuomet delinkventinis elgesys ima reikštis vis stipriau, kol galiausiai sulaukia šios grupės narių pritarimo ir palaikymo. Tačiau paauglys, tapęs grupės nariu, nesusimąsto apie galimas ir neigiamas tokio elgesio pasekmes: smurto patyrimą ir sužalojimus, areštą ar įkalinimus, įvairias bausmes. Tačiau kuo ilgiau paauglys dalyvauja delinkventinio elgesio grupėje, tuo labiau stiprėja delinkventinio elgesio grupės prioritetas prosocialios grupės atžvilgiu. Tuomet aplinkinių žmonių išgyvenama baimė, neteisėtai įgyjamos materialinės vertybės yra laikoma tokios grupės nario privalumu, ir leidžia tikėtis joje užimti aukštą statusą. Todėl paauglys nuolat save padrašina ir pastiprina, imdamasis vis naujų, vis pavojingesnių nusikalstamo elgesio raiškos formų.

Psichologai (Suslavičius, Valickas, 1999, Želvys, 1995 ir kt.) išskiria keletą priežasčių, dėl kurių grupės tampa svarbiomis paaugliui:

1. *grupė siūlo priimtinas normas* ir tokiu būdu padeda asmeniui lengviau adaptuotis grupėje ir ją priimti kaip svarbią. Kaip teigia psichologas A.Suslavičius (2006), asmuo susitapatina su grupe, su ja identifikuojasi, tačiau tik tuo atveju, jeigu subjektyvių palyginimų dėka ši grupė yra vertingesnė už kitas;
2. *asmens statusas grupėje*. Asmeniui, dalyvaujančiam grupėje, suteikiama rolė, kurią jis turi atlikti.. Tai savotiškas įpareigojimas ir pareigos. Asmuo, priklausantis grupei gauna savo rolę ir ją atitinkantį statusą, kuris leidžia tapti svarbiu, užimti tam tikras pareigas, turėti tam tikrą vietą hierarchijoje;
3. *grupės prestižas*.

Be abejo, kiekvienas paauglys nori draugauti ir bendrauti su ta grupe, kurioje atsiranda galimybės užsitikrinti bent minimalų psichologinį komfortą. Grupė tampa ne tik pagrindiniu veiksmu toliau formuojant paauglio asmenybę, bet ir puoselėja iškreiptą savęs ir kitų, elgesio normų, vertybių vertinimą. L.Jovaiša (2001) teigia, jog paauglys dažniausiai išmoksta nusikaltimo technikos patekęs į delinkventų grupę, kai visuomeninio gyvenimo normos ir įstatymai nebetenka asmenybės elgesį reguliuojančios galios. Neretai dalyvavimas delinkventinėje grupėje tampa socialinio prestižo reikalu (Бергер, Бергер, Коллинз, 2004), kadangi savo poelgiais paauglys priverčia kitus atsižvelgti į jį ir tokiu būdu bent trumpam tampa situacijos lyderiu ir išgyvena savąją vertę.

Kai kurių tyrėjų požiūriu (Valickas, 1997; Kvieskienė, 2003 ir kt.), delinkventiniu elgesiu pasižymintiose nepilnamečių grupėse yra paplitusios tam tikros elgesio taisyklės:

- 1) *pažeminimo taisyklė* (siekdamas pažeminti kitą, grupės narys turi išnaudoti bet koki savo pranašumą);
- 2) *rangų atitikimo taisyklė* (pranašumą galima demonstruoti tik žemesnį statusą turintiems hierarchijos nariams);
- 3) *atkirčio taisyklė* (jeigu vienas grupės narys bando pažeminti kitą, turintį tokį pat arba panašų statusą grupėje, tai pastarasis turi tuojau pat pasipriešinti, nes priešingu atveju jis gali tapti nuolatiniu pažeminimo objektu);
- 4) *"atpirkimo ožio" taisyklė* (susikaupus įtampai ir nepasitenkinimui, kiekvienas grupės narys gali išreikšti agresiją kurio nors užguito ar "prasikaltusio" grupės nario atžvilgiu);

5) *agresijos nukreipimo nuo savęs taisyklė* (dalyvaudamas grupiniame aukos persekiojime, paauglys demonstruoja savo solidarumą su grupės dauguma ir kartu nukreipia galimą agresiją nuo savęs);

6) *nuolaidžiavimo taisyklė* (jeigu grupės narys, turintis aukštesnį statusą, leidžia žemesnio statuso individui išreikšti bent minimalias ambicijas, tai jos greitai gali peraugti į rimtas pretenzijas užimti jo vietą grupinėje hierarchijoje. Dėl to visi grupės nariai skiria ypatingą dėmesį žemesnį statusą turinčių individų elgesiui bei subordinacijos mechanizmams ir t.t.).

Šios taisyklės įpareigoja paauglį elgtis ne pagal prosocialaus elgesio taisykles, o tampa elgesio maksima, kuri galioja ne tik šios grupės viduje, bet ir kitose grupėse ar kitoje aplinkoje. Ilgainiui paaugliui tai tampa norma, šablonu, pagal kurį vertinama ir visa aplinka. Tačiau įsijungimas į tokią grupę ne būtinai užtikrina aukštą statusą, tačiau grupėje visiems leidžiama pakelti savosios vertės lygį tuo, jog grupė visada gina savo narių patenkinamas saugumo poreikis, kontroliuojamas grupės narių elgesys bei skatinama nusižengti prosocialioms normoms- skatinamas prisirišimas. Vadinasi, galima matyti, jog delinkventinio elgesio paauglių grupėje pagrindinis kiekvieno jos nario tikslas- užimti kuo aukštesnį statusą ir tokiu būdu kelti savąją vertę kitų narių atžvilgiu.

1.4.1. Paauglio statusas grupėje

„Grupė – tai žmonės, turintys sąveikos modelį, bendrumo jausmą „mes“, juos jungia lojalumas bendroms vertybėms“ (Civinskas, Levickaitė, Tamutienė, 2006, p. 88). Kai kurie tyrinėtojai mano, jog paauglystėje suaktyvėjęs poreikis burtis į grupes gali būti kildinamas iš prieštaravimo suaugusiems (Шэфер 2003), kuomet atsiranda poreikis *lygaus statuso kontaktui*. Suaugusiųjų socialinis statusas visuomet yra aukštesnis negu paauglio, todėl paauglys atsiduria paklūstančiojo pozicijoje, o bendraamžiai- ta grupė, kurioje visi turi vienodą paauglių socialinį statusą ir galią, privalo skaitytis su vienas kito nuomone (Civinskas, Levickaitė, Tamutienė, 2006). Todėl lygaus statuso kontaktas yra savotiškas socialinių kompetencijų, kurių negali išugdyti nei šeima, nei mokykla, ugdymo veiksnys (Шэфер, 2003, Vaičiulienė, 2004). Tačiau statusas- padėtis grupės struktūroje, nebūtinai gali turėti teigiamą reikšmę paauglio raidai. Statusas tiesiogiai siejasi su grupės orientacija, kurios propaguojamas elgesys tampa grupėje dalyvaujančių asmenų siekiamybe (Petrovskis, Špalinskis, 1983).

Paauglių grupėse egzistuoja stipri vidinė struktūra, statusų hierarchija, grupės solidarumas, lojalumas, įvairūs įsipareigojimai, bendri tikslai. Galima rasti grupių, kuriose statusų hierarchija

yra griežtai nusistovėjusi arba paslanki, tačiau statuso palaikymo ir kovos dėl užimamos vietos grupėje problemos sutinkamos visose socialinėse grupėse (Suslavičius, Valickas, 1999). Įsitvirtinimas grupėje yra labai sudėtingas dalykas, kadangi kiekvienos grupės veiklos pobūdis nurodo ir į specifines įsitvirtinimo taisykles. Tačiau bet kokių atveju įsitvirtinimą nulemia grupės narių palaikymas, kuris suteikia grupės nariui ir tam tikrą statusą.

M.Barkauskaitė (1979, 2001), analizuodama paauglių tarpusavio santykius, išskyrė svarbiausius paauglio *statusą grupėje lemiančius veiksnius*:

- *Individualūs* veiksniai: išvaizda, lytis, amžius, charakteris, temperamentas, gabumai, pažangumas, inteligencija ir pan.;
- *Išoriniai* veiksniai: grupės ypatumai, lyderis, draugai, šeima, bendravimo patirtis.

Galima pastebėti, jog paauglio statusas grupėje priklauso ne nuo vieno, bet nuo keleto veiksnių. Tačiau tai, kurie veiksniai bus svarbiausi nulemiant paauglio statusą grupėje, lemia tiek paauglio asmenybės savybės, tiek grupės ypatumai.

Panašius veiksnius išskiria ir D.Šeffferis (2003), tačiau pirmoje vietoje jis įvardija šeimos funkcionavimo stiliaus įtaką paauglio užimam statusui bendraamžių grupėje. Tai reiškia, jog tarp tėvų auklėjimo ir paauglio grupėje užimamo statuso yra tiesioginis ryšys. Autorius teigia, jog paaugliai, augę šeimose, kuriose buvo auklėjami ne jėga, o pokalbiais ir įtikinėjimais, yra mėgiami tiek suaugusiųjų, tiek bendraamžių. Vadinasi, jie turi visas galimybes užimti gana aukštą statusą. Tuo tarpu paaugliai, kurių tėvai jėgą laikė svarbiausiu kontrolės ir auklėjimo priemone, yra nelinkę užsiimti bendra veikla su bendraamžiais, jie nepatinka daugeliui bendraamžių, todėl ir negali turėti aukšto statuso grupėje. Tačiau šis statusą lemiantis veiksnys didesnės įtakos turi prosocialaus elgesio paauglių grupėms.

Taigi paauglių svajonę įgyti norimą statusą kai kurie autoriai įvardina kaip svarbią būrimosi į delinkventines grupes priežastį. Šiose grupėse delinkventiški paaugliai viliasi užimti tą socialinį statusą, kurio jie negavo savo šeimoje ar mokykloje. Tačiau mokslinėje literatūroje užsimenama, jog statuso suteikimas grupėje nepriklauso nuo ankstesnio socialinio statuso, kadangi į delinkvenciją linksta ne tik žemiausio socialinio sluoksnio paaugliai. Vadinasi, grupėje tam tikra prasme susikuria nauja visuomenė, kurioje visi yra lygūs (Бергер, Бергер, Коллинз, 2004). Tačiau kartu pažymima, jog grupėje sudaroma nauja *statusų hierarchija*, kuri ne būtinai garantuoja statusą būsiant aukštesnį negu prosocialioje aplinkoje. Natūralu tai, jog delinkventiškoje grupėje turintys žemesnį statusą asmenys siekia įgyti aukštesnį- gauti kitų narių pripažinimą ir palaikymą. Tačiau reikia paminėti, kad skiriasi aukštesnio statuso siekimo būdai. A.Suslavičius (2006) statusus

skirsto į *suvoktąjį* ir *faktiškąjį*, kur “suvoktasis statusas yra subjektyvi faktiškojo statuso interpretacija“ (p. 67). Tai reiškia, jog faktinis ir suvoktasis statusas gali skirtis dėl vertinimo adekvatumo. Statusas tiesiogiai siejamas su prestižu bei savęs vertinimu.

Delinkventinio elgesio grupėms būdinga griežta struktūra ir stipriai išreikšta hierarchija, kurioje nuolat atsiranda nepatenkintų savo užimama padėtimi. Todėl būdinga nuolatinė kova dėl užimamo statuso grupėje arba bandymai išlaikyti jau turimą statusą.

A.Suslavičius (2006) išskiria šiuos, delinkventinio elgesio paauglių grupei būdingus, statuso įsitvirtinimo ir palaikymo parametrus:

- *aktyvumo*, kai asmuo siekia daryti poveikį grupėje priimtinais būdais (savęs aukštinimas, savęs aprašymas tos subkultūros teigiamybėmis, sėkmės istorijų pasakojimas, kitų lavinimas, kliūčių įveikimo akcentavimas, kitų žmonių kontrolė, monopolizavimas, dominavimas, agresyvumas);
- *veiksmingumo*, kuri taip pat nusako toje grupėje naudojamos taisyklės ir normos, kai kurie būdai gali statusą kelti, kiti- tik menkinti;
- *gynybiškumo*, manoma, jog kito statuso žeminimas padidins žeminančiojo statusą, tokia situacija susidaro tuomet, kai asmuo pajunta, jog kito statuso didėjimas kelia grėsmę jam pačiam.

Lyderis, kaip aukščiausią statusą turintis asmuo, delinkventinio elgesio paauglių grupėje turi daug privilegijų ir visą valdžią sutelkia savo rankose: koordinuoja ir planuoja grupės veiklą, susidoroja su nepaklusniaisiais ir pan. Vadinasi, siekiant iširti delinkventiško elgesio paauglių grupių statusų ypatumus ir palaikymo bei įsitvirtinimo būdus, reikia apibrėžti lyderio įtakos grupei galimybes.

Aptarus pagrindinius statuso grupėje ypatumus, galima daryti ***išvadas***:

- *Paaugliai buriasi į grupes siekdami pavaldumo suaugusiems santykį pakeisti lygaus statuso santykiu. Tačiau paauglių grupėse vyraujanti statusų hierarchija yra nepastovi, todėl nuolat kovoama siekiant užimti aukštesnį statusą.*

- *Paauglių statuso palaikymą grupėje nulemia asmeniniai grupės narių (gebėjimas daryti poveikį grupei, gebėjimas vadovautis grupėje priimtomis taisyklėmis ir normomis, gebėjimas išlaikyti savo statusą) ir išoriniai- grupės (grupės pobūdis, grupės tikslai, lyderio orientacija) ypatumai.*

1.4.2. Lyderio vadovavimo stilius

Pagrindinis vaidmuo grupės santykių sistemoje suteikiamas lyderiui. Psichologų teigimu, ši statusą delinkventinio elgesio paauglių grupėje dažniausiai įgyja fizine jėga, asocialia patirtimi ir

vyresniu amžiumi pasižymintys asmenys (Suslavičius, Valickas, 1999). Kadangi nuo lyderio priklauso ir grupės narių tarpusavio ryšiai, tai lyderio vadovavimo stilius priverčia grupės narius priimti griežtas tarpusavio sąveikos taisykles, kurių privalo laikytis kiekvienas grupės narys.

Kadangi svarbiausia grupės figūra- lyderis, todėl grupės veikla, jos pobūdis, struktūra taip pat priklauso nuo lyderio: jo vertybinės orientacijos, gebėjimo organizuoti grupės veiklą, vadovavimo stiliaus. Lyderis yra grupės narių sąveikos ir bendravimo rezultatas, todėl jis yra pasirenkamas ir pripažįstamas grupės narių kaip reikšmingiausias narys (Petrovskis, Špalinskis, 1983). Kadangi grupės klimata nulemia narių santykiai, todėl būtina ištirti galimus lyderio vadovavimo stilius. Jau nuo 1950-ųjų metų lyderiavimo stilius buvo išskiriamas kaip svarbiausias veiksnys (Ruškus, Žurauskaitė, 2004), nulemiantis grupės veiklos efektyvumą, grupės narių tarpusavio santykius. Kaip matome, lyderis yra ne tik koordinuojantis grupės veiklą asmuo, bet ir asmuo, turintis įtakos grupės narių tarpusavio santykiams.

Socialinės psichologijos atstovai (Petrovskis, Špalinskis, 1983, Jacikevičius, 1995, Suslavičius, Valickas, 1999) išskiria tris pagrindinius *lyderiavimo stilius*: autokratinį, demokratinį ir liberalųjį. Pažymima, jog *autokratiniam lyderiui* būdinga vienašališkai priimti grupės sprendimus, griežtai kontroliuoti grupės narių veiklą, asmeniškai kritikuoti arba girti grupės narių veiklą. Kartu pabrėžiama, kad autokratinis lyderis yra uždaras, nelankstus, o jo vadovaujamoje grupėje paprastai susiklosto įtempti tarpusavio santykiai (Suslavičius, Valickas, 1999). Šis lyderis yra griežtas, taikantis griežtą kontrolę su bausmių ir apdovanojimų sistema ir savarankiškai veikiantis. Manoma, kad toks lyderiavimo stilius, priklausomai nuo grupės veiklos, gali būti ir efektyvus, nes jis nereikalauja iš vidutinių statusą turinčių grupės narių jokios iniciatyvos, aktyvumo. Tačiau esant priešingai situacijai, visiems grupės nariams susilpnėja atsakomybė, grupės veikla tampa tik formalia pareiga, sumažėja aktyvumas (Petrovskis, Špalinskis, 1983).

Demokratinis lyderis grupės veikloje dalyvauja lygiai su visais kitais nariais: tiek sprendimų priėmimas, tiek kiti klausimai sprendžiami bendrai, dalyvaujant visiems grupės nariams. Tokio lyderio tikslas- įgyvendinti ne tik darbo, bet ir socialinius- psichologinius tikslus: grupėje sukurti bendravimo, bendradarbiavimo atmosferą, skatinti iniciatyvumą, kūrybiškumą, išklaudyti visų nuomones, rūpintis grupės narių tarpusavio santykiais (Suslavičius, Valickas, 1999). Šis lyderis yra palankus, dalyvaujantis, tikintis žmogaus savikontrolę. Toks lyderiavimo stilius sukuria draugišką atmosferą grupėje, visi grupės nariai gali tikėtis pagalbos ir paramos ne tik iš lyderio, bet ir iš kitų narių, kadangi tokie tarpusavio santykiai yra skatinami, nebijoma reikšti savo minčių, nuomonių, kritikos. Tokioje grupėje pirmiausia kyla visų jos narių motyvacija.

Liberalus lyderis yra greičiau stebėtojas, nes sprendimus ir darbus leidžia skirstyti grupės nariams tarpusavyje, nėra nei griežtų nurodymų, nei veiklos paskirstymo (1 lentelė).

1 lentelė. Lyderio vadovavimo stiliai

Vadovavimo stilius	Lyderio orientacijos	Santykių grupėje palaikymo pobūdis
AUTOKRATINIS	Orientacija į struktūrų pirmumą	Griežta grupės narių kontrolė
		Aiški bausmių ir apdovanojimų sistema
		Lyderis nuolat komanduoja
		Sprendimus priima vienašališkai
	Orientacija į užduoties atlikimą	Lyderis nepriima grupės narių kritikos
		Lyderiui būdingas uždaramas
		Lyderis stokoja lankstumo
		Grupės nariai nerodo iniciatyvos
		Grupėje vyrauja įtempti santykiai
DEMOKRATINIS	Orientacija į bendradarbiavimą	Atsižvelgia į grupės narių nuomonę
		Skatina grupės narių iniciatyvumą
		Skatinimai ir bausmės nustatomos diskutuojant
		Lyderis ne komanduoja, o siūlo
	Orientacija į grupės vidaus santykius	Grupės nariai reiškia nuomonę, kritikuoja .
		Lyderis dėmesingas savo grupės nariams
		Lyderis remiasi grupės narių nuomone.
LIBERALUS	Orientacija į užduoties savalaikį atlikimą	Grupės nariai patys pasiskirsto darbus
		Grupės nariai abejingi vieni kitiems
		Neskiriama bausmių ir paskatinimų
	Orientacija į veiklos rezultatus	Lyderis nedalyvauja grupės veikloje, tik stebi
		Nurodymus grupei pateikia prašymu
		Nesirūpina grupės atmosfera

Išvados:

- *Lyderis yra grupės narių sąveikos ir bendravimo rezultatas, todėl jis yra pasirenkamas ir pripažįstamas grupės narių kaip reikšmingiausias grupės narys.*
- *Grupės lyderio įtaka tiek grupės orientacijoms, tiek grupės narių tarpusavio santykiams daug priklauso nuo vadovavimo stiliaus: autokratinio, liberaliojo ir demokratinio.*

1.4.2.1. Lyderis filosofijos ir sociologijos požiūriu

Lyderio klausimas filosofijoje yra sprendžiamas politinės filosofijos kontekste, todėl lyderis dažniausiai tapatinamas su autoritetu visuomenėje. Svarbu paminėti, jog lyderis atsiranda tokiose visuomenės sistemose, kurioms būdinga hierarchiška struktūra, moralinis kodeksas, reikalingas vadovavimas. Tuo politinis autoritetas yra panašus su psichologijos teorijose pateikiamu lyderio aprašu.

Nors bus apsiribojama tik kai kurių šiuolaikinių mąstytojų pateiktomis lyderio interpretacijomis, bet kartu pravartu prisiminti, kad ir Platono veikaluose galima aptikti nemažai nuorodų į politinius autoritetus. Platoniškasis valstybės modelis, aprašomas knygoje „Valstybė“ (1992) remiasi tuo, jog pateikiama aiški luomų hierarchija, su apibrėžtomis privilegijomis bei pareigomis. Tačiau luomai čia skiriami ne pagal statusą ar prestižą, o pagal tai, ką kiekvienas asmuo gali atlikti geriausiai. Žemiausias- gamintojų luomas, privalo besąlygiškai paklusti valdovų- filosofų ir sargybinių luomams. Tačiau aukščiausius luomus gali užimti tik tas, kuris nusimano valstybės valdyme ir iš prigimties turi gebėjimų šiai „profesijai“. Kita vertus, visi luomai skirti ne tik tam, kad jiems būtų besąlygiškai paklūstama, bet ir tam, kad valstybėje viešpatautų harmonija ir teisingumas. Valdovai čia remiasi prigimtinėmis galiomis, vadovauti valstybei, kartu nešdami ir atsakomybę už visos valstybės gerovę. Visi luomai yra tarpusavyje tampriai susiję, tačiau siekia ne individualios naudos, o bendro valstybės gėrio.

Šiuolaikinė vokiečių kilmės JAV filosofė H.Arendh (1995), aptardama modernių laikų krizę, lyderį vadina autoritetu, kuris pirmiausia siejamas su *paklusnumu*. Paklusnumas turi būti pasiekiamas be prievartos, tačiau jei prievarta yra tas instrumentas, kuris daro žmones paklusniais, tuomet ir prievarta yra autoritetas. Prievarta tampa paklusimo lyderiui pateisinimu. Autorė aptaria ir kai kurias politines santvarkas, kuriose yra ryškus hierarchiškumas ir aiški lyderio užimama pozicija tarp kitų. Autoritarizme lyderis vadinamas „*autoritetu*“, kuris „visada reikalauja paklusnumo, jis dažnai painiojamas su tam tikra galios ir prievartos forma“ (ten pat, p. 106). Autorė mano, jog ten, kur yra prievarta, autoritetas nebereikalingas. Kai prievarta tampa autoritetu, nesvarbus tampa pats asmuo. Autoriteto pripažinimas nėra problema, kadangi hierarchinė tvarka ir kiekvieno vieta joje yra visiems aiški ir suprantama, todėl net nediskutuotina. Hierarchiškumas, būdingas autoritarizmui, pasireiškia tuo, jog hierarchijos viršūnėje esantis autoritetas yra aukščiausias autoritetas, o visi kiti hierarchijos nariai taip pat yra pripažįstami autoritetais, tačiau ne tokiais galingais, kaip aukščiausiasis (piramidės principu). Kitas lyderio tipas- *tironas*. Jis- „valdovas, valdantis vienas prieš visus, ir tie „visi“ kuriuos jis engia, visi yra lygūs, būtent- lygiai

bejėgiški“ (ten pat, p.113). Čia nebelieka jokios hierarchijos, kadangi tironui visi kiti yra vienodai nesvarbūs. Trečiasis lyderio variantas- *vadas*; „kad ir ką jis darytų- ar telktų politinį korpusą, ar engtų pavaldinius kaip tironas- jis tai daro iš vidaus, o ne iš šalies ar iš viršaus“ (ten pat, p. 114). Vadas veikia „svogūno principu“: viduje yra vadas, apsuptas pavaldinių, kurie gali atlikti tiek vaidmenis išorėje, tiek radikalius vaidmenis ir veiksmus viduje. Aplink vadą esantys fasadai sudaro normalaus pasaulio įvaizdį, o viduje vyksta įvairūs planai.

Filosofas E.Fromas savo knygoje „Turėti ar būti“ (1990) autoritetą skirsto pagal autoriteto *turėjimą* ir *buvimą* autoritetu. Jo nuomone, autoritetais mes būname visi tam tikrais savo gyvenimo momentais arba jais tampame. Vadinasi, vieni asmenys disponuoja vienomis savybėmis, kiti- kitomis, kurios, susiklosčius aplinkybėms ir tapus svarbioms, gali suteikti galimybę tapti situaciniu lyderiu. Kitas skirstymas, kurį siūlo E.Fromas, yra pagal mūsų įsisąmoninimo lygį: *racionalus*, paremtas kompetencija, ir *iracionalus*, pagrįstas jėga. Autoritetas, paremtas kompetencija, hierarchinėse visuomenėse užleidžia vietą autoritetams, kurie remiasi socialiniu statusu. Atsiranda galimybė, jog autoritetas neturi nieko bendra su kompetencija, kadangi svarbios pasidaro asmeninės savybės arba tariamos savybės (pvz., politikos srityje). Kaip ir H.Arendh, E.Fromas konstatuoja šių laikų autoriteto susvetimėjimą. Šio susvetimėjimo priežastis- manipuliavimas tariama kompetencija, dėmesio perkėlimas į išorinius atributus (dėvimus drabužius, turimą titulą, išvaizdą ir pan.)

Vadovavimo visuomenei teoriją yra pateikęs ir šių dienų sociologas- S.Coleman (2005). Jo socialinė teorija paremta principu, jog individas yra *laisvas savo pasirinkimuose* ir asmens paklusime valdžiai- savo veiksmų kontrolės teisės perleidžiant kitam individui (valdžiai, lyderiui). Tačiau ne visuomet kontrolės perdavimas gali būti savanoriškas, bet daromas remiantis prievarta. Taigi pavaldumas gali būti trejopas: savanoriškas (laisva valia savo kontrolės teisės perdavimas kitam), nesavanoriškas (pavyzdžiui, pavaldumas valstybei, kurioje tu gimei. Galioja įstatymai visiems: nori tu to, ar -ne), prievartinis kontrolės teisės perėmimas. Savanoriškai valdžia suteikiama siekiant individualios naudos. Socialinių grupių sferoje S.Coleman išvelgia egzistuojant kolektyvinio elgesio fenomeną, kuriam būdinga priklausomybė tarp veiksmų (individai neveikia kiekvienas sau), laikinas arba nuolat besikeičiantis elgesys, keleto žmonių dalyvavimas.

Svarbiausias kolektyvinio elgesio požymis- asmenų *poveikio vienas kitam darymas*. Tai reiškia, kad grupės dalyviai perleidžia didelę dalį savo veiksmų kontrolės vieni kitiems. Nuo perleisto veiksmų kontrolės kiekio tiesiogiai priklauso ir grupės pobūdis. Egzistuoja grupės, kurio

savo elgesiu laužo nusistovėjusias normas, ignoruoja nustatytą valdžią ir įstatymus. Tokioje grupėje kontrolės teisės perleidžiamos lyderiui, kai šis gali patenkinti perduodančiųjų teises interesus. Grupei didėjant, kiekvienas asmuo jaučiasi vis mažiau kontroliuojamas ankstesnių normų. Kita vertus, kuo daugiau pritarimo naujam elgesiui sulaukiama grupėje, tuo teisingesnis šis elgesys atrodo ir tuo labiau atitolina ankstesnius elgesio modelius. Tokią veiksmų eigą autorius aiškina tuo, jog bausmė tampa vis mažiau tikėtina, kadangi grupės nariai vienas kitą palaiko, padrašina ir toks elgesys tampa norma. Šis aiškinimas puikiai tinka delinkventinio elgesio paauglių grupėms.

Verta atkreipti dėmesį ir į žymaus sociologo M.Weberio (1994) pateikiamą trijų *dominavimo tipų teoriją*, kuri, anot autoriaus, būdinga modernios visuomenės valdžios teorijoms. Šioje teorijoje apibrėžiami:

1. *Tradicinis autoritetas*, skiriamas pagal tradiciškai perduodamas taisykles, dėl to paklusnumas yra vienareikšmiškas ir neginčijamas. Šio autoriteto pripažinimas atsiranda iš įsitikinimo, jog jis pranoksta visus kitus savo protu, gebėjimais, paveldėtais ar įgytais pagal tam tikras taisykles. Čia nėra perskyros tarp „politinio“ ir „moralinio autoriteto“, tai greičiau socialinio statuso neginčijamas pripažinimas.
2. *Racionalus autoritetas*, pagal kurį „visi yra lygūs juos specifiskai valdančių taisyklių atžvilgiu“ (Nisbet, 2000, p. 219). Svarbiausias vaidmuo skiriamas racionaliam sprendimui, pabrėžiančiam taisykles, o ne giminybę ar papročius. Aukščiausias vienetas yra organizacija, kuri siekia savęs pačios racionalizacijos, nes visa hierarchija, autoritetai ir paklusnumo siekiai kyla iš siekio viską racionalizuoti.
3. *Charizmatinis autoritetas*, siejama su charizmos turėjimu, kuri priimtina visuomenei ir visiškai nekvestionuojama. Tačiau toks autoritetas yra nuolat pavojuje, jog charizmos gali nebelikti, todėl neišvengiamai šis autoritetas tampa tradiciniu arba racionali (2 lentelė).

2 lentelė. Dominavimo teorija (M. Weber, 1994)

Lyderiai	Lyderio pasirinkimo kriterijai	Lyderio ypatybės
CHARIZMATINIS LYDERIS	Ypatingos savybės	Pasitikėjimas savimi
		Ryžtingumas
		Gera nuojauta
		Teisingas elgesys
	Savanoriškai pasirenkama	Įtaka aplinkiniams
		Formalus arba neformalus Daugumai priimtinas
TRADICINIS LYDERIS	Statusas paveldimas	Pranoksta savo protu, nuovoka
		Ypatingi vadovavimo gebėjimai
		Daroma tik formali įtaka
	Neginčijamas statuso pripažinimas	Lyderis yra tik formalus
RACIONALUS LYDERIS	Racionalus grupės narių gebėjimų panaudojimas	Įtaka grupei- tik dėl statuso formalumo
		Lyderis- geriausiai gebantis atlikti užduotį
	Siekis viską racionalizuoti	Lyderis formalus arba neformalus
		Visi grupėje vienodai svarbūs
		Geriausiai orientuojasi situacijoje
Situacinis lyderis		

Išvados:

- Lyderiai ar autoritetai tiek filosofijoje, tiek sociologijoje siejami su paklusnumo ir prievartos mechanizmais.
- Aptarti autoriai konstatuoja šiuolaikinių autoritetų- lyderių susvetimėjimą, kai manipuluojama tariama, o ne realia kompetencija, dėmesys perkeliamas nuo vidinių į išorinius atributus.
- Lyderis siejamas ne tik su vadovavimu, bet ir kontrole, poveikio visiems grupės nariams darymu, naujų elgesio formų įvedimu į grupę, kurios tampa priimtino elgesio modeliais.
- Lyderius kaip autoritetus galima suskirstyti pagal dominavimo tipus į charizmatinį, racionalų ir tradicinį.

1.4.2.2. Lyderio vaidmuo psichologijos mokslo kontekste

Lyderis psichologijos mokslo požiūriu yra tyrinėjamas socialinės psichologijos kontekste, kadangi jo funkcijos atliekamos interakcijos su kitais grupės nariais metu. Lyderis- aukščiausio statuso asmuo grupėje (Suslavičius, 2006), kiti- vidutinio statuso asmenys ir atstumtieji (izoliuotieji). Lyderiui pirmiausia priskiriama gebėjimo daryti įtaką grupei funkcija: “vadovauja tas

grupės narys, kuris turi daugiausia įtakos kitų grupės narių veiklai” (Želvys, 1995, p. 153) arba lyderiai- žmonės, kurie imasi vadovaujančio vaidmens grupėje (Fürst, 1998). “Lyderiavimas yra vidinis tam tikros grupės procesas, priklausantis nuo grupės narių iniciatyvos” (Jacikevičius, 1995, p. 82). Pagal šiuos apibrėžimus galima daryti išvadą, jog lyderiui yra priskiriamas gebėjimas daryti įtaką ir gebėjimas vadovauti, taip pat jam būtinas kitų grupės narių palaikymas. Kitaip tariant, lyderiui grupėje svarbios jo funkcijos, valdžios ir grupės narių tarpusavio sąveika. *Pagrindinė lyderio funkcija*- gebėjimas daryti įtaką, įtraukiant į šį procesą kitus. Grupės nariai patys sudaro sąlygas lyderiavimui, kuris reiškia nevienodą galių pasiskirstymą tarp lyderio ir grupės narių. Lyderiavimo reiškinys apibūdinamas kaip socialinis konstruktas, konstruojamas subjektyviai, individualioje sąmonėje (Ruškus, Žurauskaitė, 2004).

Psichologai intensyviai diskutuoja, ieškodami atsakymo į klausimą, kodėl kai kurie asmenys yra linkę tapti lyderiais, o kiti jais netampa niekada, ir kas tai nulemia. Atsakymo į šiuos klausimus paieškos tęsiamos iki šių dienų. Manoma, jog seniausia teorija, aiškinanti tapimo lyderiu priežastis,- *bruožų lyderiavimo teorija* , kuri bandė atsakyti į klausimą, kokių savybių rinkiniu turi pasižymėti asmuo, kad galėtų vadovauti grupei, ir, kad grupė jam paklustų, palaikytų. Šioje teorijoje lyderis yra suprantamas kaip specifinis socialinis- psichologinis fenomenas (Ruškus, Žurauskaitė, 2004).

Psichologai tyrimų pagalba išskyrė šiuos esminius asmenybinius lyderio bruožus: *aukštesnis intelektas, atsakomybės jausmas, komunikabilumas, energingumas, atkaklumas, iniciatyvumas, ekstravertiškumas, polinkis dominuoti, pasitikėjimas savimi, sugebėjimas paveikti kitų žmonių elgesį, siekti tikslo nepaisant įvairių kliūčių* (Suslavičius, Valickas, 1999). Daroma prielaida, jog lyderio savybės yra įgimtos, o ne įgytos, tačiau tyrimais buvo nustatyta, jog vieniems lyderiams yra būdingos vienos savybės, o kitiems- kitos, todėl tikslas- sukurti universalių efektyviausių lyderio savybių rinkinį nebuvo pasiektas. Maža to, buvo prieita vieningos nuomonės, jog ne visi asmenys, turintys lyderiui būdingų asmenybės bruožų, jais tampa. O tai reiškia, jog tapimą lyderiu nulemia ne tik asmens bruožų rinkinys, bet ir aplinkybės, kurios leidžia vienam ar kitam asmeniui juo tapti. Todėl tikslinga pasirodė vertinti ne lyderio asmenybę , o jo interakciją su grupės nariais (Fürst, 1998).

Situacinė lyderiavimo teorija siekė susieti lyderio savybių pasireiškimą konkrečioje situacijoje. Šios teorijos pagrindinis lyderio matas ne jo asmeninės savybės, o *gebėjimas tinkamai elgtis pagal situaciją arba kaip lyderis geba savo elgesio būdus pritaikyti prie situacijos* (Suslavičius, Valickas, 1999). Šios teorijos šalininkai nurodo, jog žmogus sugeba išmokti įvairių

elgesio būdų. Galima išskirti pagrindinius šios teorijos komponentus: lyderis (jo asmeninių savybių rinkinys, elgesio būdai), situacija (lyderio reali valdžia grupėje, jo lyderiavimo stilius, santykis su kitais grupės nariais) bei grupė (grupės narių charakteristikos, lyderio gebėjimas jas efektyviai panaudoti).

Sąveikos lyderiavimo teorija remiasi lyderiavimo stilių ir konkrečios situacijos ypatumų sąveika. Ši teorija teigia, jog vienoje situacijoje lyderis turi grupę orientuoti į tikslą, į užduoties sprendimą, o kitose- į grupės narių tarpusavio santykius. Šioje teorijoje didelis dėmesys kreipiamas į lyderio elgesio, grupės narių charakteristikos bei keliamo grupei tikslo ypatumų sėkmingo derinimo pasekmes. M. Fürst (1998) teigia, jog lyderio ir tų, kuriems jis vadovauja, sąveika pagrįsta socialiniais mainais: jeigu lyderis padeda spręsti iškilusias grupėje problemas ir sunkumus, tuomet jis tampa įtakingu, sulaukia grupės narių pripažinimo. Klasikiniai lyderiavimo stiliai (liberalusis, demokratinis, autokratinis) čia transformuojami į *direktyvųjį, palaikantį, dalyvaujantį* ir *į laimėjimus orientuojantį*. *Direktyvus* elgesys būdingas lyderiui, kuris aiškiai pateikia grupei veiklos kryptis, užduoties atlikimo standartus ir taisykles, aiškiai ir griežtai nurodo atlikimo terminus. *Palaikančiojo* stiliaus lyderis gerbia kitus grupės narius (lygiu sau statusu, lygiaverčiais partneriais), rūpinasi jų poreikiais, gerove, stengiasi, kad grupės veikla teiktų pasitenkinimą. *Dalyvaujančiojo* lyderiavimo stiliaus bruožas- bendras grupės narių ir lyderio sprendimų priėmimas. Lyderis atsižvelgia į kitų nuomonę, su jais konsultuojasi, tariasi, atsižvelgia į jų nuomonę. *Į laimėjimus orientuotas* stilius būdingas lyderiams, kurie reikalauja iš grupės kokybiškai atlikto darbo, profesionalumo, bet kartu ir suteikia galimybes nuolat tobulėti. Toks lyderis ne tik kelia aukštus reikalavimus, bet ir pasitiki savo grupe, kad viskas bus atlikta kokybiškai. Tačiau ši teorija numato ne tik lyderio elgesio ypatumus, bet ir kitą svarbų komponentą- grupės narių savybes (Suslavičius, Valickas, 1999).

Taip pat svarbu paminėti ir dar vieną ypatingą lyderiavimo teoriją- *charizmatinio lyderio teoriją*. Ši teorija ypatinga tuo, jog ją galima aprašyti ir analizuoti vienodai tiek iš pozityvių, tiek iš negatyvių pusių, praktiniams pavyzdžiams galima priskirti begales didžiųjų asmenybių. Psichologai charizmatiniam lyderiui priskiria tokį savybių rinkinį: ekspresyvus elgesys (puikiai taiko verbalines ir neverbalines išraiškos priemones), pasitikėjimas savimi (jiems nebūdingas gynybiškas elgesys dėl užtikrintumo), apsisprendimas (ryžtingas apsisprendimas vykdyti savo misiją), nuojauta arba įžvalga, vidinis suderinamumas, energingumas.

Dortmundo universiteto psichologijos profesorius H. Metz-Goeckel (2002), tarsi apjungdamas visas anksčiau išvardintas teorijas, teigia, jog *lyderiu tampama dėl šių priežasčių*:

1. patikimai atlieka savo įsipareigojimus (grupėje neabejojama dėl jo išskirtinių gebėjimų vadovauti);
2. gali įvertinti kitų grupės narių nuostatas ir motyvus tiksliau negu kiti (grupėje neabejojama dėl lyderio gebėjimų kontroliuoti ir reguliuoti grupės narių tarpusavio santykius);
3. geriausiai žino, kas svarbiausia grupei (lyderis žino, kaip padaryti patenkintais visu grupės narius);
4. turi daugiau veikimo galimybių negu kiti grupės nariai (jam suteiktas pripažinimas leidžia atlikti daugiau veiksmų, negu žemesnio statuso grupės nariams);
5. veikia, kai tik to reikalauja situacija (sugeba greitai ir naudingai grupei reaguoti į susiklosčiusią situaciją);
6. dalyvaudamas visą dėmesį geba atkreipti į save.

Vadinasi, lyderis grupėje turi būti įvertintas ir pripažintas, atliepti grupės poreikius, pasižymėti išskirtiniais vadovavimo, bendravimo, grupės narių tarpusavio santykių reguliavimo gebėjimais.

Išvados:

- Lyderiui psichologijoje priskiriamas gebėjimas daryti įtaką, įtraukiant į šį procesą kitus grupės narius, vadovavimo funkcija bei grupės ir lyderio tarpusavio sąveika.

- Lyderiui užimti šį statusą leidžia grupės nariai, todėl lyderis- subjektyvių grupės narių norų rezultatas.

- Lyderiavimui grupėje yra svarbūs trys pagrindiniai komponentai: grupė, lyderis ir situacija. Šie komponentai ir nulemia lyderio reikšmingumą bei įtakos grupei galimybes.

1.5. Individualios paauglystės raidos ypatybės

Pagal daugelio tyrinėtojų teorijas (Paulauskas, 1989, Oerter, Montada, 1995, Sturlienė, 1995, Valickas 1997, Žukauskienė, 2002, ir kt.) paauglystėje ypatingai stipriai ima reikštis prieštaravimas nusistovėjusioms visuomenėje normoms, o tai yra vienas iš delinkventinio elgesio raiškos būdų. Todėl reikalinga aptarti delinkventinio elgesio ir paauglystės raidos ypatybių ryšį.

Paauglystė daugelio autorių įvardijama kaip krizinis laikotarpis. Manoma, jog didžiausią įtaką šiam laikotarpiui turi paaugliams būdingas *neadekvatus savęs vertinimas*, pernelyg didelis skirtumas tarp “realaus aš” ir “idealaus aš”. Šis neatitikimas sąlygoja, jog visuomet gali iškilti pavojus, kad aplinkinių reakcija gali pradėti gadinti „idealiojo aš“ vaizdą. Pabrėžiama, kad

teigiamas kitų žmonių vertinimas ypač sustiprina teigiamą savęs vertinimą, o neigiamas vertinimas ugdo nepasitikėjimą savimi, menkavertiškumo jausmą (Gučas, 1990, Petrulytė, 2003), turintį įtakos ir paauglio elgesio savireguliacijai (Горьковская, 2005). Apie tai, kad menkavertiškumo jausmas, pasireiškiantis žema asmenybės saviverte, daro įtaką delinkventiškos asmenybės raidai rodo ir atlikti tyrimai. Nustatyta, jog egzistuoja ryšys tarp žemo savęs vertinimo ir vėliau besiformuojančio delinkventinio elgesio bei tarp ankstesnio delinkventinio elgesio ir vėlesnio savęs vertinimo pagerėjimo. Nors tyrimai dar neatskleidė mechanizmo, kuris sieja šiuos du reiškinius, tačiau nuomonė, jog žemas savęs vertinimas ir delinkventinis elgesys yra susiję, palaikoma daugelio autorių (Valickas, 1991, 1997, Vaitekoniene, 2002).

Kiti tyrimai atskleidė savęs vertinimo pasiskirstymą tarp grupių pagal lytį. Pasirodo, jog delinkventinio elgesio paaugliams *vaikinams* labiau būdingas aukštas savęs vertinimas negu delinkventinio elgesio paauglėms, tačiau skirtumo tarp prosocialių ir delinkventinio elgesio paauglių savęs vertinimo nebuvo rasta (Горьковская, 2005). Tai reiškia, jog savęs vertinimas sudaro socialinės adaptacijos pagrindą, bet tai tinka tik tam tikroje delinkventinio elgesio ar prosocialaus elgesio sferoje.

Tyrimai patvirtina, jog susidūrus su neigiamu aplinkinių vertinimu, paauglio savęs vertinimo lygis ima kristi. Tam, kad šis procesas būtų sustabdytas, paauglys dėmesio ima reikalauti naudodamas prosocialioje aplinkoje nepriimtinius būdus: jėgą, nebūtų istorijų pasakojimus, išdaigas (Valickas, 1997). A. Lekarevičiūtė (2002) įvardija tikslus, kuriuos siekia paaugliai demonstruodami negatyvų elgesį: gauti dėmesio, parodyti savo jėgą, atkeršyti, būti paliktam ramybėje. Visi šie tikslai yra siejami su negatyviomis elgesio apraiškomis. Tokiu būdu yra kaupiamas negatyvaus elgesio patyrimas, kuris prosocialioje aplinkoje kuo toliau, tuo labiau vertinamas neigiamai. Ieškodamas išėties iš tokios situacijos, paauglys gali pradėti bendrauti tik su tais asmenimis, kurie jį vertina ir į jį žiūri taip pat, kaip ir jis į save,- teigiamai, o savo aktyvumą nukreipti ta linkme, kurios garantuoja sėkmę (Горьковская, 2005). Tokios pačios nuomonės laikosi ir R.Židonienė (2001), nors, jos manymu, paaugliai renkasi bendravimą labai įvairiai: vieni bendrauja su tais, kurie jais žavisi, kiti- su tais, kurie juos žemina, tyčiojasi, skriaudžia, dar kiti- ieško lygiaverčio bendravimo. Tai priklauso nuo kiekvieno paauglio individualių bendravimo poreikių.

Isijungus į referentinę grupę, pakeliamas savęs vertinimo lygis ir paauglys išvengia nepalankių jam reakcijų, kritikos savo atžvilgiu. G.Valickas (1997) žemo savęs vertinimo kompensavimą sieja su tokiomis delinkventinio elgesio formomis kaip: prostitucija, smurtas,

vandalizmas, vagystės, alkoholio ar narkotikų vartojimas. Visos šios formos veikia ne tik kaip kompensuojantis mechanizmas, bet ir kaip socialinės paramos garantas: paauglys ima ieškoti terpės, kurioje sulaukia pritarimo, patiria sėkmę, sulaukia dėmesio. Tačiau žemas savęs vertinimas ne būtinai skatina paauglį peržengti delinkventinio elgesio ribas. Kitas būdas išvengti nemalonių situacijų bei pakelti savęs vertinimo lygį- žemesnio lygio grupės pasirinkimas: taip pat gerai besimokančių mokinių esantis paauglys, ėmus prastėti mokymosi rezultatams, ima ieškoti grupės, kurioje jo pasiekimai moksle vis tiek išliks aukščiausi. Tačiau bet koku atveju pati tipiškiausia reakcija į negatyviai susiklosčiusias aplinkybes- bandymas ieškoti neatitikimo priežasčių ne savyje, o kituose (Želvys, 1995). Taip išprovokuojama neigiama reakcija į prosocialią aplinką, į suaugusiuosius, kurie, paauglių akimis žiūrint, yra neteisūs, o prioritetas suteikiamas delinkventiniam elgesiui.

Svarbu ir tai, jog paauglystės laikotarpiu kartu pasireiškia ir *neatitikimas tarp poreikių, individualių lūkesčių ir vidinio jų kontrolės mechanizmo* (Büttner, Koschate, 2003). Šį neatitikimą dar labiau sustiprina jautrumas aplinkai: jautrumas socialinei nelygybei daro ypatingai stiprią įtaką ir paauglio spaudimams. Atsiranda didelis skirtumas tarp materialinių vertybių, kurias paauglys nori turėti ir tarp jo realių galimybių. Tokia situacija gali sustiprinti paauglio polinkį prasimanyti sau pinigų šiems daiktams įsigyti įvairiais legaliais ir nelegaliais būdais. I. A. Gorkovajos (2005) atliktas tyrimas pateikė labai įdomius rezultatus: materialinėmis vertybėmis labiau žavisi ir jų siekia ne delinkventinio elgesio paaugliai, o prosocialūs paaugliai, aišku, šių vertybių įsigijimo būdai skiriasi.

Kita didžiulė paauglystės problema- *santykiai su suaugusiais*, kurie dažnai reiškiasi maištavimu, priešinimusi, prieštaravimu, konfliktais. Tačiau tokiu būdu paaugliai ne tiek siekia save supriešinti su suaugusiais, kiek nori būti lygūs su jais (Sturlienė, 1995). Kai kurių psichologų nuomone, tai tam tikra prasme skatina visuomenės vystymąsi, kadangi patys suaugę priversti peržiūrėti savo vertybes, susimąstyti, ar yra teisūs (Sutton, 1999, Petrulytė, 2003, Büttner, Koschate, 2003). Keliamas klausimas, kodėl iškyla šis konfliktas? Daugelio teoretikų požiūriu skiriasi suaugusiųjų ir paauglių lūkesčiai (Büttner, Koschate, 2003). Tik tuomet, kai pasiekama ekonominė nepriklausomybė nuo tėvų, paauglys jaučiasi galintis dalyvauti bendraamžių kultūroje ir nepaklusti suaugusiųjų lūkesčiams. Delinkventinio elgesio atveju vien ekonominės nepriklausomybės poreikis gali tapti svaria priežastim šiam elgesiui.

Paauglys, prieštaraudamas suaugusiems, savotiškai siekia nepriklausomybės, šis siekis formuoja atsakomybės jausmą (Žukauskienė, 2002). Delinkventinio elgesio paaugliai savo

atsakomybę yra linkę perkelti kitiems asmenims arba aplinkybėms. Tai reiškia, kad tarp delinkventinio elgesio paauglių nėra išvystytas atsakomybės už savo veiksmus jausmas. Dar daugiau, pasireiškia socialinių kompetencijų neturėjimas: nesugebėjimas bendrauti, nevaldomi agresijos protrūkiai, bėgimas iš namų (Горьковская, 2005).

Išvados:

- Paauglystėje galima pastebėti ypatingai sustiprėjusį nepasitikėjimą savimi, kuris skatina paauglius burtis į bendraamžių grupes, ieškoti pripažinimo ir palaikymo tarp jų.
- Iš paauglystei būdingų asmenybės bruožų įprasta išskirti nepakankamai išsivysčiusį gebėjimą kontroliuoti savo elgesį, nesugebėjimą derinti savo norų ir galimybių, tinkamu būdu tenkinti savo poreikius, suaktyvėjusį norą tapti suaugusiu, kurie gali turėti įtakos netinkamo elgesio formavimuisi ir tapti delinkventinio elgesio priežastimi.

2. DELINKVENTIŠKŲ PAAUGLIŲ GRUPIŲ LYDERIŲ TYRIMO REZULTATAI

2.1 Tyrimo paskirtis ir metodika

Tyrimo tikslas- ištirti lyderio reikšmę delinkventinio elgesio paauglių grupėse.

Diagnostinis tyrimas buvo atliekamas siekiant ištirti:

- 1) delinkventinio elgesio paauglių grupių statusų hierarchijos ypatumus ;
- 2) delinkventišku paauglių požiūrį į save kaip potencialų lyderį;
- 3) paauglių požiūrį į grupės narį kaip pageidaujamą lyderį.

Buvo panaudoti šie **tyrimo metodai**:

I. Teoriniai: mokslinės literatūros analizė, siekiant išsiaiškinti delinkventinio elgesio sąvokos turinį, delinkventinio elgesio raiškai turinčius įtakos veiksnius, grupavimosi bei lyderiavimo reikšmę paauglių tarpe.

II. II. Empiriniai:

1. *Klausimynas*, buvo sudarytas iš atvirų ir uždarų klausimų, siekiant gauti kuo daugiau informacijos apie paauglių santykius grupėje ne tik su kitais paaugliais, bet ir su suaugusiais bei veikla.

2. *Sociometrinis testas* buvo naudojamas siekiant atskleisti grupių statusų hierarchijos ypatumus, lyderio pasirinkimo kriterijus. Šis testas buvo atliekamas apklausos būdu, naudojamas **“Teigiamų pasirinkimu testas”**. Konkrečiai įvardintam kiekvienam tiriamajam, priklausančiam tai pačiai grupei, buvo siūloma pasirinkti, su kuriuo grupės nariu jis norėtų kartu išgyventi pateiktas situacijas. Atlikus šį testą, buvo skaičiuojami bei lyginami pasirinkimų pagal kiekvieną gyvenimišką situaciją skaičiai, tenkantys kiekvienam grupės nariui. Tiriant paauglius, buvo išskirtos 6 gyvenimiškos situacijos, kurios yra svarbios delinkventiškiems paaugliams. Jose buvo užkoduotos skirtingos pagal laiko bei vietos kriterijus realios ir įsivaizduojamos situacijos. Šios situacijos buvo atrinktos sąmoningai: kiekviena iš jų rodo skirtingo stiprumo paauglių emocinius ryšius. Į klausimyną buvo įtraukti šeši sociometriniai kriterijai:

- su kuo norėtum eiti į turistinį žygi? (nuotykių paieškos kriterijus)
- į ką kreiptumeisi pagalbos, patarimo? (pasitikėjimo kriterijus)
- ką pakviestum į savo gimtadienį? (trumpalaikio malonumo kriterijus)
- su kuo norėtum bendrauti ateityje? (kriterijus, orientuotas į ateitį)
- su kuo norėtum gyventi kaimynystėje? (saugumo kriterijus ateityje)
- su kuo norėtum gyventi viename kambaryje? (saugumo kriterijus dabartyje)

Remiantis šiais kriterijais, buvo nustatomi paauglių statusai grupėje bei grupėse vyraujančių statusų ypatumai. Šiam testui buvo pasirinktas fiksuotas- parametrinis atsakymų į klausimus tipas: kiekvienas paauglys turėjo įvardinti ne daugiau trijų bendraamžių.

3. Savęs kaip potencialaus lyderio ir pageidaujamo lyderio vertinimo aprašas, padėjęs atskleisti, kokie ypatumai yra būdingi paaugliams vertinant save kaip lyderius ir pageidaujamą lyderį. Remiantis mokslinės literatūros analize, buvo sudarytas lyderio aprašas, kuriame teiginių forma buvo pateikti lyderio požymiai. Kiekvienas paauglys buvo prašomas įvertinti save ir lyderį pagal pateiktus aprašus. (2 priedas).

III. Statistiniai: Skirtumų tarp dviejų tiriamųjų grupių (delinkventinio elgesio paauglių ir prosocialaus elgesio paauglių) požiūrių į save kaip potencialų lyderį bei pageidaujamą lyderį palyginimui buvo naudojama aprašomoji statistika, chi kvadrato kriterijus, χ^2 . Tyrimo duomenims apdoroti buvo naudojama SPSS 11 programa.

Sociometrinio testo rezultatai buvo skaičiuojami pagal E.Zembacevičienės (1989) pateiktą matricų skaičiavimo metodą. Siekiant atskleisti paauglių statuso grupėje bruožus, vertinimo kriterijumi laikytas mokinių pasirinkimų skirtingai gyvenimiškai situacijai skaičius. Pagal surinktų balų skaičių visi grupių nariai buvo suskirstyti į keturias grupes: „žvaigždės“- labai aukšto statuso asmenys (asmenys, kurie gavo pasirinkimų du kartus daugiau už galimą pasirinkimų vidurkį), „mėgstamieji“- aukšto statuso asmenys (gavę daugiau pasirinkimų už pasirinkimų vidurkį), „priimtieji“- vidutinio statuso asmenys (gavę pasirinkimų vidurkį ar mažiau), „nepriimtieji“ – žemo statuso asmenys (negavę pasirinkimų). Siekiant nustatyti statusų pasiskirstymą grupėse buvo naudojama formulė:

$$St = \frac{R}{N-1}$$

.R- gautų pasirinkimų suma, N- narių, dalyvaujančių tyrime skaičius. Lyderiais buvo laikyti tie asmenys, kurie gavo daugiausiai pasirinkimų atskirai pagal kiekvieną gyvenimišką situaciją. Kadangi kiekvienam klausimui buvo fiksuotas pasirinkimų skaičius (ne daugiau 3 asmenys), todėl pasirinkimai buvo vertinami pagal 3 balų skalę: pirmas pasirinkimas vertinamas 3

balais, antras- 2, o trečias- 1. Kiekvieno paauglio pasirinkimų kiekvienai situacijai skaičius leido sudaryti kiekvienos grupės statusų hierarchiją bei nustatyti stipriausius lyderio pasirinkimo kriterijus.

2.2 Tyrimo organizavimas ir eiga

Pirmiausia tyrimas buvo atliekamas su delinkventinio elgesio paaugliais (2007 m. vasario mėnesį), vėliau (2007 m. kovo mėnesį) su prosocialiais paaugliais. Dėl tyrimo vykdymo buvo tariamasi su mokyklų vadovais, pavaduotojais ugdymui, pažadėjus grįžtamąjį ryšį- tyrimo metu gautų rezultatų pristatymą šių įstaigų paaugliams ir pedagogams.

Pirmiausia buvo siekta susipažinti su pačiais paaugliais, kad tiriamieji apsiprastų su tyrėju ir pajustų bent minimalų saugumo jausmą. Paauglių buvo prašoma sutikimo, norint parodyti, jog jų nuomonė šiam tyrimui yra ypatingai svarbi (prieštaraujančiųjų nebuvo). Pasitarus su pedagogais, delinkventinio elgesio paaugliai ir paauglės buvo suskirstyti į grupes po 5 asmenis, atsižvelgiant į jų mąstymo greitį, intelektinius gebėjimus. Atliekant tyrimą paaugliai buvo susodinami po vieną. Tyrimas su prosocialiais paaugliais buvo atliekamas pamokų metu, susitarus su dalyko mokytojais. Tiriamieji buvo supažindinti su klausimyno pildymo tvarka ir jų paprašyta atlikti užduotis. Tyrimo tikslai ir uždaviniai sąmoningai buvo neatskleidžiami, kad būtų objektyviai atliktos užduotys. Buvo pasakyta, jog tiriama draugystė tarp paauglių ir norima išsiaiškinti, kokie draugai juos supa, ar daug jų turi, kaip juos vertina.

Tyrimo metu buvo prašoma laikytis *šių taisyklių*:

- į visus klausimus atsakinėti visiškai savarankiškai;
- patalpoje, kurioje vyksta tyrimas, palaikyti visišką tylą ir susikaupimą;
- atsakyti į kiekvieną pateiktą klausimą;
- neužbaigus užduoties neišeiti iš šios patalpos;
- iškilus klausimams, pakelti ranką ir palaukti, kol prieis tyrėja.

Buvo garantuojama, jog gauti duomenys niekur, išskyrus šį magistro darbą, nebus skelbiami. Užduočių pildymo laikas buvo neribojamas. Atlikus visas pateiktas užduotis, buvo prašoma pasilikti savo vietose, kol nepabaigė darbo kiti tiriamieji, kad būtų išvengta aplinkinių dėmesio blaškymo (šios sąlygos laikymasis buvo ypatingai svarbus tiriant delinkventinio elgesio paauglius).

Svarbu tai, jog pasitarus su specialiujų auklėjimo ir globos namų pedagogais, buvo prieita išvada, jog šių globos namų vaikinai ir merginos turi būti tyrime traktuojamos kaip dvi grupės, neatsižvelgiant į klasės, amžiaus ar kitus skirtumus. Šios išvados buvo prieita, kadangi šių

mokyklų pedagogai tvirtino egzistuojant statusų hierarchiją ne grupėse ar klasėse, o visoje mokykloje: mokykloje- vienas bendras lyderis. Tuo tarpu gimnazijos moksleivių statusas buvo matuojamas atskirai kiekvienai tiriamųjų klasei.

Tyrimo metu buvo bandyta išvengti šalutinių kintamųjų: tyrimo dalyviams buvo stengiamasi sudaryti emociškai ir fiziškai komfortiškas sąlygas tyrimo metu, parinkti tinkamą kontrolinę imtį (prosocialius paauglius). Tačiau buvo šalutinių kintamųjų, kuriuos kontroliuoti buvo sunku. Galime manyti, kad paaugliai tyrimo metu nesąmoningai ar sąmoningai norėjo pasirodyti geresniais nei yra iš tikrųjų. Pateikiami teiginiai yra susiję su asmenybės bruožais, kuriuos turėjo įvertinti patys tyrimo dalyviai, todėl šis vertinimas gali būti pozityvesnis negu iš tikrųjų. Gali būti ir taip, jog jie palankiau įvertino ir asmenį, kuriam paklūsta- pageidaujama lyderį. Kita vertus, delinkventinio elgesio paaugliai galėjo jaustis nesaugūs, atsakinėdami į sociometrinio testo klausimus, kadangi jiems, kaip ir kitiems paaugliams, yra būdingas nepasitikėjimas aplinkiniais, o ypač suaugusiais.

2.3. Tyrimo imtis ir jos charakteristika

Siekiant įgyvendinti užsibrėžtus tikslus ir uždavinius, 2007 metų vasario- kovo mėnesiais buvo organizuotas I- asis tyrimo etapas. Šiam tyrimui buvo sudarytos dvi tyrimo grupės: *delinkventinio elgesio* ir *prosocialaus elgesio* paauglių grupės.

Delinkventinio elgesio paauglių grupę sudaro 40 Vėliučionių specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų paauglių vaikų ir 40 Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų paauglių merginų. Šių įstaigų nuostatai teigia, kad į šiuos globos namus gali patekti nepilnamečiai paaugliai dėl savo delinkventinio elgesio: valkatavimo, bėgimo iš namų ar vaikų namų, mokyklos nelankymo, chuliganizmo ir pan. Taigi, visi šie tiriamieji tenkina mūsų tyrimo sąlygas- visi jie yra delinkventinio elgesio paaugliai.

Prosocialaus elgesio paauglių grupę sudarė 60 Vilniaus Gabijos gimnazijos mokinių. Ši mokykla pasirinkta neatsitiktinai, kadangi vaikų mokymasis gimnazijoje leidžia daryti prielaidą, kad tyrime nedalyvaus vaikai su elgesio ar emocijų sutrikimais (delinkventiniu elgesiu), kurie galėtų daryti neigiamą įtaką grupių homogeniškumui. Siekiant kuo objektyvesnių rezultatų ir homogeniškesnių grupių, buvo apklaustos 3 gimnazijos klasių- aštuntos, devintos ir dešimtos- mokiniai.

3 lentelė. Demografinė tiriamųjų charakteristika

Tyrimo dalyvių grupė	Tyrimo dalyvių skaičius			Tyrimo dalyvių amžius	
	Merginos	Vaikinai	Viso:	Intervalas	Vidurkis

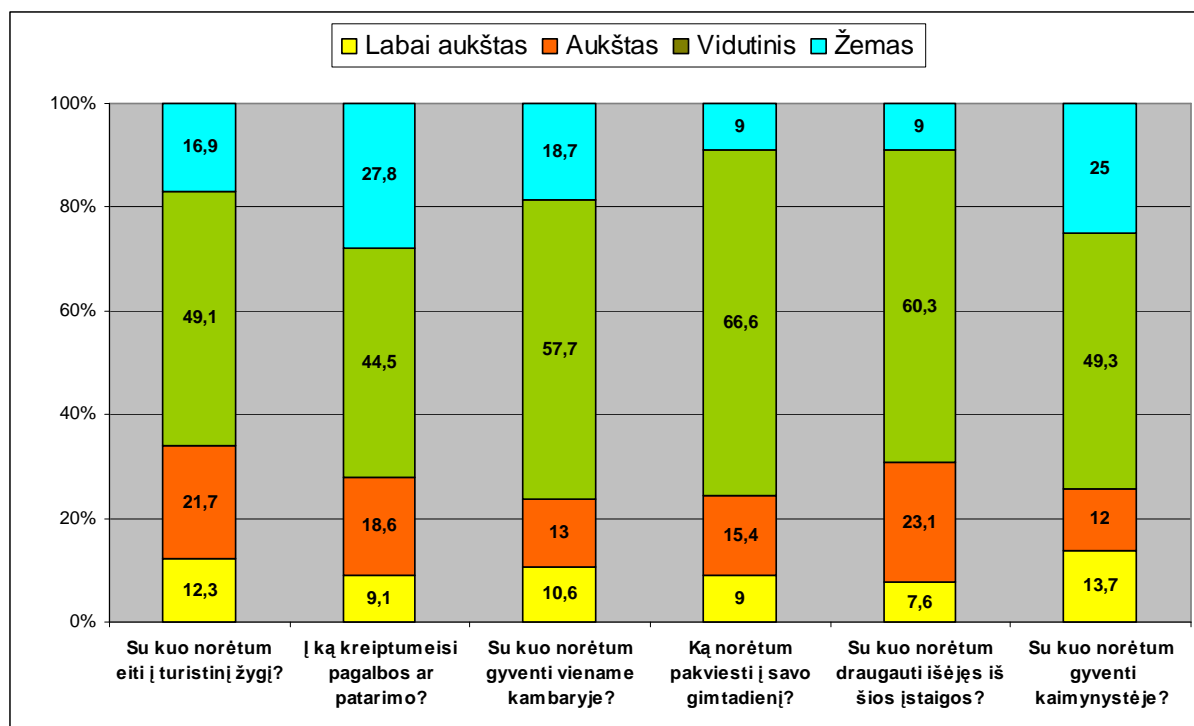
Delinkventinio elgesio paaugliai	40	40	80	14 – 18 metų	15,86
Prosocialaus elgesio paaugliai	30	30	60	14 – 18 metų	15,95

2007 m. balandžio mėnesį buvo organizuojamas II- as tyrimo etapas, kurio metu buvo apklausta 30 pedagogų, dirbančių su delinkventinio elgesio paaugliais. Buvo siekiama iširti jų nuomonę apie darbo su delinkventinio elgesio paauglių grupėmis ir lyderiais specifika bei siūlomus metodus.

2.4. Delinkventišų paauglių statuso bruožai

Tiriant delinkventinio ir prosocialaus elgesio paauglių statusų pasiskirstymą grupėse, buvo naudojamas sociometrinis testas. Kiekvienai grupei tirti buvo sudaroma intervalinė skalė pagal dalyvavusių tyrime mokinių skaičių, kuri leido išmatuoti kiekvieno kiekvienos grupės nario statusą pagal skirtingų gyvenimiškų situacijų (realių ir įsivaizduojamų) kriterijus. Lyderiais buvo įvardijami tie asmenys, kurie gavo daugiausia aukščiausio statuso įvertinimų pagal kiekvieną situaciją.

Delinkventinio elgesio paauglių statusų tyrimas parodė, jog paaugliai gavo labai skirtingą pasirinkimų pagal kiekvieną kriterijų skaičių. Tai rodo, jog jie užima grupėje skirtingus statusus. Rezultatai parodė, jog tiriamiesiems renkantis lyderius bei atstumtuosius nevienodai svarbios ir pateiktos gyvenimiškos situacijos.

3 pav. Delinkventinio elgesio paauglių statusai (proc.)

Apžvelgiant rezultatus, galima matyti, jog delinkventinio elgesio paauglių grupėse vyrauja aiški statusų hierarchija, turinti tiek labai aukštą, tiek aukštą, žemą ar vidutinį statusus.

Pagal situaciją: „Į ką kreiptumeisi pagalbos ar patarimo?“ buvo pastebėta, jog atstumtųjų paauglių lyginant su kitom situacijom yra daugiausia- beveik trečdalis. Tačiau dominuoja vidutinis statusas (beveik pusė apklaustųjų), tuo tarpu aukšto ir labai aukšto statuso paauglių yra tik ketvirtadalis. Matyti, jog delinkventinio elgesio paaugliai nepasitiki vieni kitais, problemas yra linkę spręsti individualiai.

„Remiantis V.Vaitekoniėnės (2001) pateikta paauglio raidos samprata, galima daryti prielaidą, jog paauglystėje išgyventas negatyvus santykių patyrimas išlieka ir pakeitus aplinką, vadinasi, turi įtakos ir pasitikėjimui ja. Todėl prosocialioje aplinkoje patirtas negatyvus patyrimas gali turėti įtakos ir bendravimui delinkventiškoje aplinkoje. Tyrimo duomenis taip pat galima aiškinti ir paaugliams būdingu neadekvačiu savęs vertinimu, kuris dažnai yra aukštesnis negu realus. Todėl iškilusias problemas šie paaugliai yra linkę spręsti individualiai, nesikreipdami pagalbos į bendraamžius, siekdami išvengti pažeminimo, gėdos jausmo, kuris gali daryti įtaką savęs vertinimui bei statuso grupėje pasikeitimui (G.Valickas, 1997, G.Kvieskienė, 2003). Taip pat svarbu, jog šie paaugliai, patekę į delinkventiškų bendraamžių grupę, bando visais būdais pakeisti

savo statusą ir išlaikyti neadekvačiai aukštą savęs vertinimą, todėl kreipimasis pagalbos į kitą grupės narį turimą statusą gali pažeminti.

Atsakant į klausimą „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“, paaugliai nurodė mažiausiai minimaliai pasirinkimų gavusių ir žemą statusą turinčių paauglių (atstumtųjų pagal šią situaciją yra tik 9 proc.). Dominuojantis statusas yra vidutinis- daugiau negu pusė apklaustųjų, o žvaigždžių ir mėgstamųjų yra net trečdalis. Galima daryti prielaidą, jog delinkventinio elgesio paaugliai, gyvendami tokio tipo įstaigose, susiranda artimus draugus, panašius į save, ir savo ateitį toliau sieja su jais. Tačiau atsiradęs emocinis ryšys gali sąlygoti, jog šie paaugliai ateityje toliau bendraus su delinkventiškais asmenimis. Gali būti, jog šiose įstaigose išugdytas supratimas apie draugus nulems, jog paaugliai toliau ieškos tokių draugų, kurie pateisins jų elgesį, vadovausis panašiomis delinkventinio elgesio normomis. Beje, analogiškai rezultatai buvo gauti ir 2000 metais Lietuvos žmogaus teisių centrui atlikus tyrimą „Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai“. Pasirodė, kad net 82 proc. nepilnamečių teisės pažeidėjų neatmeta galimybės, jog ateityje dar grįš į panašias įstaigas, o savo ateitį sieja su kriminaliniu gyvenimu.

Sociometrinio testo rezultatai rodo, jog daugiausia aukščiausio statuso paauglių rasta įvertinus atsakymus į klausimus „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“ ir „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“. Galima pastebėti, jog šiose situacijose dominuoja vidutinis statusas (beveik pusė apklaustųjų). Labai panašiai pasiskirsto ir aukščiausias ir aukštas statusai: pirmojoje situacijoje žvaigždės sudaro net 12,3 proc., o mėgstamieji- beveik ketvirtadalį apklaustųjų. antrojoje situacijoje žvaigždės sudaro beveik 14 proc., o mėgstamieji tik 12 proc. Įdomu, jog įvertinus atsakymus į klausimą: „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“ paaiškėjo, jog net trečdalis paauglių yra žemo statuso. Tuo tarpu situacijoje: „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“ atstumtieji sudaro mažiau negu penktadalį. Matyti tendencija, jog delinkventinio elgesio paaugliams svarbupasilinksminimas, tačiau ne artimas ryšys. Gyvenimas kaimynystėje yra saugumo jausmo išpildymas, oėjimas į turistinį žygį- tik trumpalaikis malonumo patenkinimas. Taip pat matyti, jog šie paaugliai pasižymi ateities baime, kadangi gyvenimas kaimynystėje siejamas su ateitimi, įsivaizduojama situacija.

Gyvenimiškai situacijai: „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“, delinkventinio elgesio paauglių pasirinkimai parodė, jog dominuoja vidutinis statusas- priimtieji (net 66,6 proc. paauglių). Žemo statuso paauglių pasirinkimas sutampa su situacijos „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“ pasirinkimais: šiose situacijose atstumtieji sudaro tik 9 proc. Lyginant abi

situacijas tarpusavyje, matyti, jog daugiau aukščiausio statuso įvertinimų gavo paaugliai pagal situaciją „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“ (net 9 proc.), o situacijai „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“ aukščiausio statuso paauglių buvo tik 7,6 proc. Taip dar kartą patvirtinama tendencija, jog delinkventiški paaugliai yra linkę draugų ieškoti trumpalaikiams malonumams labiau negu ilgalaikiams nuolatiniais santykiams. Tai rodo socialinių kompetencijų stoką, kuri buvo pastebėta ir I. A. Gorkovajos (2005) atliktuose tyrimuose.

Delinkventiškiems paaugliams svarbi situacija „*Su kuo norėtum gyventi viename kambaryje?*“, kadangi šių įstaigų jaunuoliai gali patys rinktis, su kuo gyventi viename kambaryje. Ši situacija yra reali ir aktuali esamuojų laiku. Pagal šią situaciją paaiškėjo, jog net penktadalis paauglių yra žemo statuso. Dominuojantis statusas, būdingas daugiau negu pusei paauglių, yra vidutinis. Aukšto ir aukščiausio statuso paaugliai sudaro beveik ketvirtadalį apklaustųjų. Pagal aukšto ir aukščiausio statuso pasirinkimus galima matyti sąsajas su situacija „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“. Vadinasi, galima išvelgti tendenciją, jog šios situacijos vienodai svarbios renkantis aukščiausio statuso paauglius- lyderius. Tačiau pagal atstumtųjų paauglių skaičių šią situaciją galima palyginti su situacija „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“. Tai rodo, jog šios situacijos yra svarbios išskiriant atstumtuosius- žemo statuso paauglius. Pagal vidutinio statuso pasirinkimus matyti, jog ši situacija yra panaši su situacija „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“. Vadinasi, vidutinio statuso paaugliai yra vertinami tiek pagal aktualią, tiek pagal potencialią (galimą) situaciją. Akivaizdi tendencija, jog delinkventiški paaugliai statusą sieja tiek su realiomis, tiek su įsivaizduojamomis situacijomis: statusas kinta priklausomai nuo situacijos.

Aptarus šio tyrimo rezultatus, būtinai reikia turėti galvoje ir tai, jog šių paauglių grupių (merginų ir vaikinų) bendravimo intensyvumas- labai aukšto lygio. Jie priversti bendrauti tarpusavyje, todėl susiaurėja interesų ratas, lengviau pasiduodama neigiamoms įtakoms (kadangi nėra iš ko rinktis). Tai stipriai susiaurina jų ateities perspektyvas, mažina integracijos į visuomenę viltį. Deja, tyrimų apie šių įstaigų vykdomo „perauklėjimo“ proceso efektyvumą bei šių paauglių adaptaciją visuomenėje, iš jų išėjus, atlikta nėra.

Galima daryti išvadas:

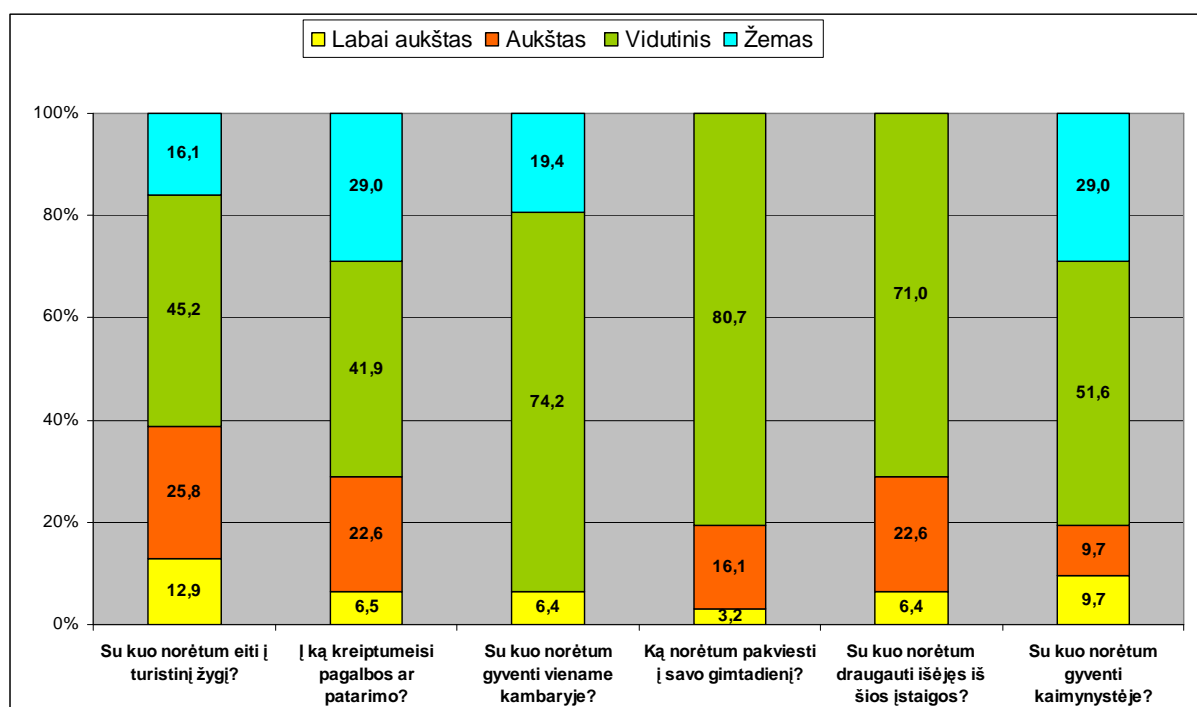
- *Tarp delinkventišku paauglių egzistuoja aiški statusų hierarchija, tačiau, nepriklausomai nuo situacijos, vyrauja vidutinis statusas. Nors tiek lyderiai, tiek atstumtieji paaugliai diferencijuojasi pagal įvairias gyvenimiškas situacijas, tačiau kartu atsižvelgiama į situacijos aktualumą (čia ir dabar) ir situacijos pobūdį (pasilinksminimas, trumpalaikis malonumas, atvirumas ir pan.).*

- Tarp delinkventinių paauglių, renkantis lyderius, svarbiausi kriterijumi išskiriamas saugumo kriterijus (dabar ir ateityje), diferencijuojant atstumtuosius svarbus- nuotykių ieškojimo bei saugumo ateityje kriterijus

2.5 Delinkventiškų paauglių statusų pasiskirstymas pagal lytį

Aptarti statusų pasiskirstymą pagal lytį svarbu todėl, kad paauglystėje išryškėja esminiai emocinių santykių reikšmingumo, grupavimosi skirtumai tarp vaikinių ir merginų. Vaikinai dažniau linkę bendrauti didelėmis grupėmis, o merginos buriasi į mažesnes grupes ar poras; vaikus sieja daugiau bendra veikla, o merginoms yra svarbiau socialinis pasitenkinimas ir artumas, santykių emocionalumas (Gučas, 1990, Žukauskienė, 2002, Petrulytė, 2003). Kaip teigia psichologė R.Žukauskienė (2002), paauglės yra labiau linkusios išgyventi pavydo jausmą, baimę būti atstumtomis, jos labiau negu vaikinai yra linkusios drauges rinktis pagal socialinę padėtį bei kartu praleisti daugiau laiko negu vaikinai. Todėl merginoms emocinis ryšys- svarbus bendravimo poreikio patenkinimo veiksnys. Vaikinai yra linkę draugus rinktis neatsižvelgiant į socialinę padėtį, o dėmesį kreipiant į sportinius gebėjimus ar socialinius įgūdžius, tai pat vaikinių draugystė trunka ilgiau negu merginų ir yra pastovesnė.

Atsižvelgiant į šiuos esminius skirtumus, pravartu patyrinėti statusų pasiskirstymą delinkventinio elgesio merginų ir vaikinių grupėje (5 pav.).

4 pav. Delinkventinio elgesio vaikinų statusai (proc.)

Tiriant delinkventinio elgesio paauglių vaikinų statusų išsidėstymą grupėje buvo pastebėta, jog daugiausia aukšto statuso vaikinų (12,9 proc.) buvo išskirti pagal situaciją, kuri kreipia į nuotykių ieškojimą, netikėtumų ir įspūdžių išgyvenimą: „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“. Net ketvirtadalis paauglių buvo įvertinti kaip mėgstamieji- aukšto statuso paaugliai. Vadinasi, nuotykiškai, netikėta veikla yra svarbūs veiksniai, lemiantys paauglio statusą grupėje. Tai galima sieti su tuo, jog paauglys netikėtose situacijose gali pademonstruoti savo išradingumą ir tokiu būdu pakelti savo statusą grupėje. Tačiau, renkantis asmenis šiai gyvenimiškai situacijai, rasta beveik ketvirtadalis paauglių, kurie vertinami kaip izoliuotieji- negavo nė vieno pasirinkimo. Vidutinio statuso- priimtųjų- paauglių šioje situacijoje buvo išskirta beveik pusė. Vadinasi, šie paaugliai pagal nuotykių situaciją taip pat skirsto statusus: nuotykių neitų ieškoti su atsitiktiniu grupės nariu, bet rinkęsi. Yra ir tokių grupės narių, su kuriais į turistinį žygį niekas neitų.

Žemo statuso paauglys nebuvo atsakant į klausimus apie gimtadienio šventimą ir draugystę išėjus iš šios įstaigos. Pagal šiuos atsakymus galima daryti išvadą apie tarp vaikinų vyraujančius emocinius tarpusavio ryšius, kadangi jie vertina vienas kitą ne tik pagal trumpalaikio malonumo kriterijų (*ką pasikviestum į savo gimtadienį?*), bet ir pagal ilgalaikių santykių kriterijų (*su kuo norėtum draugauti išėjus iš šios įstaigos?*). Tačiau, galima fiksuoti tendenciją, jog aukščiausio statuso paauglių buvo daugiau vertinant situaciją „*Su kuo norėtum draugauti išėjus iš šios įstaigos?*“ - net 6,5 proc. Tuo tarpu situacijoje apie gimtadienio šventimą buvo išskirta tik 3,2 proc. aukščiausio statuso paauglių. Vadinasi, yra svarbūs lyderiai- aukščiausio statuso asmenys, kuriuos daugelis norėtų pakviesti į gimtadienį, tačiau nelabai svarbu su kuo teks draugauti išėjus iš šios įstaigos, kadangi visiems pasirinktiesiems yra būdingas panašus statusas. Dominuoja vidutinio statuso- priimtieji paaugliai.

Būtina giliau paanalizuoti situacijos „*Su kuo norėtum draugauti išėjus iš šios įstaigos?*“ pasirinkimų rezultatus, mat čia galima išvelgti ryškia neigiamą tendenciją: delinkventinio elgesio vaikinams ypač būdinga bendravimo ateityje vizija (pagal šį kriterijų nebuvo nė vieno paauglio, kuris nebūtų pasirinktas). Vadinasi, tarp vaikinų yra didelės galimybės perimti iš kitų įstaigos jaunuolių kriminalinę patirtį bei vykdyti nusikalstamą veiklą ateityje, gal net gi su tais pačiais, įstaigoje buvusiais jaunuoliais. Ši įstaiga yra „perauklėjimo“ įstaiga, todėl neatsitiktinai tyrimo, atlikto G.Merkio, A.Juodraičio, J.Ruškaus (2001), duomenys atskleidė, jog viena iš silpniausių specialiųjų įstaigų sferų- nusikalstamos patirties perdavimas ir plėtojimas ateityje. Todėl šią statusų hierarchiją galima apibūdinti kaip stiprią ne tik esamuoju momentu, bet ir ateityje.

Įdomi situacija išaiškėjo lyginant tiriamųjų atsakymų „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“ ir „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“ rezultatus. Net trečdalis paauglių buvo nepasirinkti gyvenimo kaimynystėje atveju, nors, renkantis draugus, su kuriais paaugliai norėtų bendrauti išėję iš šios įstaigos, nebuvo nė vieno žemo statuso paauglio. Dar daugiau: pagal tai, jog net dešimtadalis paauglių buvo išskirti kaip žvaigždės, galima daryti išvadą, jog paaugliams yra svarbiau su kuo gyventi kaimynystėje negu draugauti ateityje. Tokia situacija gali būti sąlygota paauglių nepasitikėjimo įstaigoje gyvenančiais jaunuoliais. R.Paulausko (1989) tyrimo duomenimis, šie jaunuoliai vertina teisingumą, geba skirti gera nuo bloga, teisinga nuo neteisinga. Todėl gali būti, jog šie paaugliai, suprasdami ir vertindami įstaigos jaunuolių nepakankamą atsakomybės jausmą, elgesio kontrolę bei kitus trūkumus, gyvenimą kaimynystėje vertina kaip pavojų tiek fiziniam, tiek asmeniniam saugumui. Tuo tarpu draugystė, išėjus iš šios įstaigos, nebūtinai reiškia gyvenimą kaimynystėje ar net tame pačiame mieste. Vadinasi, saugumo kriterijus yra labai svarbus skirstant statusus grupėje.

Remiantis šio tyrimo duomenimis, daugiausia žemo statuso pasirinkimų buvo aptikta analizuojant atsakymus į klausimą: „*Į ką kreiptumeisi pagalbos ar patarimo?*“. Apeliuojant į paauglių nepasitikėjimą vienas kitu bei savimi, galima matyti, jog izoliuotų paauglių pagal šią situaciją yra net trečdalis (tiek pat, kiek izoliuotų paauglių aptikta analizuojant situaciją „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“). Vadinasi, nesaugumo jausmas ir anksčiau aptarta baimė prarasti užimamą statusą, yra būdingas delinkventiškiems vaikinams.

Pagal situaciją: „*Su kuo norėtum gyventi viename kambaryje?*“ yra tik 6,45 proc. aukščiausio statuso paauglių (lygiai tiek, kiek pagal situacijas „*Į ką kreiptumeisi pagalbos ar patarimo?*“ ir „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“), tačiau nėra aukšto statuso paauglių. Tai rodo šią situaciją esant kaip labai stiprų lyderių pasirinkimo kriterijų. Šioje situacijoje dominuojantis statusas taip pat vidutinis- net 74,2 proc. tiriamųjų, tačiau beveik trečdalis atstumtųjų rodo, jog ši situacija- stiprus kriterijus diferencijuojant ir žemo statuso paauglius. Asmeninė pedagoginė patirtis rodo, jog šie paaugliai yra linkę gyventi kambaryuose po vieną, tik atstumtieji, izoliuotieji renkasi gyventi kambaryuose po du.

Svarbu tai, jog tarp delinkventinio elgesio paauglių vaikinių neišryškėjo vienas konkretus lyderis. Pagal daugiausiai surinktų balų skaičių galima išskirti tris vaikus, tačiau nėra nė vieno, kuris būtų pasirinktas pagal visus šešis kriterijus kaip aukščiausio statuso asmuo.

Pirmasis lyderis buvo pasirinktas pagal šiuos kriterijus: su juo daugiausia paauglių norėtų eiti į turistinį žygį, gyventi viename kambaryje, švęsti savo gimtadienį, draugauti išėjus iš šios

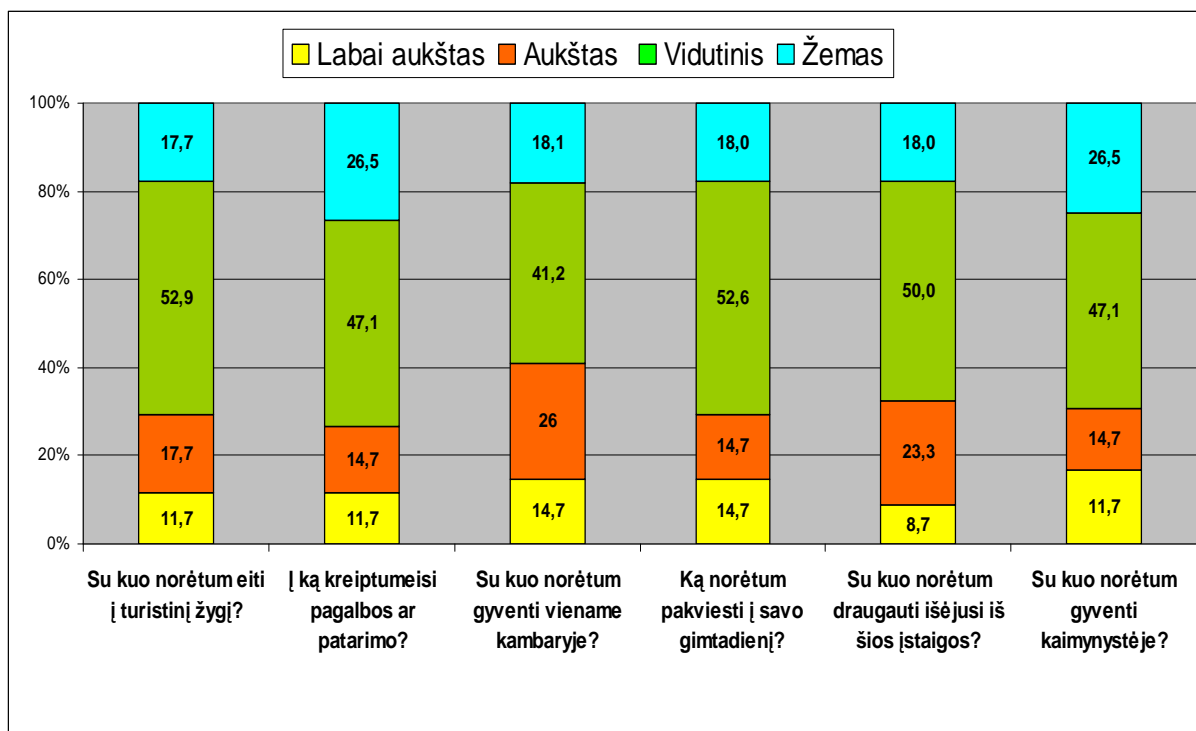
įstaigos, gyventi kaimynystėje. Tačiau pagal atsakymus, į ką tirti paaugliai kreiptųsi pagalbos ar patarimo, šiam lyderiui buvo suteiktas tik vidutinis statusas. Vadinasi, šis lyderis yra daugiausia vertinamas pagal trumpalaikio malonumo (su juo daugiausia paauglių norėtų eiti į turistinį žygį, pakviesti į savo gimtadienį), saugumo (norėtų gyventi viename kambaryje, gyventi kaimynystėje) kriterijus, bet ne pagal patikimumo. Šio lyderio pasirinkimo kriterijai- tiek išivaizduojamos, tiek realios gyvenimiškos situacijos. Vadinasi, toks lyderis atitinka visus lyderio pasirinkimo kriterijus, išskyrus patikimumą. Taip patvirtinama psichologų (Gučas, 1990, Žukauskienė, 2002, Petrulytė, 2003) pateikta nuomonė, jog paaugliai vaikinai yra linkę artimus draugus rinktis pagal veiklą, turimus socialinius įgūdžius.

Antras lyderis buvo išskirtas pagal šiuos kriterijus: su juo daugelis norėtų eiti į turistinį žygį, jį pakviesti į savo gimtadienį. Pagal kitus kriterijus jis buvo įvertintas kaip aukšto statuso grupės narys. Kaip matome, šis vaikinai lyderiu renkamas tik tokiose situacijose, kuriose vyrauja malonumo kriterijai, galimybė pasidalinti džiaugsmu, tikimasi, jog su juo bus linksma, įdomu, nenuobodu. Tačiau šis jaunuolis pagal kitas situacijas nebevertinamas kaip lyderis. Vadinasi, galima pastebėti, jog kitose situacijose- jis savo lyderio statusą perleidžia kitam jaunuoliui.

Trečiasis lyderis buvo pasirinktas pagal šias veiklos sritis: į jį kreiptųsi pagalbos ar patarimo, jį pakviestų į savo gimtadienį, su juo norėtų gyventi kaimynystėje. Kitose situacijose jam buvo priskirtas aukštas statusas. Šis lyderis buvo vienintelis asmuo, įvertintas ir pagal pasitikėjimo kriterijų (į jį kreiptųsi pagalbos, patarimo), saugumo kriterijų ir malonumo kriterijų.

Tai rodo, jog lyderiai tarp delinkventišku vaikinų pasirenkami pagal skirtingus kriterijus: skirtingai gyvenimiškai situacijai- skirtingi lyderiai. Remiantis M.Weberio (1994) aprašytais lyderiavimo tipais, delinkventinio elgesio vaikinų lyderio pasirinkimus galima prilyginti racionalaus lyderio tipo pasirinkimui, kadangi visi grupės nariai pagal skirtingus veiklos kriterijus yra lygiaverčiai. Lyderio statusas suteikiamas tik atsižvelgiant į tą veiklos kriterijų, kuriame lyderis gali geriausiai atlikti jam priskiriamą vaidmenį. Tai lemia ir grupės lyderio pripažinimą: kiekvienos situacijos įvertinimas ir lyderio tinkamumo jai pripažinimas.

Tiriant *delinkventinio elgesio merginų* pasirinkimus buvo gauti tokie rezultatai (5 pav.):

5 pav. Delinkventinio elgesio merginų statusai (proc.)

Iš šių rezultatų matyti, kad statusų pasiskirstymas merginų grupėje yra pakankamai stabilus. Stabilumą rodo, kad kiekvienoje situacijoje figūruoja visi statusai.

Pagal situaciją: „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“ pastebima, jog daugiau negu pusė merginų užima vidutinį statusą, o tai daugiau negu vaikinių atveju. Atstumtųjų merginų skaičius, kurių yra beveik ketvirtadalis, pagal šį kriterijų taip pat lenkia vaikus. Tačiau aukščiausio ir aukšto statuso merginų yra mažiau negu tarp vaikinių. Ryškiai išsiskiria tiek tarp vaikinių, tiek tarp merginų vyraujantis vidutinis statusas (52,9 proc. vidutinio statuso merginų). Tačiau galima stebėti tendenciją, jog merginų pasirinkimai yra atsargesni, statusas pagal nuotykių ieškojimo situaciją apibūdinamas labai griežtai. Vadinasi, tarp merginų ši situacija gali būti įvardijama kaip stiprus lyderių ir izoliuotųjų pasirinkimo kriterijus. Vidutinio statuso merginų skaičius šioje situacijoje sutampa su priimtųjų skaičiumi pagal situaciją „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“. Pusei merginų čia suteikiamas vidutinis statusas. Lyginant šias dvi situacijas, buvo gautas panašus ir žemo statuso merginų skaičius.

Situacijai „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“ žemo statuso merginos sudaro beveik penktadalį apklaustųjų. Vadinasi, esama merginų, kurių niekas nekviestų į savo gimtadienį. Tačiau aukšto statuso merginos pagal šią situaciją taip pa sudaro nemažą skaičių- net 14,7 proc. Galima matyti, jog šios dvi situacijos yra stiprūs kriterijai priskiriant statusą. Taip pat pagal

merginų ir vaikinų statusų pasiskirstymą šiose situacijose išaiškėja, jog vaikinams kvietimas į gimtadienį nėra stiprus kriterijus, apibrėžiantis statusą grupėje. Tuo tarpu tarp merginų abi šios situacijos yra reikšmingos, tiek žemo, tiek labai aukšto statuso merginoms išskirti.

Kaip ir atveju „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“ aukščiausio statuso merginų buvo aptikta analizuojant atsakymus į klausimą „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“ (11,7 proc.) Lyginant su situacija „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“ buvo gautas analogiškas skaičius aukšto statuso merginų-14,7 proc.. Taip pat situacijos „*Su kuo norėtum gyventi kaimynystėje?*“ statusų hierarchija visiškai sutampa su statusais, aptiktais analizuojant į ką merginos kreiptųsi pagalbos ar patarimo. Tai rodo, jog tarp merginų visiškai nesiskiria lyderio vertinimas pagal realias ir įsivaizduojamas situacijas- tiek saugumo, tiek patikimumo kriterijai yra lygiaverčiai.

Išanalizavus situaciją „*Su kuo norėtum draugauti išėjusi iš šios įstaigos*“ paaiškėjo, jog beveik ketvirtadalis merginų patenka į žemo statuso grupę. Vadinasi, tendencija, kuri buvo ryški tarp vaikinų, dėl nusikalstamos patirties perdavimo ir dalyvavimo nusikalstamoje veikloje ateityje, tarp merginų nėra stipri. Galima daryti prielaidą, jog merginos turi daugiau galimybių pedagoginei įtakai bei elgesio korekcijai, kadangi didelis žemo statuso merginų skaičius rodo, kad suaugusiųjų autoritetas gali būti atsvara neigiamai aukšto statuso merginų įtakai.

Situacija „*Su kuo norėtum gyventi viename kambaryje?*“ pagal aukščiausio statuso merginų skaičių yra analogiška atvejui „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“ (14,7 proc. aukščiausio statuso merginų). Vadinasi, šios situacijos yra lygiavertės ir renkantis lyderius. Pagal žemo statuso merginų skaičių taip pat matyti, jog šių dviejų situacijų pasirinkimai sutampa. Tarp vaikinų šioje situacijoje aukštas statusas nebuvo užfiksuotas, o tarp merginų šis statusas atitenka net ketvirtadaliui merginų. Nors tiek tarp merginų, tiek tarp vaikinų šioje situacijoje vyrauja vidutinis statusas, tačiau tarp merginų šis statusas mažiau išreikštas negu tarp vaikinų: jis atiteko mažiau negu pusei apklaustųjų merginų. Atstumtųjų merginų šioje situacijoje rasta mažiau negu vaikinų. Galima fiksuoti tendenciją, jog merginos yra linkusios bendrauti mažomis grupelėmis ar poromis, todėl ir norinčių gyventi viename kambaryje skaičius yra didesnis negu tarp vaikinų.

Galima stebėti bendrą tendenciją: merginų statusas yra griežtai diferencijuotas. Yra daug nepopuliarių merginų, kurios nėra tinkamos nė vienam iš išvardintų kriterijų. Svarbu pastebėti ir tai, jog merginų pasirinkti lyderiai ir atitinkamos gyvenimiškos situacijos neturi nieko bendra: tie patys lyderiai (merginų vardai) buvo išskirti, kaip turintys aukščiausią statusą nepriklausomai nuo situacijos. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog išryškėjo vienas lyderis- mergina, gavusi daugiausia

pasirinkimų iš visų. Kita vertus, ši mergina surinko daugiausia balų: visuose atsakymuose buvo įvardijama kaip pirmoji. Tokia situacija leidžia manyti, jog ši mergina yra palaikoma net ir tuomet, kai jos elgesys yra netinkamas. Gali būti ir taip, jog ji palaikoma ne tik merginų, bet ir įstaigos darbuotojų. Toks „bendradarbiavimo“ tarp įstaigų administracijos ir neformalių lyderių mechanizmas buvo pastebėtas ir G.Merkio, A.Juodraičio, J.Ruškaus (2001) organizuoto tyrimo metu. Jeigu ir suaugusieji palaiko šią lyderę, tuomet net ir netinkamas jos elgesys gali būti traktuojamas kaip tinkamas ir tarp kitų merginų. Taip patvirtinama nuostata, jog elgtis, kaip elgiasi lyderis, yra teisinga.

Pagal M.Weberio (1994) pateiktus dominavimo tipus delinkventinio elgesio merginų lyderę galima priskirti charizmatinio lyderio tipui, nes šios lyderės elgesys yra neginčijamas. Lyderis yra priimtinas aplinkiniams kaip nekvestionuojamas, todėl jo pasirinkimui reikšmės neturi ir skirtingų situacijų kriterijai.

Šio tyrimo duomenys patvirtina ir M.Barkauskaitės (1979) gautus rezultatus, kurie taip pat parodė, jog vaikinai yra linkę į didesnę grupavimąsi negu merginos. Ši tendencija ypač ryški atsižvelgiant į kriterijų: „*Su kuo norėtum draugauti išėjęs iš šios įstaigos?*“.

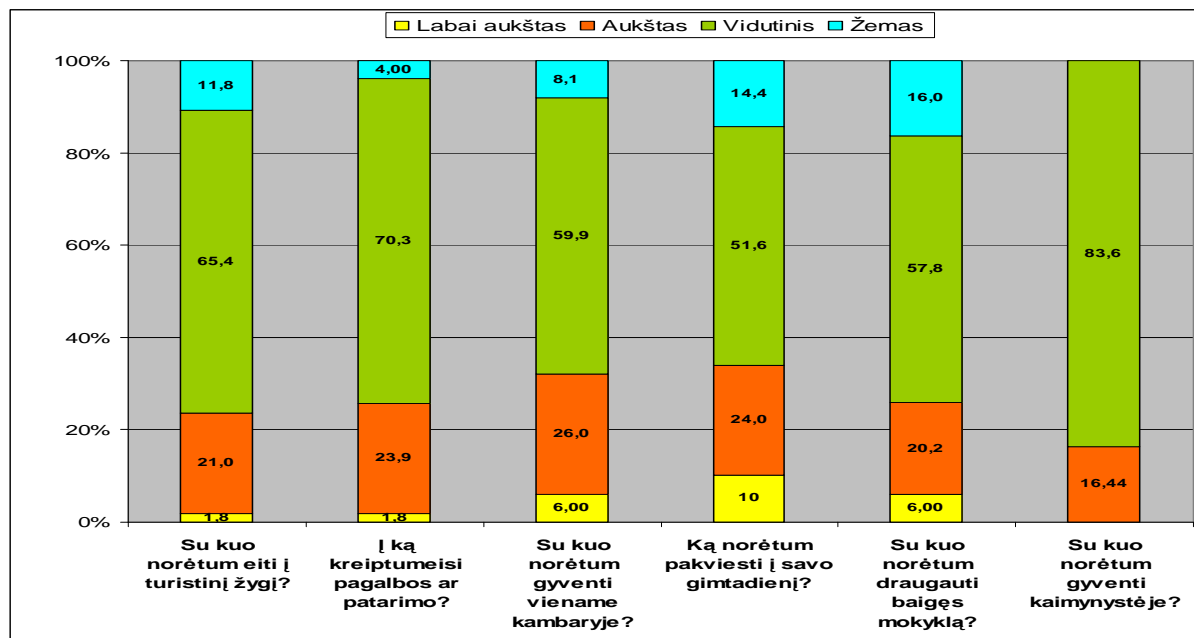
Išvados:

- *Statusų hierarchija pagal lytį tarp delinkventiškų paauglių rodo, jog tiek tarp merginų, tiek tarp vaikinių daugiausia yra vidutinio statuso jaunuolių.*
- *Tarp delinkventinio elgesio vaikinių lyderis pasirenkamas pagal skirtingų situacijų kriterijus. Tai reiškia, jog vaikinių hierarchija yra nestabili ir priklauso nuo aplinkybių arba gebėjimų tam tikroje situacijoje užimti lyderio pozicijas ir pelnyti grupės pripažinimą.*
- *Tarp delinkventinio elgesio merginų išryškėjo ypatingai griežtai fiksuota hierarchija: aiškios žemo ir aukščiausio statuso merginos. Statusų hierarchijoje ne kiekvienai merginai suteikiamas vaidmuo, daugeliui merginų yra priskiriamas žemiausias statusas grupėje. Lyderis merginų grupėje nediferencijuojamas pagal situacijų kriterijus: įvairiose gyvenimiškose situacijose vienareikšmiškai lyderiu išskiriamas tas pats asmuo.*

2.6. Prosocialių paauglių statuso ypatumai

Šiame skyriuje prosocialaus elgesio paauglių statusų hierarchijos nebus diferencijuojamos pagal amžių, lytį ar kitus kriterijus, kadangi mūsų tyrimo tikslas- ištirti delinkventinio elgesio paauglių statusų hierarchijos ypatumus. Todėl prosocialaus elgesio paauglių statusų pasiskirstymas

grupėse pateikiamas bendru pavidalu (6 pav.), kuriame pavaizduoti visų 3- aštuntos, devintos ir dešimtos klasių statusų pasiskirstymai.

6 pav. Prosocialių paauglių statusai (proc.)

Prosocialūs paaugliai, rinkdamiesi asmenis situacijai „*Su kuo norėtum eiti į turistinį žygį?*“ išskyrė tik 1,8 proc. aukščiausio statuso paauglių. Tai gali rodyti jog šiems paaugliams turistinis žygis yra ta situacija, kuri reikalauja lyderio. Tačiau net dešimtdalis paauglių šiuo atveju yra išskiriami kaip žemo statuso. Vyraujantis statusas- vidutinis (net 86,4 proc.), ketvirtadalis paauglių yra aukšto statuso. Lyginant delinkventišku paauglių statusų pasiskirstymą su prosocialių, matyti, jog delinkventiškiems paaugliams ši situacija yra svarbesnė: vidutinis statusas suteikiamas tik 16,9 proc. paauglių, tuo tarpu aukščiausias ir aukštas statusas būdingas net trečdaliui. Šios situacijos statusų hierarchijai reikšmės gali turėti tai, jog prosocialiems paaugliams turistinis žygis nėra kažkas ypatinga ar susieta su nuotykių paieška, išbandymais, kadangi turistinis žygis nėra išskirtinis įvykis. Delinkventiškiems paaugliams ši situacija ypatinga tuo, jog specialiuose auklėjimo ir globos namuose turistinis žygis- retai pasitaikanti pramoga. Kadangi skiriasi situacijos aktualumas, todėl skiriasi ir paauglių statusų pasiskirstymas.

Analizuojant atvejį „*Į ką kreiptumeisi pagalbos ar patarimo?*“ matyti, jog tik 4 proc. prosocialių paauglių užima žemą statusą. Nors vyraujantis statusas vėl gi lieka vidutinis, tačiau galima aptikti daugiau aukšto statuso paauglių negu pagal situaciją „*Su kuo norėtum eiti į turistinį*“

žygi?“. Aukščiausio statuso paauglių pasiskirstymas pirmoje ir antroje situacijoje nesiskiria. Delinkventiškų paauglių statusų hierarchija, kreipiantis pagalbos ar patarimo, rodo esant net trečdalį atstumtųjų paauglių. Vadinasi, nepasitikėjimas aplinkiniais yra labiau būdingas delinkventiškiems paaugliams negu prosocialiems. Tačiau gali būti ir taip, jog prosocialūs paaugliai vienas kitą vertina tik kaip formalios grupės narius dalykinių santykių sistemoje (pagal M.Barkauskaitę, 2001, 1997). Tuomet skiriasi delinkventiškų ir prosocialių paauglių interesų sritys grupėse. Delinkventiški paaugliai, gyvendami kartu yra priversti puoselėti ne tik dalykinius, bet ir emocinius- asmeninius santykius. Tuo tarpu prosocialūs paaugliai turi žymiai daugiau galimybių rinktis.

Svarbu paminėti, jog, renkantis asmenis kiekvienai situacijai, tiek prosocialaus, tiek delinkventinio elgesio paaugliams daugiausia problemų sukėlė būtent ši situacija „*Ištikus bėdai, į kuriuos šioje įstaigoje gyvenančius jaunuolius (jaunuoles, bendraklasius) kreiptumeisi pagalbos ar patarimo?*“. Net 35,5 proc. delinkventinio elgesio vaikinių atsakė, jog tokių bendraamžių šioje įstaigoje nesama, tuo tarpu delinkventinio elgesio merginų atsakymai, jog tokios bendraamžės šioje įstaigoje nėra, sudarė tik 5,9 proc.. Tarp prosocialių paauglių bendrai tokių atsakymų buvo 7,8 proc. Tačiau, visos prosocialaus elgesio merginos atsakė, jog turi bent du bendraklasius į kuriuos kreiptųsi pagalbos, o 16,6 proc. prosocialaus elgesio vaikinių atsakė, jog tokių bendraklasių nėra. Vadinasi, nepasitikėjimas supančia aplinka yra būdingas ne tik delinkventiškiems paaugliams, bet ir prosocialiems. Be to, nepasitikėjimas aplinkiniais ir baimė būti pašieptam ar prarasti turimą statusą labiau būdinga vaikiniams negu merginoms, nepriklausomai delinkventiški jie ar prosocialūs.

Statusų pasiskirstymas situacijai „*Su kuo norėtum gyventi viename kambaryje?*“ tarp prosocialių paauglių rodo, jog yra mažiau negu dešimtadalis aukščiausio statuso paauglių. Tačiau stebimas toks pats skaičius ir žemo statuso paauglių. Galima išskirti ir vyraujančią vidutinį statusą, būdingą daugiau negu pusei paauglių. Tačiau aukšto statuso paauglių yra beveik trečdalis. Lyginant su delinkventiškų paauglių atsakymais, galima matyti, jog sutampa vidutinį statusą turinčių paauglių skaičius, tačiau tiek žemo, tiek aukšto, tiek aukščiausio statuso pasiskirstymas skiriasi. Delinkventiški paaugliai išskiria net penktadalį atstumtųjų paauglių, taip pat penktadalį aukščiausio ir aukšto statuso paauglių. Ši skirtumą taip pat galėjo sąlygoti situacijos aktualumas, kadangi delinkventiškiems paaugliams ši situacija yra kasdieninė ir reali, o prosocialiems- tik įsivaizduojama, potenciali.

[domu yra tai, jog pagal situaciją „*Ką norėtum pasikviesti į savo gimtadienį?*“ tarp prosocialių paauglių buvo aptikta net 14,4 proc. atstumtųjų paauglių, o tai yra daugiau negu tarp delinkventišκών paauglių (tik 9 proc.). Vadinasi, šioje situacijoje atstumtųjų paauglių yra daugiau tarp prosocialių paauglių. Tai dar kartą patvirtina tą faktą, jog prosocialūs paaugliai turi daugiau bendravimo galimybių: ne tik mokykloje, bet ir kiemo draugai, popamokinės veiklos draugai ir pan. Vyraujantis statusas kaip ir tarp delinkventišκών paauglių yra vidutinis- priimtieji.

Baigę mokyklą, prosocialūs paaugliai bendrauti nenorėtų net su penktadaliu savo bendraklasių, tuo tarpu kai delinkventišķi paaugliai nurodo tik dešimtadalį tokių paauglių. Šioje situacijoje beveik sutampa delinkventišķų ir prosocialių paauglių aukščiausio statuso pasirinkimų skaičius, tačiau mėgstamųjų ir priimtųjų delinkventišķi paaugliai nurodo daugiau.

Gyvenimo kaimynystėje situacija prosocialiems paaugliams pasirodė visai nereikšminga, kadangi nebuvo aptikta nei labai aukšto statuso paauglių, nei žemo. Vadinasi, šis kriterijus neparodo tarp prosocialių paauglių esančios statusų struktūros, yra nereikšmingas statusų pasiskirstymui.

Šioje situacijoje, remiantis M.Weberio dominavimo teorija, lyderio pasirinkimą tarp prosocialių paauglių taip pat kaip ir tarp delinkventinio elgesio paauglių vaikinių galima laikyti racionaliū, kadangi jis pasirenkamas pagal kiekvieną atskirą situaciją, neabsolutinamas. Kai kuriose situacijose lyderis net nereikalingas, kuomet reikalaujama, kad grupė veiktų ne bendrai, o visi atskirai kaip pavieniai asmenys.

Apžvelgus prosocialių ir delinkventišķų paauglių statusų panašumus ir skirtumus galima daryti **išvadas**:

- *Tarp delinkventišķų paauglių galima stebėti aiškią statusų hierarchiją, nes šiems paaugliams statusas grupėje yra svarbus. Tiriant prosocialaus elgesio grupes buvo pastebėta tendencija, jog šie paaugliai nesureikšmina savo statuso.*

- *Delinkventinio elgesio paauglių grupę sieja ne tik dalykiniai, bet ir emociniai- asmeniniai santykiai. Prosocialių paauglių grupę sieja daugiau dalykiniai santykiai: tik mokykla- klasė kaip formali grupė, o pasibaigus pamokoms pasibaigia ir šios formalios grupės su visa statusų sistema egzistavimas.*

- *Prosocialaus elgesio paauglių grupėse lyderis pasirenkamas (arba nepasirenkamas) priklausomai nuo situacijos. Situacija pati reikalauja, kad lyderis būtų arba jo nebūtų. Delinkventišķo elgesio paauglių grupėje lyderis- svarbiausia figūra, kuri būtina kiekvienai situacijai.*

2.7. Veiksniai, turintys įtakos grupės lyderio pasirinkimui

Buvo išskirti 2 veiksniai, galintys turėti įtakos paaugliams renkantis lyderius. Šie veiksniai buvo pasirenkami remiantis prielaida, jog delinkventinio elgesio paaugliai, patekę į prosocialios aplinkos atstumtųjų grupę, lyderius gali rinktis tik iš tokių pat atstumtųjų kaip jie (Suslavičius, Valickas, 1999). Atstumtųjų grupėje paauglys siekia kompensuoti prosocialioje aplinkoje patirtą diskomfortą. Tam, kad grupė būtų patraukli, ji turi atitikti paauglio lūkesčius. O grupėje paauglys siekia gauti išsvajotąjį statusą, siekia grupėje pripažinimo (Бергер, Бергер, Коллинз, 2004). Šis faktas leidžia tirti patį paauglį kaip potencialų grupės lyderį. Vadinasi, lyderis taip pat turi atliepti paauglio lūkesčius. Dėl šių priežasčių veiksniais buvo išskirti:

- 1) paauglių požiūris į save kaip potencialų lyderį;
- 2) paauglių požiūris grupės narį kaip į pageidaujamą lyderį.

Užduoties teiginiai buvo pateikti taip, kad paaiškintų paauglių požiūrį į save ir į kitą asmenį kaip galimus lyderius. Teiginiai buvo vertinami 3 balų sistemoje: teiginys tinka- 1, nelabai tinka- 2, netinka- 3. Kiekvieno teiginio įvertinimas leido vertinantįjį ir vertinamąjį priskirti tam tikram lyderio vadovavimo stiliui. Pagal gautus rezultatus ranginė vertinimo skalė buvo perkoduota į intervalinę skalę, pagal kurią buvo vertinami teiginiai. Ja remiantis demokratinio lyderio stiliaus ypatybių pasirinkimams buvo priskirtas intervalas nuo 12 iki 20; liberalaus lyderio stiliaus ypatybių pasirinkimams- intervalas nuo 21 iki 28 balų; autokratinio lyderio stiliaus ypatybių pasirinkimams intervalas- nuo 29 iki 36 balų.

Ši intervalų skalė buvo vėl perkoduota į ranginę, demokratinio lyderio stiliaus pasirinkimui suteikiant reikšmę- 1, liberalaus lyderio stiliaus pasirinkimui reikšmę- 2, o autokratiniam lyderio stiliui- 3.

2.7.1. Požiūris į save kaip į potencialų lyderį

Tiriant paauglių požiūrį į save kaip į potencialų grupės lyderį (2 priedas), buvo siekiama atskleisti skirtumus tarp delinkventišku ir prosocialių paauglių: koku lyderiu dažniausiai save įsivaizduoja delinkventiški paaugliai ir koku prosocialūs. Per užduotyje pateiktus teiginius taip pat buvo siekiama iširti, kokius bruožus kaip tinkamus sau priskiria delinkventiški ir prosocialūs paaugliai, kuo jie skiriasi (4 lentelė).

4 lentelė. Paauglių požiūris į save kaip į potencialų lyderį

Bruožai	Delinkventinio elgesio paauglių grupė (n=80)			Prosocialaus elgesio paauglių grupė (n=60)			P	χ^2
	Teigiamas	Neutralus	Neigiamas	Teigiamas	Neutralus	Neigiamas		
Atsižvelgia į grupės narių nuomonę	49 61,3	13 16,3	18 22,4	48 80,0	10 16,7	2 3,30	0,005	10,560
Pagiria savo grupės narius	40 50,0	24 30,0	16 20,0	41 68,3	13 21,7	6 10,0	0,790	5,074
Jaučiasi atsakingas už savo grupės narius	24 30,0	19 23,8	37 46,3	9 15,0	28 46,7	23 38,3	0,010	9,138
Tarisi su grupės nariais, kai reikia išspręsti iškilusią problemą	41 51,3	18 22,5	21 26,3	41 68,0	11 18,3	8 13,3	0,093	4,757
Nesikiša į grupės narių santykius, kai tarp jų iškyla konfliktas	30 37,5	23 28,8	27 33,8	24 40,0	22 36,7	14 23,3	0,369	1,994

Pripažįsta savo kalbę, kai mato, kad iš tiesų buvau neteisus	50 63,0	18 22,5	12 15,0	45 75,0	14 23,3	1 1,70	0,025	7,364
Domisi tuo, kas veikiama grupėje	50 62,5	20 25,0	10 12,5	43 71,7	12 20,0	5 8,30	0,506	1,364
Imasi iniciatyvos organizuoti grupės veiklą	30 37,5	16 20,0	34 42,5	12 20,0	27 45,5	21 35,0	0,040	10,968
Domisi, kaip sekasi kitiems grupės nariams	30 37,5	24 30,0	26 32,5	35 58,3	21 35,0	4 6,70	0,001	14,150
Domisi, ką jam rūpimais kausimais galvoja mano grupės nariai	41 51,3	15 18,8	24 30,0	36 60,0	16 26,7	8 13,3	0,060	5,614
Išklausau, kai jį kritikuoja kiti grupės nariai	42 52,5	16 20,0	22 27,5	38 63,3	14 23,3	8 13,3	0,129	4,093
Rūpinasi, kad jo grupėje būtų draugiški santykiai	31 38,8	24 30,0	25 31,3	28 46,7	20 33,3	12 32,4	0,321	2,273

Statistiškai reikšmingas skirtumas, kai $p < 0,05$

Gautas statistiškai reikšmingas skirtumas leidžia teigti, jog delinkventinio elgesio paaugliams mažiau būdingas kitų grupės narių nuomonės paisymas, negu prosocialiems. Net 20 proc. skirtumu daugiau prosocialių paauglių negu delinkventišku mano, jog šis bruožas jiems būdingas. Tuo tarpu net 20 proc. daugiau delinkventišku paauglių negu prosocialių mano, jog šis teiginys jiems netinkamas. Matyti, jog delinkventinio elgesio paaugliai yra linkę mažiau atsižvelgti į grupės narių nuomonę. Galima išvelgti vyraujančią egocentrinę tendenciją, kuri siejasi ir su delinkventišku paauglių statusų pasiskirstymu bei patvirtina tendenciją, jog delinkventinio elgesio paaugliai nuolat kovoja dėl aukštesnio statuso grupėje bei stengiasi savo sumanymus realizuoti individualiai, o ne grupėje. Tuo tarpu prosocialaus elgesio paaugliai dažniau atsižvelgia į grupės narių nuomonę.

Teiginį „*Jaučiuosi atsakingas už savo grupės (klasės) narius*“ kaip labiau tinkamą sau pasirinko 30 proc. delinkventinio elgesio ir tik 15 proc. prosocialių paauglių. Vadinasi, delinkventiški paaugliai labiau jaučia atsakomybę už grupės narius negu prosocialūs. Tačiau net 38,3 proc. prosocialių paauglių mano, jog šis teiginys vertinant save yra netinkamas ir 46,3 proc. delinkventų šį teiginį laiko netinkamu sau. Didžioji dalis prosocialių paauglių laikosi neutralios pozicijos šio teiginio atžvilgiu.

„Pripažįstu savo kaltę, kai matau, kad iš tiesų buvau neteisus“ vertinimai tarp delinkventinio elgesio ir prosocialių paauglių grupių taip pat skiriasi statistiškai reikšmingai: net 63 proc. tiriamųjų grupės ir 75 proc. kontrolinės grupės paauglių atsakė, jog šis teiginys jiems tinka. Galima manyti, jog prosocialūs paaugliai šį teiginį priskiria sau dažniau kaip tinkamą negu delinkventiški paaugliai. Delinkventinio elgesio paaugliai statistiškai reikšmingai rečiau negu prosocialūs paaugliai pripažįsta savo kaltę būdami neteisūs. Šio teiginio vertinimas patvirtina U.Petermann, F.Petermann (1990) pateiktą delinkventinio elgesio sampratą, kurios turinį sudaro tiek beprasmiškas melas, išsisukinėjimas, beprasmiška agresija ir pan.

Net 42,5 proc. delinkventinio elgesio paauglių ir 35 proc. prosocialių paauglių mano, jog jiems netinka teiginys „Imuosi iniciatyvos organizuoti grupės (klasės) veiklą“. Tai gali sąlygoti tiek atsakomybės stoka, tiek nesėkmės baimė, negebėjimas pateisinti aplinkinių lūkesčių, o delinkventiško elgesio grupėje iškyla tikimybė būti išjuoktam ar pažemintam. Nors prosocialūs paaugliai šį teiginį taip pat nelinkę vertinti kaip besąlygiškai tinkantį jiems: beveik pusė šios grupės respondentų šį teiginį įvertino kaip nelabai jiems tinkantį. Čia galime išvelgti paauglystei būdingo nepasitikėjimo savo jėgomis tendenciją. Tačiau truputį daugiau nei penktadalis prosocialių paauglių mano šį teiginį esant tinkantį jiems. Galima matyti, jog delinkventiški paaugliai šį teiginį priskiria kaip labiau tinkantį negu prosocialūs paaugliai..

Teiginio „Domiuosi, kaip sekasi kitiems grupės nariams“ tinkamumas vertinant save tarp dviejų grupių taip pat skiriasi statistiškai reikšmingai: daugiau negu pusė prosocialaus elgesio paauglių domisi, kaip sekasi kitiems grupės nariams, tuo tarpu šis teiginys tinka tik šiek tiek daugiau negu trečdaliui delinkventinio elgesio paauglių. Šį skirtumą taip pat gali lemti nepasitikėjimas tiek savimi, tiek aplinkiniais.

Nors statistinė analizė neparodė statistiškai reikšmingo skirtumo kitų teiginių vertinimuose tarp grupių, tačiau verta atkreipti dėmesį į tai, jog delinkventiški paaugliai rečiau sau tinkamu priskyre teiginį „Pagiriu savo grupės narius“ (50 proc.) negu prosocialūs paaugliai (68 proc.). Vadinasi, prosocialiems paaugliams yra labiau būdinga tiek atsižvelgti į savo grupės narius, tiek juos pagirti. Galima manyti, jog delinkventiški paaugliai galbūt nėra susidūrę su tokiu elgesio modeliu savo artimiausioje aplinkoje (šeimoje, mokykloje), todėl neturi tinkamo pavyzdžio, kurį galėtų pakartoti. Įdomu tai, jog vertinant teiginį „Tariuosi su grupės nariais, kai reikia išspręsti iškilusią problemą“ beveik pusė delinkventišku paauglių priskyre sau kaip tinkamą, o tai yra 20 proc. mažiau negu prosocialių paauglių pasirinkimas. Tai gali reikšti, jog prosocialūs paaugliai nebijo neigiamos ar žeminančios klasės reakcijos, kas būdinga delinkventišku paauglių grupei

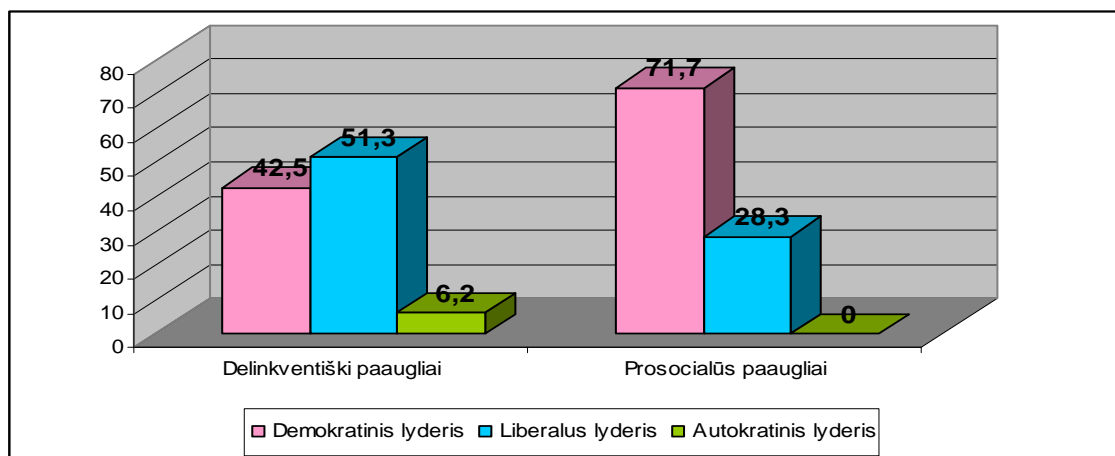
(Valickas, 1997, Kvieskienė, 2003). Delinkventiškiems paaugliams taip pat mažiau negu prosocialiems būdinga domėtis tuo, kas veikiama grupėje. Galbūt šį skirtumą nulemia, jog delinkventiški paaugliai ne visuomet sutinka dalyvauti grupės veikloje, suprasdami galimas pasekmes. Gali būti ir kita situacija: delinkventiški paaugliai baiminasi grupėje patirti neigimus išgyvenimus ar atstūmimą, nes tai gali sumažinti savęs vertinimą.

Taigi, interpretuojant *delinkventinio elgesio paauglių* savęs kaip potencialaus lyderio vertinimą galima išskirti šiuos ypatumus:

- 1) linkę atsižvelgti į grupės narių nuomonę, tačiau lyginant su prosocialiais paaugliais ši ypatybė jiems labiau būdinga negu nebūdinga, taip pat mažiau domisi kitais grupės draugais negu prosocialūs paaugliai, mažiau domisi, kas veikiama grupėje negu prosocialūs paaugliai, taip pat nelinkę imtis iniciatyvos organizuoti grupės veiklą;
- 2) nesijaučia atsakingais už savo grupės draugus, tačiau linkę tartis su grupės draugais, spręsti grupės narių tarpusavio konfliktus;
- 3) yra linkę pagirti savo grupės draugus; linkę išklaudyti kritikos, jiems svarbu, jog grupėje būtų draugiški santykiai;
- 4) labiau negu prosocialios aplinkos paaugliai delinkventinio elgesio paaugliai linkę nepripažinti savo kaltės kai būna neteisūs.

Taigi, delinkventinio elgesio paaugliai save kaip potencialius lyderius yra linkę vertinti labai prieštaringai.

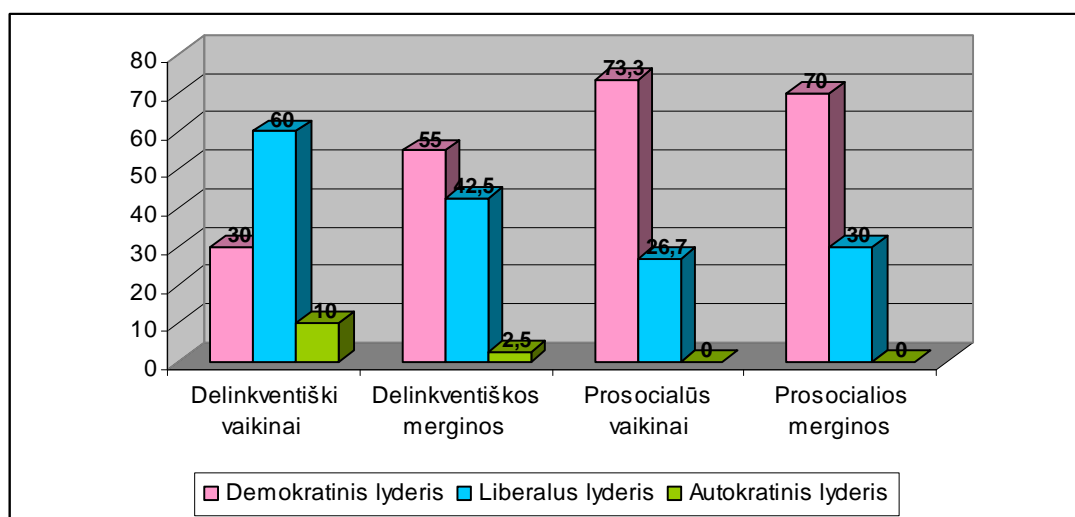
Kiekvieną paauglių pasirinktą atsakymo variantą priskyrėme skirtingiems lyderio vadovavimo stiliams (7 pav.).

7 pav. Požiūris į save pagal lyderio vadovavimo stilių (proc.)

Tarp delinkventinio ir prosocialaus elgesio paauglių grupių buvo gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($p < 0,01$, $\chi^2 = 13,39$). Gauti rezultatai rodo, jog delinkventinio elgesio paaugliai sau priskiria daugiau liberalaus lyderio stiliaus ypatybių- daugiau nei pusė paauglių, tuo tarpu prosocialaus elgesio paaugliai sau dažniau yra linkę priskirti demokratinio stiliaus lyderio ypatybes- net 70 proc. Taip pat delinkventinio elgesio paaugliai save vertina ir kaip autokratinus lyderius (6,20 proc.), tuo tarpu prosocialaus elgesio paaugliai šio vadovavimo stiliaus bruožų, vertindami save, nepasirinko.

Remiantis paauglystėje išryškėjančiais merginų ir vaikinų tarpusavio ryšių palaikymo ir bendravimo motyvų skirtumais bei išanalizavus lyderio įtaką grupės narių tarpusavio santykiams, buvo bandoma išsiaiškinti merginų ir vaikinų požiūrį į lyderių stilius skirtumai.

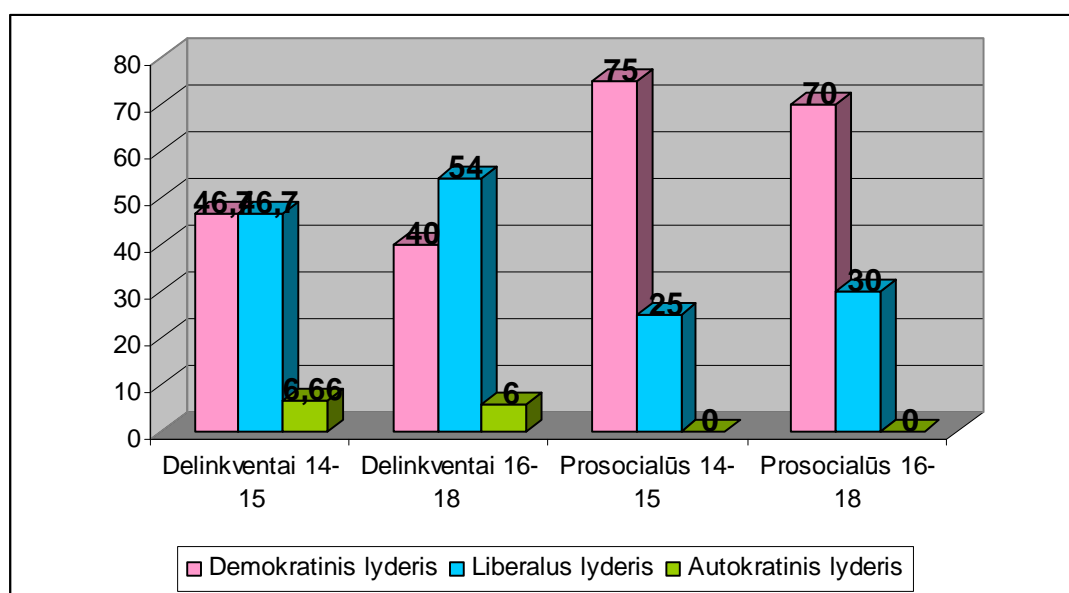

8 pav. Požiūris į savo vadovavimo stilius pagal lytį (proc.)

Nors tarp delinkventiškų paauglių, vertinant save kaip potencialius lyderius, statistiškai reikšmingas skirtumas gautas nebuvo ($p=0,051$, $\chi^2 = 5,936$), tačiau šiuos skirtumus aptarti verta. Delinkventinio elgesio paauglės save kaip turinčias autokratinio lyderio savybių įvertino žymiai rečiau (tik 2,50 proc.) negu delinkventinio elgesio paaugliai vaikinai (10 proc.). Dar daugiau: delinkventinio elgesio paauglės save įvertino kaip turinčias daugiau demokratinio lyderio stiliaus ypatybių (net 55 proc.) pagal savęs vertinimą yra žymiai mažiau nutolę nuo prosocialių paauglių savęs vertinimo negu delinkventiški vaikinai (delinkventiški vaikinai save kaip demokratinį lyderį įvertino tik 30 proc.). Save kaip liberalius lyderius įvertino net 60,0 proc. delinkventiškų vaikinų, o merginų tik 42,5 proc. Galima matyti tendenciją, jog savęs kaip potencialaus lyderio vertinimas išsiskyrė pagal lytį: delinkventiškos merginos save vertina daugiau kaip demokratinį lyderį, tuo tarpu vaikinai save vertina dažniau kaip liberalius lyderius.

Prosocialaus elgesio paauglių merginų ir vaikinų atsakymų pasiskirstymas taip pat statistiškai reikšmingai nesiskiria, nors merginos save dažniau vertina kaip turinčias daugiau demokratinio lyderio savybių (73,3 proc.) negu vaikinai (70 proc.), tuo tarpu vaikinai save dažniau negu merginos sutapatina su liberaliu lyderiu (30 proc.). Kalbant apie autoritarinius lyderius, susumavus visus teiginių vertinimus, nė vienas prosocialus paauglys nepriskyrė savęs šiam vadovavimo stiliui. Matyti tendencija, jog tiek prosocialios merginos, tiek vaikinai save dažniausiai laiko demokratiškais lyderiais.

Tiriant požiūrį į savo kaip potencialus lyderio vadovavimo stilių, buvo atsižvelgta ir į amžiaus kriterijų (9 pav.).

9 pav. Požiūris į vadovavimo stilius pagal amžių (proc.)

Nors statistinė analizė neparodė esant statistiškai reikšmingo skirtumo tarp savęs kaip potencialaus lyderio pasirinkimų pagal amžių, tačiau skirtumų pastebėta buvo. Delinkventinio elgesio paauglių, kurių amžius 14-15 metų, savęs vertinimas pasiskirsto tolygiai tarp demokratinio (save kaip demokratinį lyderį vertina 46,8 proc. paauglių) ir liberalaus lyderio stilių (tiek pat paauglių). Tuo tarpu tarp 16-18 metų amžiaus tarpsnyje pastebima, jog liberalaus lyderio savybes paaugliai sau priskiria dažniau (54 proc. paauglių) negu demokratinio (40 proc. paauglių). Save kaip autokratinus lyderius įvertino apie 7 proc. 14-15 metų amžiaus paauglių ir 6,0 proc. 16-18 metų amžiaus paauglių. Prosocialių 14-15 metų paauglių savęs kaip demokratinio lyderio vertinimas sudaro 75 proc. (yra 5 proc. daugiau negu 16-17 metų). O liberalius lyderius 16-18 metų amžiaus

paaugliai vertina 5 proc. daugiau negu 14- 15 metų. Savęs kaip autokratinio lyderio vertinimų tarp prosocialių paauglių nepasitaikė.

Galima matyti, jog delinkventinio elgesio 14- 15 metų amžiaus paauglių savęs kaip potencialaus lyderio vertinimas yra artimesnis prosocialių paauglių savęs vertinimui. Vadinasi, 14- 15 metų amžiaus delinkventiškus paauglius koreguoti galima lengviau negu vyresniuosius, kadangi jų pasirinkimai yra artimesni prosocialios aplinkos paauglių vertinimams.

Pagal aptarus rezultatus galime daryti **išvadas**:

-Delinkventinio elgesio paauglių savęs kaip lyderio vertinimas nuo prosocialių paauglių skiriasi kito nuomonės paisymo, atsakomybės už savo grupę, pripažįstant savo kaltę, iniciatyvumo klausimais.

- Delinkventinio elgesio paaugliai pagal teiginių vertinimus save įsivaizduoja kaip liberalius lyderius, tuo tarpu kai prosocialūs paaugliai save mato demokratinio lyderio pozicijoje. Taip pat delinkventiško elgesio merginos save yra linkusios vertinti kaip demokratinius lyderius, o vaikinai kaip liberalius. Esama skirtumo ir tarp savęs kaip lyderio vertinimų ir tarp delinkventiškų paauglių pagal amžių: 14-15 metų amžiaus paaugliai save vertina tiek kaip liberalius, tiek kaip demokratinius lyderius, tuo tarpu 16- 18 metų amžiaus paaugliai save linkę vertinti jau kaip liberalius lyderius.

2.7.2. Požiūris į grupės narį kaip pageidaujama lyderį

Siekiant ištirti požiūrį į pageidaujama lyderį, buvo pateiktas analogiškas savęs kaip lyderio vertinimui anketas. Buvo siekiama ištirti, koks lyderio vadovavimo stilius būtų pageidautinas delinkventiškiems ir prosocialiems paaugliams.

5 lentelė. Paauglių požiūris į pageidaujamą lyderį (%) (n=140)

Bruožai	Delinkventinio elgesio paauglių grupė (n=80)			Prosocialaus elgesio paauglių grupė (n=60)			P	χ^2
	Teigiamas	Neutralus	Neigiamas	Teigiamas	Neutralus	Neigiamas		
Atsižvelgia į grupės narių nuomonę	51 63,8	14 17,5	15 18,8	39 65,0	14 23,3	7 11,7	0,430	1,686
Pagiria savo grupės narius	36 45,0	19 23,8	25 31,3	40 66,7	15 25,0	5 8,30	0,003	11,390
Jaučiasi atsakingas už savo grupės narius	31 38,8	23 28,8	26 32,5	25 41,7	21 35,0	14 23,3	0,471	1,507
Tarasi su grupės nariais, kai reikia išspręsti iškilusią problemą	45 56,3	18 22,5	17 21,3	39 65,0	16 26,7	5 8,3	0,115	4,323
Nesikiša į grupės narių santykius, kai tarp jų iškyla konfliktas	29 36,3	15 18,8	36 45,0	25 41,7	23 38,3	12 20,0	0,003	11,355
Pripažįsta savo kaltę, kai mato, kad iš tiesų buvo neteisus	39 48,8	15 18,8	26 32,5	30 50,0	25 41,7	5 8,30	0,000	15,356
Domisi tuo, kas veikiama grupėje	46 57,5	19 23,8	15 18,8	46 76,7	10 16,7	14 6,70	0,040	6,436
Imasi iniciatyvos organizuoti grupės veiklą	40 50,0	20 25,0	20 25,0	24 40,0	26 43,3	10 16,7	0,068	5,368

Domisi, kaip sekasi kitiems grupės nariams	38 47,5	23 28,8	19 23,8	43 71,7	9 15,0	8 13,3	0,016	8,226
Domisi, ką jam rūpimais kausimais galvoja jo grupės nariai	37 46,3	17 21,3	26 32,5	37 61,7	17 28,3	6 10,0	0,007	9,844
Išklausau, kai jį kritikuoja kiti grupės nariai	24 30,0	20 25,0	36 45,0	31 51,7	19 31,7	10 16,7	0,001	13,021
Rūpinasi, kad jo grupėje būtų draugiški santykiai	34 42,5	22 27,5	24 30,0	27 45,0	27 45,0	6 10,0	0,009	9,449

Statistiškai reikšminga, nes $p < 0,05$

Tyrimo duomenys parodė, jog požiūris į pageidaujamą lyderį, kuriam tinka teiginys „*Jis pagiria savo grupės narius*“ tarp abiejų tiriamųjų grupių skiriasi statistiškai reikšmingai: 66,7 proc. prosocialių paauglių ir 45 proc. delinkventinio elgesio paauglių atsakė, jog jų pageidaujamam lyderiui šis teiginys tinka. Tačiau daugiau delinkventinio elgesio paauglių atsakė, jog ši teiginys jų pageidaujamam lyderiui ir netinka (31,3 proc.). Šie rezultatai rodo, jog delinkventinio elgesio paaugliai pageidaujamą lyderį mato kaip rečiau pagiriantį savo draugus negu prosocialaus elgesio paauglių pasirinktas lyderis, o tai yra autoritarinio ir liberalaus lyderio ypatybė.

Statistiškai reikšmingai skiriasi ir teiginio „*Nesikiša į grupės narių santykius, kai tarp jų iškyla konfliktas*“ vertinimas: 41,7 proc. prosocialių ir 36,6 proc. delinkventinio elgesio paauglių mano, jog šis teiginys tinka lyderiui. Tačiau 45 proc. delinkventinio elgesio paauglių mano, jog šis teiginys netinka lyderiui, tuo tarpu tik 20 proc. prosocialių paauglių mano, jog šis teiginys lyderiui netinka. Vadinasi, delinkventinio elgesio paaugliai mano, jog lyderis turėtų kištis į grupės narių santykius, kai tarp jų iškyla konfliktas, o prosocialūs paaugliai tuo įsitikinę mažiau. Taip nelinkę manyti ir delinkventinio elgesio paaugliai, vertindami save kaip potencialų lyderį. Vadinasi, pasitvirtina tendencija, jog delinkventinio elgesio paaugliai iškilusių problemų sprendimą yra linkę perduoti kitiems. Tai rodo jų atsakomybės jausmo ir savarankiškumo trūkumą, nepasitikėjimą savo jėgomis. Prosocialių paauglių atsakymai rodo, jog šios savybės nepriskiriamos nei sau, nei pageidaujamam lyderiui. Tai vėl gi rodo klasę esant tik formalia grupe, matyti paauglystei būdinga egocentrinė tendencija: konfliktų sprendimas- tik ją sprendžiančiųjų reikalas, tačiau nei grupės, nei lyderio tai liesti neturėtų.

„*Pripažįsta savo kaltę, kai mato, kad iš tiesų buvo neteisy*“ - šio teiginio vertinimai tarp tiriamųjų grupių iš esmės nesiskiria. Kaip tinkamą lyderiui jį įvertino 48,8 proc. delinkventinio

elgesio paauglių ir 50 proc. prosocialių paauglių. Įdomu, jog delinkventinio elgesio paaugliai, tiek vertindami save, tiek pageidaujama lyderį, priskiria kaltės pripažinimą. Maža to: ši ypatybė kaip svarbesnė priskiriama pageidaujama lyderiui. Vadinasi, šis pasirinkimo kriterijus yra reikšmingas ne tik delinkventiškiems paaugliams vertinant save, bet aplinkinius, kartu ir pageidaujama lyderį. Be to, šis atrankos kriterijus pirmiausia yra keliamas vertinant aplinkinius, kadangi lyderiu gali būti asmuo, turintis daugiau atsakomybės ir teisingumo jausmo negu patys paaugliai. Prosocialūs paaugliai lyderiui šį atrankos kriterijų taiko rečiau negu patys sau. Vadinasi, prosocialių paauglių lyderio pasirinkimui teisingumo jausmas reikšmės turi, tačiau mažiau lyginant su savęs kaip potencialaus lyderio vertinimu: teisingumo jausmas turi būti būdingas jiems patiems.

Atsakymų, jog teiginys „*Domisi tuo, kas veikiama grupėje*“ tinka lyderiui pasiskirstymas taip pat yra statistiškai reikšmingas: 57,5 proc. delinkventinio elgesio ir 76,7 proc. prosocialaus elgesio paauglių pasirinko šį teiginį kaip tinkamą lyderiui. Vadinasi, šis teiginys labiau tinka prosocialių paauglių įsivaizduojamam lyderiui. Teiginį „*Domisi, kaip sekasi kitiems grupės nariams*“ kaip tinkamą lyderiui pasirinko 71,7 proc. prosocialių paauglių ir 47,5 proc. delinkventinio elgesio paauglių. Tai yra statistiškai reikšmingas skirtumas.

Statistiškai reikšmingai skiriasi teiginio „*Domisi, ką jam rūpimais klausimais galvoja jo grupės nariai*“ vertinimas: daugiau prosocialių paauglių (61,7 proc.) priskyrė šį teiginį tinkamu lyderiui negu delinkventinio elgesio paaugliai (46,3 proc.). Skirtingai buvo įvertintas ir teiginys „*Išklausyti, kai jį kritikuoja kiti grupės nariai*“ : 51,7 proc. prosocialių paauglių ir tik 30 proc. delinkventinio elgesio paauglių mano, jog šis teiginys tinkamas lyderiui. Tuo tarpu daugiau delinkventinio elgesio paauglių (45 proc.) atsakė, jog šis teiginys netinka lyderiui, kai kaip netinkamą lyderiui šį teiginį pasirinko tik 16,7 proc. prosocialaus elgesio paauglių. Teiginio „*Rūpinasi, kad jo grupėje būtų draugiški santykiai*“ vertinimai taip pat leidžia stebėti skirtumus: daugiau prosocialių paauglių mano, jog šis teiginys yra tinkamas lyderiui (45 proc.) negu delinkventinio elgesio paauglių (42,5 proc.).

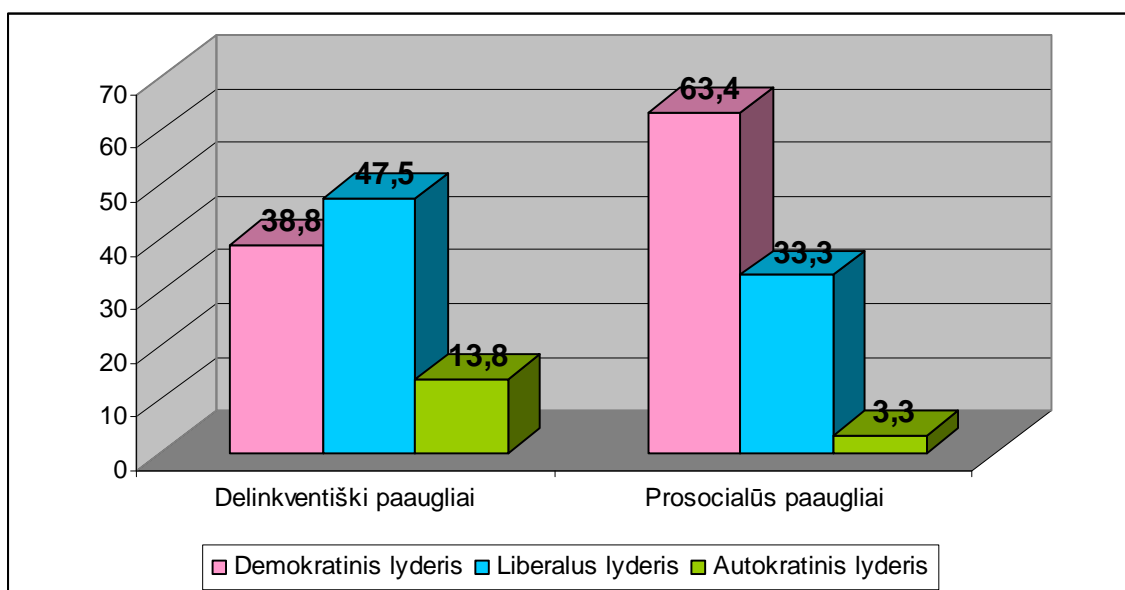
Kaip galima pastebėti, beveik pusė delinkventiškų paauglių mano, jog pageidaujamas lyderis turėtų domėtis grupės draugais, ką jam rūpimais klausimais jie galvoja. Lyderis turėtų rūpintis ir draugiškais santykiais grupėje, tačiau beveik trečdalis apklaustųjų mano, jog lyderis šiomis ypatybėmis pasižymėti neturėtų. Matyti, jog delinkventiškų paauglių lyderiui yra nebūtinai draugiškumas, kontaktas su visais grupės nariais. Šie atsakymai patvirtina šioje grupėje egzistuojant statusų hierarchiją: lyderis vadovauja ir organizuoja grupės veiklą, tačiau nelinkęs bendrauti su visais grupės nariais, taip pat domisi ne visų grupės narių nuomone. Lyderis atsirenka

sau asmenis į artimiausią ratą. Šios tendencijos prosocialių paauglių atsakymuose pastebėta nebuvo, todėl jų pageidaujama lyderiui šie reikalavimai yra keliami kaip būtini. Tarp prosocialaus elgesio paauglių lyderis turėtų domėti, kas veikiama grupėje (šis teiginys buvo išskirtas kaip tinkamas ir vertinant save), kaip sekasi grupės draugams (tačiau vertinant save prosocialiems paaugliams šis teiginys buvo priskirtas rečiau negu pageidaujama lyderiui). Vadinasi, prosocialiems paaugliams yra svarbu, jog lyderis draugiškumo, bendruomeniškumo ypatybėmis turi pasižymėti labiau negu jie patys. Stebima paauglystei būdinga egocentrinė tendencija: prosocialūs paaugliai mano, kad lyderis turėtų rūpintis grupe, tačiau šis reikalavimas yra taikomas kitiems, o ne vertinant save. Lyderis turėtų lengviau priimti kritiką negu patys paaugliai bei rūpintis draugiškais santykiais grupėje.

Nors statistinė analizė neparodė esant statistiškai reikšmingo skirtumo tarp kai kurių teiginių, tačiau verta atkreipti dėmesį į jų vertinimą. Buvo pastebėta, kad delinkventiški paaugliai linkę manyti, jog lyderis turėtų jausti atsakomybę už savo grupės narius, prosocialaus elgesio paaugliai taip pat yra linkę manyti, jog šis teiginys atitinka pageidaujamo lyderio paveikslą, nors sau nei prosocialūs, nei delinkventinio elgesio paaugliai šios savybės priskirti nelinkę. Vadinasi, paaugliams, kuriems trūksta atsakomybės, reikalingas lyderis pasižymintis šia ypatybe.

Svarbu tai, jog delinkventiški paaugliai mano, kad lyderis turėtų organizuoti grupės veiklą (50 proc.). Tokią situaciją gali sąlygoti, jog delinkventinio elgesio paaugliai linkę sau priskirti iniciatyvos organizuoti grupės veiklą stoką (net 42,5 proc. šį teiginį nurodė kaip netinkamą vertinant save). Tai reiškia, jog delinkventiškiems paaugliams veikla turi būti organizuojama, o tai turėtų atlikti lyderis- asmuo iš šalies. Tačiau analogišką tendenciją galime matyti ir prosocialių paauglių atsakymuose: ši ypatybė būdinga lyderiui (40 proc. nurodė šią savybę kaip tinkamą lyderiui), tačiau ne jiems patiems (net 35 proc. nurodė šią savybę kaip netinkamą sau). Vadinasi, abi grupės patvirtina pagrindinę lyderio funkciją- veiklos organizavimą, vadovavimą.

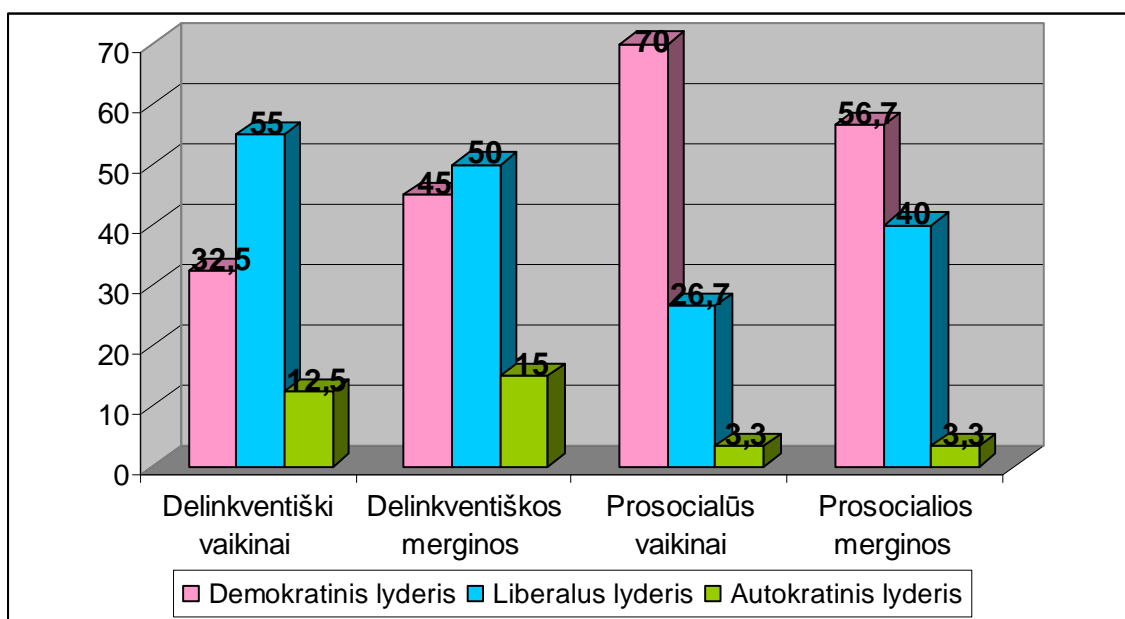
Pagal priskirtų pageidaujama lyderiui bruožų pasiskirstymą buvo tiriamas lyderio vadovavimo stilius (10 pav.).

10 pav. Požiūris į pageidaujamo lyderio vadovavimo stilių (proc.)

Tiriant bendrą pageidaujama lyderiui priskirtų ypatybių pasiskirstymą tarp grupių buvo gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($p < 0,007$; $\chi^2 = 9,871$). Išryškėjo, jog delinkventinio elgesio paaugliams gali būti priimtinas lyderis, turintis liberalų (47,5 proc. visų pasirinkimų) ir autokratinį (13,8 proc. visų pasirinkimų) vadovavimo stilių. Prosocialių paauglių lyderis, anot respondentų, turi vadovautis demokratinio lyderio vadovavimo stiliumi (63,4 proc.). Tarp prosocialių paauglių galima aptikti ir liberalaus (33,3 proc.), ir autokratinio (3,3 proc.) lyderio pasirinkimų. Tačiau galima stebėti tendenciją, jog delinkventiškiems paaugliams pageidaujamas lyderis yra liberalus, prosocialūs paaugliai pageidaujamu lyderiu laiko demokratinį lyderį.

Nors, tiriant lyderio stiliaus pasirinkimą pagal lytį, statistiškai reikšmingas skirtumas užfiksuotas nebuvo, tačiau galima matyti esant tam tikrų skirtumų. Todėl manoma, jog pageidaujamo lyderio vadovavimo stiliaus pasirinkimus yra prasminga išanalizuoti, atsižvelgiant ir į lyties kriterijų (11 pav.)

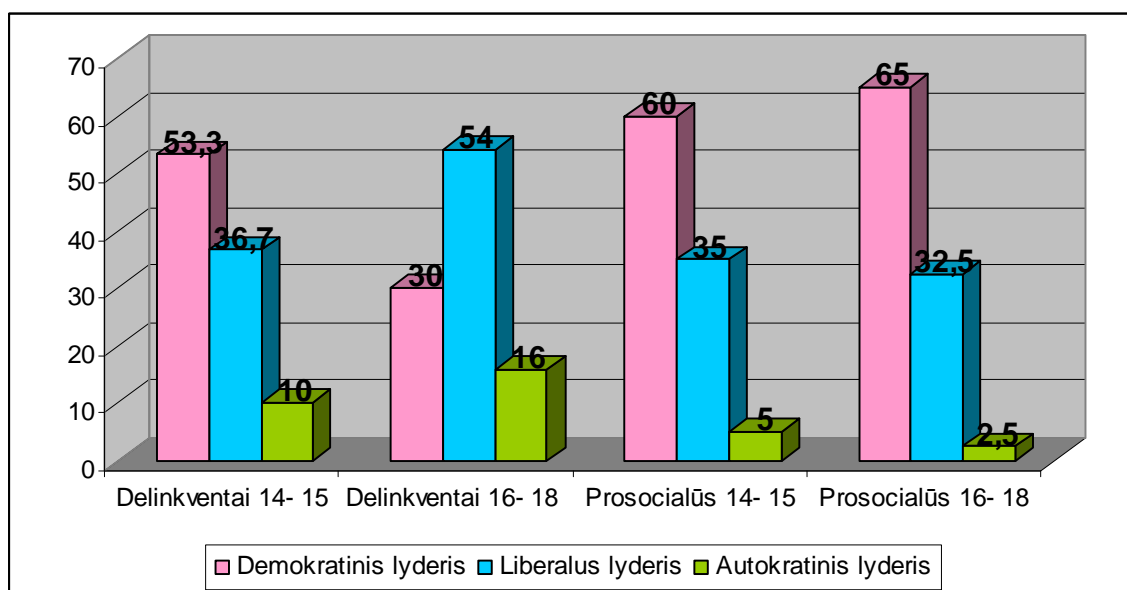
11 pav. Požiūris į pageidaujamo lyderio stilių pagal lytį (proc.)

Delinkventinio elgesio merginos liberalaus vadovavimo stiliaus lyderį renkasi tik 5 proc. daugiau negu demokratinį, o 15 proc. renkasi autokratinį lyderio vadovavimo stilių kaip pageidaujama. Tarp vaikinų liberalų lyderį renkasi net 55 proc., demokratinį- 32,5 proc., o autokratinį- tik 12,5 proc. Galima mtyti, jog autokratinį lyderį renkasi daugiau merginų negu vaikinų. Tačiau daugiau merginų renkasi ir demokratinį lyderį negu vaikinai.

Tarp prosocialių merginos ir vaikinai mažiausiai- tik 3,3 proc. apklaustųjų atsakė, jog rinktųsi autokratinį lyderį. Tačiau merginos (40 proc.) dažniau negu vaikinai (26,7 proc.) pageidaujamu lyderiu rinktųsi liberalų lyderį. O vaikinai (70 proc.) dažniau negu merginos (56,7 proc.) rinktųsi demokratinį lyderį. Taigi, galime stebėti, jog merginoms labiau negu vaikinams yra priimtinas liberalus lyderis, o vaikinams labiau negu merginoms- demokratinis.

Lyginant šių grupių pasirinkimus pagal lytį, išryškėja, jog delinkventiškų merginų pageidaujamo lyderio stiliaus pasirinkimas yra artimesnis prosocialių merginų atsakymams. Galima matyti, jog prosocialioms ir delinkventiškoms merginoms patrauklūs tiek demokratinis, tiek liberalus lyderio vadovavimo stiliai. Tarp vaikinų matyti, jog prosocialūs vaikinai palaiko liberalaus stiliaus lyderį, o delinkventiški- liberalų.

Siekiant kuo giliau išanalizuoti lyderio stiliaus palaikymo reiškinių, buvo atsižvelgta ir į amžiaus kriterijų (12 pav.).

12 pav. Požiūris į pageidaujamo lyderio stilių pagal amžių (proc.)

Statistinės analizės duomenimis statistiškai reikšmingas skirtumas taikant amžiaus kriterijų aptiktas nebuvo, tačiau verta pastebėti, jog tarp delinkventinio elgesio paauglių pageidaujamo lyderio stiliaus vertinimas pagal amžių išsiskyrė. 14-15 metų amžiaus paaugliai pageidaujamu lyderiu laiko asmenį, turintį daugiausia demokratinio lyderio stiliaus ypatybių, šį lyderį pasirinko net 53,3 proc. delinkventišku paauglių. Tuo tarpu 16- 18 metų amžiaus paaugliai rinkęsi liberalaus stiliaus lyderį (54 proc. visų pasirinkusiųjų). Iš 14-15 metų amžiaus paauglių tik 10 proc. rinkęsi autokratinį lyderį ir 36,7 – liberalų. 30 proc. 16- 18 metų amžiaus paauglių būtų linkę rinkti demokratinį lyderį ir 16 proc. autokratinį. Vadinasi, 14- 15 metų amžiaus paauglių pasirinkimai yra labai panašūs su prosocialios aplinkos paauglių pasirinkimais. Galima daryti išvadą, jog, kuo vyresnis delinkventiškas paauglys renkasi, tuo labiau tikėtina, jog jis pageidaus autokratiško stiliaus lyderio.

Tiriant prosocialaus elgesio paauglių pasirinkimus, paaiškėjo, kad tiek 14-15 metų amžiaus (net 60 proc.), tiek 16- 18 metų amžiaus tiriamieji rinkęsi demokratinį lyderį (65 proc.). Liberalų lyderį rinkęsi 35 proc. 14-15 metų amžiaus ir 32,5 proc. 16- 18 metų amžiaus paauglių. Pastebėta, jog autokratinio lyderio pasirinkimo galimybė su amžiumi mažėja: tarp 14-15 metų amžiaus paauglių tik 5 proc. rinkęsi autokratinį lyderį, o tarp 16- 18 metų amžiaus paauglių- jau tik 2,5 proc. Vadinasi, tarp prosocialių paauglių galima stebėti tendenciją, jog, kuo vyresnio amžiaus paauglys renkasi, tuo pageidaujamas lyderis demokratiškesnis.

Aptarus tyrimo rezultatus galima daryti *išvados*:

- Tarp delinkventišku paauglių išryškėjo šie pageidaujamo lyderio ypatumais: jis turi spręsti kylančius grupėje konfliktus, turėti teisingumo jausmą, didesnę negu grupės nariai, turi jausti atsakomybę už grupę, domėtis grupės nariais, rūpintis draugiškais santykiais grupėje, organizuoti grupės veiklą.

- Prosocialių paauglių pageidaujamas lyderis turėtų domėtis grupe, grupės narių santykiais, tačiau šis lyderis neprivalo kištis į grupės narių konfliktų sprendimą.

- Delinkventišku paauglių pageidaujamas lyderius turėtų būti liberalus lyderis, tuo tarpu prosocialūs paaugliai rinktuši demokratinį.

2.7.3. Požiūrių į save ir į kitus kaip lyderius panašumai ir skirtumai

Buvo siekiama atsakyti į klausimą, ar egzistuoja ryšys tarp savęs kaip lyderio ir pageidaujamo lyderio vertinimų.

6 lentelė. Požiūris į save kaip potencialų ir į kitą kaip pageidaujama lyderį (proc.)

Grupė	Požiūris į save	Požiūris į grupės narį		
		Demokratinis lyderis	Liberalus lyderis	Autokratinis lyderis
Prosocialaus elgesio paauglių grupė	Demokratinis lyderis	30 69,8	13 30,2	-
	Liberalus lyderis	8 47,1	7 41,2	2 11,8
Delinkventinio elgesio paauglių grupė	Demokratinis lyderis	18 52,9	10 29,4	6 17,6
	Liberalus lyderis	13 31,7	25 61,0	3 7,30

	Autokratinis lyderis	-	3 60,0	2 40,0
--	----------------------	---	-----------	-----------

Gauti rezultatai leidžia teigti, jog tie prosocialūs paaugliai, kurie save vertina kaip demokratinio stiliaus lyderius, pageidaujamu lyderiu taip pat rinkęsi demokratinio stiliaus ypatybes turintį asmenį (69,8 proc.). Yra galimybė, jog pageidaujam bus pasirinktas liberalus lyderis (30,2 proc.), tačiau neišsivaizduojama, jog šie paaugliai pageidaujamu lyderiu rinksis autokratinį lyderį. Tai, kad paaugliai, vertinantys save kaip demokratinio stiliaus lyderius, sau priimtinu lyderiu laiko demokratinio stiliaus lyderį, galioja tiek delinkventinio, tiek prosocialaus elgesio paaugliams. Tačiau delinkventinio elgesio paaugliai, save vertinantys kaip demokratinus lyderius, rinkęsi taip pat ir liberalius (29,4 proc.), ir autokratinus (17,6 proc.) lyderius. Prosocialūs paaugliai, save vertinantys kaip liberalius lyderius, rinkęsi demokratinį lyderį. Tuo tarpu delinkventiški paaugliai, priskyre save liberaliam lyderio stiliui, dažniausiai taip pat rinkęsi liberalų lyderį.

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, jog delinkventai yra linkę rinktis autokratinus lyderius, kurie gali būti siejami su griežta kontrole, įtemptais santykiais, dažniau negu prosocialūs paaugliai. Tokia tendencija gali būti siejama su tuo, jog delinkventinio elgesio paaugliai jaučiasi nesaugūs ir nepasitiki savo jėgomis, todėl jiems reikalinga, jog kažkas vadovautų. Tuo galima paaiškinti ir atsiradusį duomenų neatitikimą: delinkventai, save apibūdinantys kaip autokratinus lyderius, pageidaujamu lyderiu laiko liberalų lyderį. Autokratinis lyderis turi vadovauti grupei, o ne jai paklusti ar su ja tartis, o liberalus- nesikišantis lyderis, nelinkęs vadovauti, gali būti suvokiamas kaip paklūstantis autokratiniam lyderiui.

Chi kvadrato kriterijus rodo, jog procentų skirtumas tarp delinkventišku ir prosocialių paauglių yra statistiškai reikšmingas (atitinkamai $p < 0,039$, $\chi^2 = 6,498$ ir $p < 0,014$, $\chi^2 = 12,418$). Todėl galima daryti išvadą, jog tiek prosocialaus, tiek delinkventinio elgesio paauglių lyderių pasirinkimas ir savęs vertinimas yra susijęs.

Koreliacinė tyrimo duomenų analizė atskleidė, jog tarp delinkventinio elgesio paauglių savęs ir pageidaujamo lyderio vertinimo aptinkamas silpnas tarpusavio ryšys (7 lentelė):

7lentelė. Delinkventišku paauglių savęs ir pageidaujamo lyderio vertinimo sąsajos

	Savęs kaip lyderio vertinimas	Pageidaujamo lyderio vertinimas
Savęs kaip lyderio vertinimas	1	0,208
Pageidaujamo lyderio vertinimas	0,208	1

Delinkventinio elgesio paauglių atveju ryšys tarp savęs kaip lyderio ir pageidaujamo lyderio vertinimo yra labai silpnas, nors teigiama koreliacija reiškia, jog keičiantis vienam kintamajam, keičiasi ir kitas. Vadinasi yra tikimybė, kokį lyderio stilių priskiria delinkventinio elgesio paaugliai sau, , jog tokį patį vadovavimo stilių turintį asmenį rinktųsi kaip pageidaujamą lyderį.

8 lentelė. Prosocialių paauglių savęs ir pageidaujamo lyderio vertinimo koreliaciniai ryšiai

	Savęs vertinimas	Pageidaujamo lyderio vertinimas
Savęs vertinimas	1	0,281
Pageidaujamo lyderio vertinimas	0,281	1

Ši lentelė taip pat rodo, jog tarp prosocialių paauglių esama silpno ryšio tarp savęs ir pageidaujamo lyderio vertinimo. Koreliacijos koeficientas rodo esant labai silpną arba nesant jokio stiprumo ryšio. Vadinasi, savęs vertinimas ir priimtino lyderio pasirinkimas yra silpnai susiję tarpusavyje.

Apibendrinant lyderio ir savęs vertinimo ryšį tarp delinkventinio ir prosocialaus elgesio paauglių grupių galima daryti tokias **išvadas**:

- *Prosocialūs paaugliai savęs nelinkę vertinti kaip autokratinio stiliaus lyderius, tačiau tokį lyderį rinktųsi kaip pageidaujamą.*
- *Delinkventiški paaugliai, vertinantys save kaip autokratinis lyderius, savo pageidaujamu lyderiu norėtų matyti ne autokratinį, o liberalų lyderį.*
- *Delinkventini elgesio paauglių požiūris į priimtina lyderį ir savęs vertinimas skiriasi labiau, negu tarpprosocialių paauglių.*

IŠVADOS

1. Delinkventinis elgesys plačiausia prasme- individualių ir socialinių faktorių sąveikos rezultatas, kuris reiškiasi kaip visuomenei nepriimtinių poelgių visuma, kuria pažeidžiamos tam tikroje socialinėje struktūroje nusistovėjusios elgesio, moralės normos. Pagal paauglystės amžiaus tarpsnio ypatumus delinkventinis elgesys gali būti suvokiamas kaip prieštaravimas suaugusiųjų siūlomoms elgesio bei moralės normoms visuotinai nepriimtiniais būdais. Netinkamo auklėjimo šeimoje kontekste delinkventinis elgesys- šeimoje išmoktų, išgyventų ar stebėtų santykių, netinkamo elgesio modelių įsisavinimas ir taikymas kitose aplinkose. Delinkventinis elgesys- mokyklos bendruomenės nesugebėjimo ar nenoro įsigilinti į paauglių problemas ir stengtis jiems padėti rezultatas. Delinkventinis elgesys- prosocialioje aplinkoje patiriamo bendravimo diskomforto kompensavimas, siekiant pakelti savivertę, užimti aukštesnę nei prosocialioje aplinkoje siūlomą statusą, kompensuoti prieraišumo, saugumo poreikius.

2. Filosofijos kontekste lyderiais ar autoritetais pasirenkami tie asmenys, kurie yra būdingi tam tikrai grupei ir visuomenės santvarkai, kadangi kiekviena santvarka yra specifinė. Hierarchijos viršūnėje aptinkame valdžią, autoritetą ar lyderį, kurie pirmiausia remiasi paklusnumu. Būdai, kuriais gali būti pasiekiamas paklusnumas taip pat įvairūs. Tačiau šiuolaikinis lyderis remiasi daugiau tariama kompetencija, negu valdymu ar vadovavimu. Psichologijos mokslo požiūriu, svarbiausia yra tai, jog patys grupės nariai įtvirtina ir apibrėžia lyderio statusą ir sudaro sąlygas lyderiavimui. Lyderiavimas pasireiškia tuo, jog galia tarp lyderio ir grupės narių paskirstoma nevienodai: lyderis vadovauja- grupė paklūsta. Lyderiavimas yra siejama su galia daryti įtaką grupės elgesiui, situaciją atitinkančiais būdais.

3. Tyrimo rezultatai parodė, jog delinkventinio elgesio paaugliai yra linkę priimtinu lyderiu rinkti asmenį, kuris turi liberalaus lyderio stiliaus ypatybes, tačiau, lyginant su prosocialiais paaugliais, jiems yra svarbios ir autokratinio lyderio stiliaus ypatybės. Delinkventinio elgesio paaugliams priimtina lyderį galima apibūdinti: atsižvelgiančiu į grupės narių nuomonę, rečiau negu prosocialios aplinkos lyderis giriančiu savo grupės draugus, besijaučiančiu atsakingu už savo grupės draugus, besitariančiu su grupe dėl problemos sprendimo, padedančiu spręsti iškilusias problemas grupėje, pripažįstančiu savo kaltę, besidominčiu tuo, kas veikiama grupėje, jis imasi iniciatyvos organizuoti grupės veiklą, tačiau negebantis išklausti kritikos.

4. Remiantis tyrimo rezultatų duomenimis, delinkventinio elgesio paauglių požiūris į priimtina lyderį ir savęs vertinimas skiriasi mažiau, negu prosocialių paauglių tarpe. Nors ryšys tarp savęs

vertinimo ir priimtino lyderio pasirinkimo yra silpnas, tačiau yra tikimybė, jog yra ryšys tarp savęs vertinimo ir priimtino lyderio pasirinkimo.

5. Tyrimo rezultatai parodė, jog esama skirtumo tarp vaikinių ir merginų statusų hierarchijos delinkventinio elgesio paauglių grupėse. Delinkventinio elgesio merginų tarpe stebima ypatingai griežta hierarchija, su aiškiai išskiriamomis žemo ir aukšto statuso merginomis. Statusų hierarchijoje ne kiekvienai merginai suteikiamas vaidmuo, gana daug merginų yra priskiriamas žemiausias statusas grupėje. Lyderis šioje grupėje nėra diferencijuojamas pagal veiklos kriterijus, kadangi pagal visus veiklos kriterijus užima tokį pat- aukščiausią statusą, todėl gali būti priskiriamas charizmatiniam lyderiavimo tipui. Delinkventinio elgesio paauglių vaikinių tarpe lyderis yra pasirenkamas skirtingai pagal skirtingus veiklos kriterijus, o tai reiškia, jog hierarchija taip pat nestabili ir priklauso nuo situacijos arba gebėjimų tam tikroje situacijoje atlikti lyderio vaidmenį ir pelnyti grupės pripažinimą, o tai reiškia, jog lyderis šioje grupėje gali būti priskiriamas racionaliam lyderiavimo tipui. Šių hierarchijų ypatumus taip pat patvirtino ir pedagogų tyrimo rezultatai, pagal kuriuos merginų hierarchija ir lyderiai yra visiems matomi ir suprantami, hierarchija yra atvira, visiems matoma ir suprantama. Vaikinių tarpe hierarchija yra paini, uždara ir sunkiai suprantama, todėl galima teigti, jog merginos gali būti lengviau koreguojamos negu vaikinai.

LITERATŪRA

1. Arendth H. Tarp praeities ir ateities. Vilnius: Aidais, 1995.
2. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vilnius: Jošara, 1997.
3. Barkauskaitė M. Mokinių tarpusavio santykiai. Kaunas: Šviesa, 1979.
4. Barkauskaitė M. Paaugliai: sociopedagoginė dinamika. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2001.
5. Beckstein G., Hohlmeier M., Stewens C., Weiss M. Jugendkriminalität. Ein Thema für die Schule? München, 2001.
6. Bitinas B. Hodegetika. Auklėjimo teorija ir technologija. Vilnius: Kronta, 2004.
7. Bulotaitė L., Pivorienė R.V., Sturlienė N. Drauge su vaiku... Vilnius : UAB "Efrata", 2000.
8. Butkienė G. Kepalaitė A. Mokymasis ir asmenybės brendimas: pedagoginis psichologinis įvadas studentams, mokytojams, tėvams. – V.: Margi raštai, 1996
9. Büttner Ch., Koschate M. Westliche Psychologie gegen Jugendgewalt weltweit. Frankfurt am Main, 2003.
10. Civinskas R., Levickaitė V., Tamutienė I. Vengiančių lankyti mokyklą vaikų problemos ir poreikiai : monografija. Vilnius : Garnelis, 2006.
11. Coleman J.S. Socialinės teorijos pagrindai. Vilnius : Margi raštai, 2005.
12. Dapkienė S. Vaikų ir paauglių deviantinio elgesio ypatumai ir prevencija [žiūrėta 2006m. rugsėjo 6d.] Prieiga per internetą:
http://www.mkc.lt/dokumentas/mokymosi_medziaga/Problemiskas_paauglys.doc
13. Dereškevičius P., Rimkevičienė V., Targamadžė V. Mokyklos nelankymo priežastys. Vilnius: Žuvėdra, 2000.
14. Fromas E. Turėti ar būti? Vilnius: Mintis, 1990.
15. Fürst M. Psichologija. Vilnius : Lumen, 1998.
16. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. Aš myliu kiekvieną vaiką. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.
17. Gučas A. Vaiko ir paauglio psichologija. Kaunas: Šviesa, 1990.
18. Ignatavičienė S., Žukauskienė R. Rizikos grupės vaikai. Vilnius: Leidybos centras, 1999.
19. Jacikevičius A. Žmonių grupių (socialinė) psichologija. Vilnius : Žodynas, 1995.
20. Jovaiša L. Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, 2001.
21. Jovaiša L. Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, 2001.

22. Juodraitis A., Merkys G., Ruškus J. Nepilnamečių vidutinės priežiūros įstaigų veiklos edukacinė ir psichosocialinė analizė. Šiaulių universiteto Socialinės pedagogikos ir psichologijos katedra, 2001.
23. Justickis V. Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai. Kaunas: Šviesa, 1984.
24. Kviskienė G. Laisvalaikio kultūra : (teorija, praktika, rekomendacijos). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1996.
25. Kviskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.
26. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. Kaunas : Technologija, 2002.
27. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas: Technologija, 1997.
28. Lietuvos vaikai 2005. Vilnius: STD, 2006.
29. Metz-Goeckel H. Psychologie der Gruppe 2002// [žiūrėta 2007 sausio 5d.] Prieiga per internetą:
30. Minarek Ch. Ist die Entstehung aggressiven Verhaltens Jugendlicher auf Gewalt in den Medien zurückzuführen? Diplomarbeit, Fachhochschule Dortmund, 2004.
31. Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. Kaunas: Aušra, 2003.
32. Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
33. Nisbet A.R. Sociologijos tradicija. Vilnius: Pradai, 2000.
34. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2003. Vilnius: STD, 2004.
35. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2004. Vilnius: STD, 2005.
36. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2005. Vilnius: STD, 2006.
37. Oerter R., Montada L. Entwicklungspsychologie. Weinheim: Psychologie Verlags Union, 1995.
38. Paulauskas R. Apie paauglių nusikalstamumo priežastis. Vilnius: „Žinijos“ draugija, 1989.
39. Petermann U., Petermann F. Probleme im Jugendalter. Psychologische Hilfen. Freiburg im Breisgau: Lambertus-Verlag., 1990.
40. Petrovskis A. Špalinskis V. Socialinė kolektyvo psichologija. Kaunas : Šviesa, 1983.
41. Petruitytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. Vilnius : Presvika, 2003.
42. Pivorienė R.V. Klasė kaip grupė// Mūsų klasė: knyga klasės auklėtojui. Vilnius: Tyto alba, 2005.
43. Platonas. Valstybė. Vilnius : [s.n.], 1992

44. Pukinskaitė R. Eksternalių elgesio sunkumų turinčių vaikų įtaka šeimai// Medicina Nr.4, 38 tomas. Vilnius: 2002.
45. Rupšienė L. Nenoras mokytis - socialinis pedagoginis reiškinys. Klaipėda : KU 1-kla, 2000.
46. Ruškus J., Žurauskaitė R. Lyderystės kaip socialinio konstrukto, psichosemantinės erdvės identifikavimas// Socialiniai tyrimai, Nr. 4, 2004.
47. Sahlberg R. Kaip suprantamas mokymasis// [žiūrėta 2006m. lapkričio 20d.] Prieiga per internetą:
<http://www.mtp.smm.lt/dokumentai/InformacijaSvietimui/KonferencijuMedziaga/200505Sahlberg.doc>
48. Sturlienė N. Pasitikėjimo ir bendradarbiavimo atmosferos kūrimas// Mūsų klasė: knyga klasės auklėtojų. Vilnius: Tyto alba, 2005.
49. Suslaivičius A., Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
50. Suslavičius A. Socialinė psichologija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
51. Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius : VU Spec. psichologijos labor., 1999.
52. Vaičiulienė A. Paauglio psichologija. Vilnius: Presvika, 2004.
53. Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos. Vilnius: Mokslo aidai, 2000.
54. Vaitiekonienė V. Žmogaus raida. Svarbiausieji vaiko ir paauglio psichosocialinės raidos aspektai. Šeimos įtaka// Nepilnamečių kriminalinė justicija, Vilnius, 2001.
55. Vaitkevičius R., Saudargienė A. Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose. Kaunas: VDU leidykla, 2006.
56. Valatkienė S. Mokytojų rengimas ir „aktyviosios mokyklos“ teorija ir patirtis// Acta paedagogica Vilnensia, nr.9, 2002.
57. Valickas G. Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius : Vilniaus universiteto 1-kla, 1991.
58. Valickas G. Asocialios asmenybės raidos ir funkcionavimo ypatumai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
59. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
60. Želvys R. Bendravimo psichologija. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.

61. Židonienė R. Pavojingi požymiai paauglystėje// Paauglys dabartinėje visuomenėje. Vilnius: Efrata, 2001.
62. Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
63. Žukauskienė R. Raidos psichologija. Vilnius: Margi raštai, 1998.
64. Žukauskienė R. Raidos psichologija. Vilnius: Margi raštai, 2002.
65. Бергер П. Л., Бергер Б., Коллинз Р. Личностно-ориентированная социология. Москва: Академический проект, 2004.
66. Вебер М. Избранное. Образ общества. Москва: Юрист, 1994.
67. Горьковая И.А. Личность подростка- правонарушителя. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 2005.
68. Шэффер Д. Дети и подростки. Санкт-Петербург: Питер, 2003.

PRIEDAI

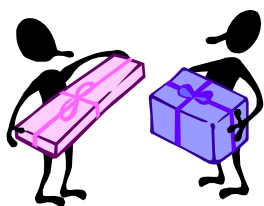
1 priedas

1 lentelė. Nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) padarę nusikaltimus, pagal amžių ir lytį (Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Iš viso	3576	3668	3522	3037	3762	3784
Amžiaus grupės, metais:						
14-15	1033	1065	1076	810	1025	1084
16-17	2545	2603	2446	2227	2737	2700
Vaikinai	3400	3474	3318	2838	3564	3555
Merginos	178	194	204	199	198	229

2 lentelė. Nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) padarę nusikaltimus (Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Pakartotinai	668	745	693	703	400	378
Grupėse	2236	2201	2023	1743	2327	2180
Tik nepilnamečių grupėse	1258	1156	1127	1059	1205	1153
Mišrioje grupėse	978	1045	896	726	1059	1027
Neblaivūs	640	586	568	456	667	639
Narkotinio apsvaigimo būsenos	6	13	9	12	15	6

Mielas jaunuoli,

Jauno žmogaus gyvenime labai svarbu, kokie žmonės - šeima, mokytojai, draugai ir pažįstami - jį supa. Kartais draugus ir bičiulius mes renkamės patys, o kartais jie mus susiranda ir tampa mums artimais žmonėmis.

Ar šioje įstaigoje Jums pasisekė atrasti draugų tarp bendraamžių ir artimų žmonių tarp suaugusiųjų? Pasikalbėkime apie tai. Nenusiminkite, jei tai dar nepavyko, nes kiekvienam žmogui įsigyti tikrų draugų nėra lengva.

Prašyčiau atsakyti į žemiau pateikiamus klausimus bei atlikti keletą užduočių. *Jūsų atsakymai niekur nebus skelbiami ir niekam nebus rodomi.*

Su pagarba

Vilniaus Universiteto edukologijos studijų magistrantė

Rūta Vaitiekutė

I UŽDUOTIS

Žmonės, kuriuos mes sutinkame, kartais mus patraukia savo charakteriu, gyvenimiška patirtimi, drąsa, vyriškumu ar moteriškumu, kalba ir pan. Tačiau draugais mes tampame tik tuomet, kai ir mes patys kuo nors išsiskiriame iš kitų.

Prašyčiau pagalvoti apie save ir kiekvieną žemiau pateikiamą teiginį įvertinti (parašant pliusą atitinkamame langelyje) pagal tai, kiek jis Tau tinka.

Teiginiai	Man tinka	Man nelabai tinka	Man visai netinka
Aš atsižvelgiu į grupės narių nuomonę.			
Aš pagiriu savo grupės narius.			
Jaučiuosi atsakingas už savo grupės narius.			
Tariuosi su grupės nariais, kai reikia išspręsti iškilusią problemą.			
Nesikišu į grupės narių santykius, kai tarp jų iškyla konfliktas.			
Pripažįstu savo kaltę, kai matau, kad iš tiesų buvau neteisus.			
Domiuosi tuo, kas veikiama grupėje.			
Imuosi iniciatyvos organizuoti grupės veiklą.			
Domiuosi, kaip sekasi kitiems grupės nariams.			
Domiuosi, ką man rūpimais klausimais galvoja mano grupės nariai.			
Išklausau, kai mane kritikuoja kiti grupės nariai.			
Rūpinuosi, kad mano grupėje būtų draugiški santykiai.			

II UŽDUOTIS

Dabar prašyčiau pagalvoti apie savo bendraamžį ar grupės narį, kurio nuomonė Tau yra svarbi, kuriam Tu lengvai paklūsti ir sutinki, kad jis Tau vadovautų. *Kuo tas asmuo išsiskiria iš kitų tarpo?*

Galvodamas apie tokį asmenį, įvertink kiekvieną žemiau pateikiamą teiginį (atitinkamame langelyje parašydamas pliusą) pagal tai, kiek tas ar kitas teiginys tinka šiam asmeniui.

Teiginiai	Jam būdinga	Jam nelabai būdinga	Jam tikrai nebūdinga
Jis atsižvelgia į grupės narių nuomonę			
Pagiria savo grupės narius			
Jaučiasi atsakingas už savo grupės narius			
Tarasi su savo grupės nariais, kai reikia išspręsti iškilusią problemą			
Nesikiša į grupės narių santykius, kai tarp jų iškyla konfliktas			
Pripažįsta savo kaltę, kai mato, kad iš tiesų buvo neteisis.			
Domisi tuo, kas veikiama grupėje			
Imasi iniciatyvos organizuoti grupės veiklą			
Domisi, kaip sekasi kitiems grupės nariams			
Domisi, ką jam rūpimais klausimais galvoja mano grupės nariai			
Išklauso, kai jį kritikuoja kiti grupės nariai			
Rūpinasi, kad grupėje būtų draugiški santykiai			

III UŽDUOTIS

Mokantis, dirbant, keliaujant, žvejojant, linksminantis ar pramogaujant susitinkama *su įvairiais žmonėmis*. Su tais, su kuriais būna gera, malonu, norima dažniau susitikti, daugiau pabendrauti, ką nors drauge veikti.

Įdomu, *su kokiais asmenimis* Tu labiausiai norėtum būti šiose, toliau pateiktose, situacijose?

1) *Su kuo iš šioje įstaigoje gyvenančių jaunuolių norėtum eiti į turistinį žygį?* (nurodyk ne daugiau 3 asmenų ir parašyk jų vardus).

- 1.....
- 2.....
- 3.....

2) *Ištikus bėdai, į kuriuos šioje įstaigoje gyvenančius jaunuolius kreiptumeisi pagalbos ar patarimo?* (nurodyk ne daugiau 3 asmenų ir parašyk jų vardus).

- 1.....
- 2.....
- 3.....

3) *Su kuo iš šioje įstaigoje esančių jaunuolių norėtum gyventi viename kambaryje?* (nurodyk ne daugiau 3 asmenų ir parašyk jų vardus).

- 1.....
- 2.....
- 3.....

4) *Ką iš šioje įstaigoje esančių jaunuolių pasikviestum į savo gimtadienį?* (nurodyk ne daugiau 3 asmenų ir parašyk jų vardus).

- 1.....
- 2.....
- 3.....

5) *Su kuo iš šioje įstaigoje šiuo metu esančių jaunuolių norėtum draugauti išėjus iš šios įstaigos?* (nurodyk ne daugiau 3 asmenų ir parašyk jų vardus).

- 1.....
- 2.....
- 3.....

6) *Su kuo iš šioje įstaigoje šiuo metu esančių jaunuolių, išėjus iš šios įstaigos, norėtum gyventi kaimynystėje?* (nurodyk ne daugiau 3 asmenų ir parašyk jų vardus).

1.....

2.....

3.....

Lytis.....

Amžius.....

Kiek laiko esi šioje įstaigoje?.....

Iš kokios Lietuvos miesto ar miestelio atvykai į šią įstaigą?.....

**NUOŠIRDŽIAI DĖKOJU UŽ ATSAKYMUS!
LINKIU GERAI UŽBAIGTI ŠIUOS MOKSLO METUS!
SĖKMĖS ATEITYJE!**

